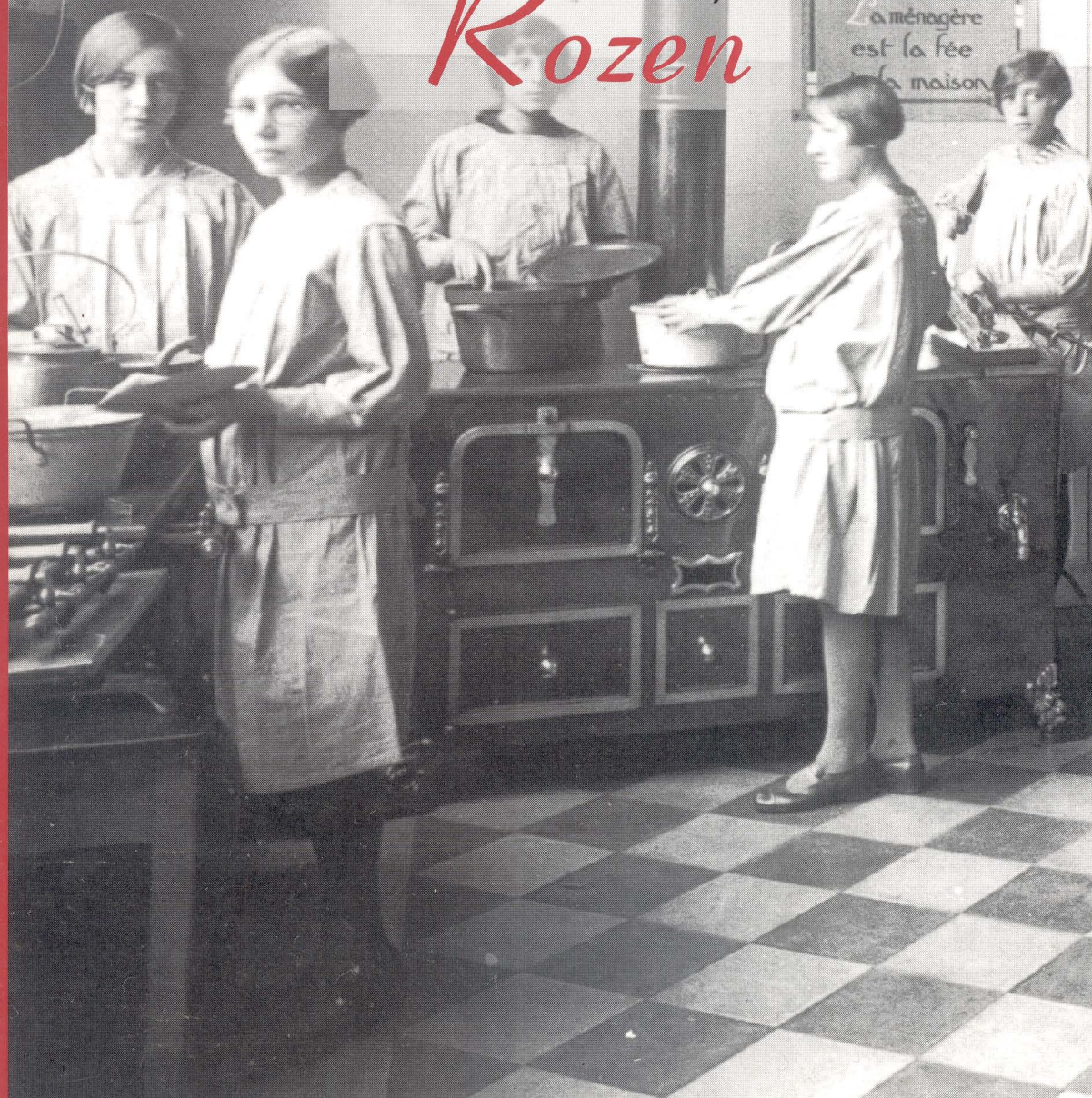

Brood

*Tijdschrift voor de
Geschiedenis van
Sociale Bewegingen*

2001/1

Rozen

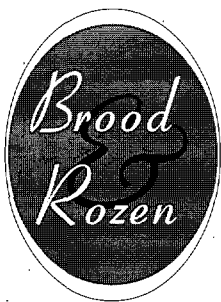

Brood

*Tijdschrift voor de
Geschiedenis van
Sociale Bewegingen*

2001/1

Rozen

Brood & Rozen

Tijdschrift voor de Geschiedenis van Sociale Bewegingen

Driemaandelijks tijdschrift uitgegeven door
Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis
Bagattenstraat 174, 9000 Gent
Tel.: (09) 224 00 79
Fax: (09) 233 67 11
e-mail: broodenrozen@pandora.be
Voorzitter: Herman Balthazar
Directeur: Wouter Steenhaut

Hoofdredactie: Paule Verbruggen

Eindredactie: Ludwine Soubry

Kernredactie: Piet Creve, Bart De Nil, Denise De Weerd, Hendrik Ollivier, Ludwine Soubry, Omar Van Hoeylandt, Martine Vermandere, Paule Verbruggen

Redactieraad: Wouter Dambre (journalist), Eric Defoort (KUB), Hendrik Defoort (RUG), Gita Deneckere (RUG), Maria De Waele (MIAT), Marc Hooghe (VUB), Marc Jacobs (VCV), Anne Morelli (ULB), Jan Ouvry (journalist), Patrick Pasture (KULeuven), Koen Raes (RUG), Bob Reinalda (KU-Nijmegen), Marc Reynebeau (journalist), Peter Scholliers (VUB), Marcel van der Linden (IISG), Rudi Van Doorslaer (Commissie joodse Goederen), Sylvia Van Peteghem (RUG), Guy Vanthemsche (VUB)

Vormgeving: Patricia Rau

Illustraties: Geert Bonne, Rita Calcoen, Nathalie De Meester

Secretariaatswerk: Michèle Beernaerts, Gwendolina Van Hoecke

Verzending en abonnementen: Luc Beirnaert, Gwendolina Van Hoecke

Druk: Druk in de Weer, Forelstraat 35, 9000 Gent

Abonnementen en losse nummers

Individueel: 750BEF

Organisaties: 1500BEF

Bibliotheken en archieven: 750BEF

Buitenland: 1500BEF

Losse nummers: 200BEF

Themanummers: 350BEF

Als abonnee bent u tegelijk lid van Amsab. De leden ontvangen *Brood & Rozen* en *IALHI newsletter* en krijgen korting op de Amsab-publicaties.

Rekeningnummer: 877-1009202-27

Brood & Rozen is gedrukt op recyclagepapier

Alle illustraties behoren tot de Amsab-collectie, tenzij anders vermeld.

ISSN: 1370-7477

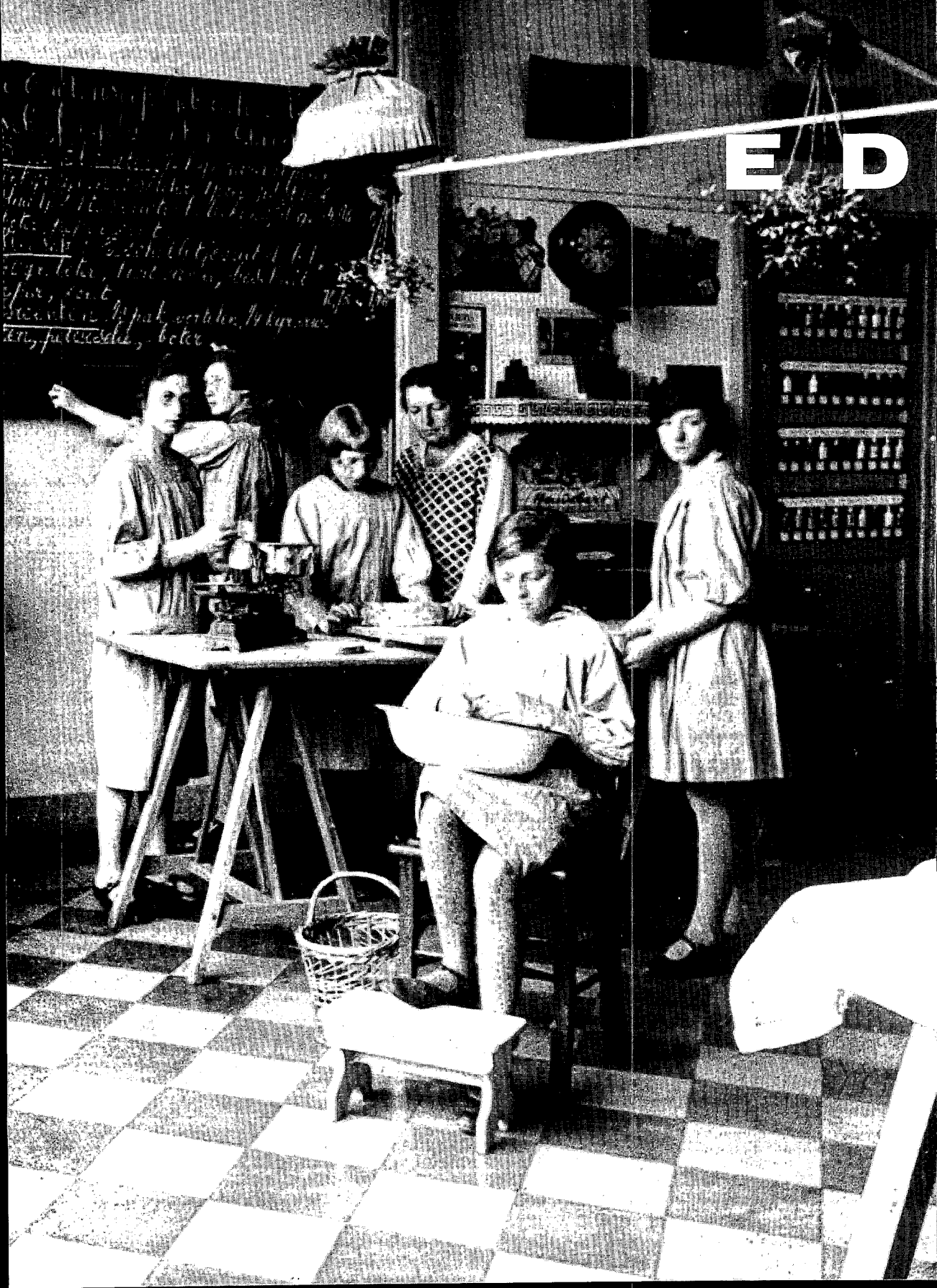
Uw persoonsgegevens zullen opgenomen worden in het ledenbestand van Amsab conform de bepalingen van de wet van 8 december 1992 betreffende de bescherming van de persoonlijke levenssfeer. Ze zullen alleen gebruikt worden om u op de hoogte te houden van de activiteiten van de instelling. U hebt tevens het recht jaarlijks uw persoonlijke gegevens op te vragen en te laten verbeteren wat eventueel fout is.

Reacties en suggesties zijn welkom.

Omslagillustratie: Gentse huishoudschool in de jaren '20 (collectie Gusta Goeminne)

Edito	<i>Paule Verbruggen</i> p.5
Bijdragen	Sluipers en Vrijsschutters. De Roode Jeugd van Richard Minne. <i>Marco Daane</i> p. 7 Modellen, structuren en de historische tijd. Op zoek naar een Belgisch kostwinnersmodel. <i>Eric Vanhaute</i> p. 31
Opgemerkt	Ernst Friedrich, de Pacifist van de Weimarrepubliek. <i>Jacques Lust</i> p. 51
Bronnen	Bronnen uit een coöperatief verleden. De archieven Kortrijk en Menen. <i>Jan Laplasse</i> p. 67
Kronieken	"Si je partage votre pain, votre vin, je dois aussi partager votre lit!". Free Love-workshop, IISG-Amsterdam, 6 oktober 2000. <i>Brigitte De Mulder</i> p. 75 'Work, Migration and Identity'. Worklab-Conferentie in Manchester. <i>Piet Creve</i> p. 81 Geschiedenis van de Centrale der Boek- en Papier-nijverheid van België (CBP). <i>Luc Peiren</i> p. 86 Nelson Mandela en Amsab. <i>Piet Creve</i> p. 88 Boekenbeurs. <i>Renilde Kerstens</i> p. 89 "Stromen blijven stromen". Tentoonstelling en fotoboek van Karel Heirbaut. <i>Hendrik Ollivier</i> p. 90 Muren vertellen... Een multimedialprogramma. <i>Hendrik Ollivier</i> p. 92
Uitgelezen	Mémoire de la gauche: Albert Marteaux, 1886-1949. <i>Juul Verhelst</i> p. 95 Marc Jacobs en Marianne Vanbellinghen. Ambachten in de Zuidelijke Nederlanden (voor 1795). <i>Bart Willems</i> p. 97 Marco Daane en Dirk Leyman (red.), Gent, de dubbelzinnige. <i>Paule Verbruggen</i> p. 100 Cherchez la femme. Een wandeling door de geschiedenis van de vrouw in Brussel. <i>Brigitte De Mulder</i> p. 103 Marcel Kerff, "Kom, we zijn tebie". Bezembinders en scharenslieps. Voyageurs in Vlaanderen. <i>Piet Creve</i> p. 104
Recensie	Helmut Gruber en Pamela Graves (ed.), Women and Socialism. Socialism and Women. Europe between the Two World Wars. <i>Gita Deneckere</i> p. 107

ED

I T O

Je zou er soms wel moedeloos van worden. Het chronisch geldgebrek, het eeuwige gezeur om meer subsidies (die inderdaad ondermaats zijn), het steeds afwegen wat meer prioritair is en wat minder ...

En intussen stromen - letterlijk - de archieven binnen, maar is er geen geld voor meer opslagruimte, zelfs niet voor voldoende rekken, moeten en willen we mee op de informatiseringstrein springen maar kunnen we geen informaticus betalen, blijven we onderzoek doen voor opdrachtgevers want er zijn geen middelen voor eigen wetenschappelijk onderzoek ... Intussen hebben we ook nog 19 DAC'ers die door de minister niet geregulariseerd worden zoals in de welzijnssector en zoveel andere personeelsleden die aan een te laag barema werken. Het is niet alleen gebrek aan geld, het is ook gebrek aan interesse van overheidswege. Een kwestie van prioriteiten. Hoewel, er schijnt schot in de zaak te komen. Als we tenminste de beloftes voor 2002 van de betrokken minister mogen geloven.

Niet dat dit alles invloed heeft op de productiviteit van *Brood & Rozen*. De redactie krijgt zelfs meer en meer 'spontane' bijdragen binnen. Ook onze abonnees blijven ons trouw. En dat doet deugd.

In dit nummer is er weer van alles wat. Naar aanleiding van de publicatie (in mei) van zijn boek over Richard Minne brengt auteur Marco Daane een bijdrage over Minne's 'wilde' jaren in de Roode Jeugd.

Prof. Eric Vanhaute gaat de theoretische toer op met een bijdrage over het Belgisch kostwinnersmodel. Een soort eerherstel voor de langetermijnbenadering in de geschiedenis.

Jacques Lust zoekt het in het containerpark. Op een middag vond hij daar een boekje over ene Ernst Friedrich. Het bleek dermate intrigerend dat hij een heuse speurtocht ondernam naar dit boeiend personage. Over het leven van deze Duitse pacifist leest u in de rubriek 'Opgemerkt'. Bij de 'Bronnen' vindt u een eerste bijdrage van Jan Laplasse over de coöperatieve archieven. Jan is een jonge historicus die in opdracht van het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek (Max-Wildiersfonds) een inventariserend onderzoek doet over de socialistische coöperatieve beweging tussen 1880 en 1980. In de volgende nummers zal u nog van hem horen.

De 'Kroniek' is meer dan gevuld deze keer. Met verslagen van colloquia die onze medewerkers bijwoonden, voorstellingen van projecten, een tentoonstelling die u zeker moet gaan bekijken, ...

In de rubrieken 'Uitgelezen' en 'Recensies' (de grens tussen die twee is niet altijd duidelijk te trekken) stellen wij u tenslotte een aantal publicaties voor die u alle in onze leeszaal kunt komen raadplegen. Zo is er het themanummer van Cahiers Marxistes over Albert Marteaux, een bibliografie over de ambachten in de Zuidelijke Nederlanden, een wandeling door de geschiedenis van de vrouw in Brussel, een bijzonder interessant boek over Gent, een werkje vol getuigenissen van 'voyageurs' in Vlaanderen en tenslotte het internationaal werk over vrouwen en socialisme waarvoor Denise De Weerd de Belgische bijdrage verzorgde.

U bent zoet voor de volgende drie maanden.

Paule Verbruggen

Sluipers en Vrijschutters De Roode Jeugd van Richard Minne

Marco Daane, biograaf

De Gentse dichter en journalist Richard Minne (1891-1965) maakte van 1910 tot 1919 deel uit van de Socialistische Jonge Wachten. Gedurende de Eerste Wereldoorlog vormde hij met een aantal geschoolde en radicaal gestemde medestanders een pacifistische en revolutionair-socialistische jongerengroepering, die zich afzette tegen de oorlogspolitiek van de Belgische Werkliedenpartij. Dit is de geschiedenis van hun op- en neergang, een tot nu toe onbeschreven blad uit het leven van Minne. Het artikel is een licht aangepaste voorpublicatie uit zijn biografie De vrijheid nog veroveren. Richard Minne 1891-1965, te verschijnen begin mei.

Ter inleiding

Het leven van de dichter-schrijver Richard Minne (1891-1965) is onlosmakelijk verbonden met het Gentse socialisme. Van 1931 tot zijn pensioen in 1957 was Minne werkzaam bij het partijblad *Vóóruit*: eerst als documentatiemedewerker, criticus en redacteur buitenland, na de Tweede Wereldoorlog als rubriekleider van de kunstpagina *Het Geestesleven* en als columnist met zijn dagelijkse *In 20 lijnen*. Ook na zijn pensionering, zelfs tot in de week voor zijn overlijden, leverde hij wekelijks een literaire column onder de titel *Pro en contra* én het fameuze beeldverhaal *Brief van Pierken*; de creatie waarmee hij in 1931 zijn journalistieke loopbaan bij de socialistische uitgeverij Het Licht was begonnen.

Maar veel eerder al was Minne nauw betrokken bij het wel en wee van socialistisch Gent. In de jaren '20, het decennium waarin hij in het tijdschrift *'t Fonteintje* (1921-1924)

• Richard Minne in de jaren '20

en zijn debuutbundel *In den zoeten inval* (1927) zijn klassiek geworden gedichten publiceerde, behoorde hij tot de kritische, intellectualistische jongerengroep binnen de Belgische Werkliedenpartij (BWP).

Minne werd rond 1910 lid van de Socialistische Jonge Wachten (SJW), de van oudsher militante en antimilitaristisch georiënteerde jongerenafdeling van de BWP. Eind 1911 drong hij door tot het actieve kader van de SJW. Hij werd toen redactiesecretaris van *De Jonge Socialist*, het in 1908 kortstondig door Hendrik De Man uitgegeven jongerenblad dat vanaf januari 1912 opnieuw verscheen. Minne bleef tot de Eerste Wereldoorlog actief aan *De Jonge Socialist* meewerken. Hij publiceerde er revolutionair-socialistische artikelen in, die haaks stonden op de parlementaristische koers die de BWP in die periode steeds nadrukkelijker volgde. Het blad en de SJW stonden ook zeer kritisch tegenover de coöperatistische opvattingen en praktijken van de BWP in Gent.

Door het uitbreken van de oorlog werden de SJW tijdelijk vleugellam. Duitse censuur en strakke partijregulering maakten het hun nagenoeg onmogelijk hun rebelse opstelling verder te praktiseren. Na een jaar hadden ze hun zaken echter weer wat op orde en begonnen ze zich actief te bemoeien met de oorlogshouding van de BWP. Die had zich achter het militaire optreden van de geallieerden geschaard en eiste dat de Duitse bezetter zonder voorwaarden het land zou verlaten, alvorens over vrede kon worden gesproken. Dat 'jusqu'au-boutisme' was de houding die nagenoeg alle Europese landen en ook de sociaal-democratische partijen van die landen aannamen.

Binnen die partijen manifesteerden zich ook de pacifistisch en internationalistisch georiënteerde leden. Volgens de meesten van hen waren niet de Duitsers, maar het internationale kapitalisme de oorzaak van de oorlog. Zij bepleitten een wapenstilstand zonder voorwaarden, om in elk geval een eind te maken aan deze oorlog met zijn nooit eerder vertoonde massavernietiging en bloedvergieten. Het was onder meer het standpunt van de Russen Lenin en Trotsky, van de Duitsers Luxemburg en Liebknecht en van de Nederlandse revolutionair-socialistische 'tribunisten' die zich in 1909 van de sociaal-democratische SDAP hadden afgescheiden. In 1915 hielden deze revolutionaire pacifistisch-socialisten in het Zwitserse Zimmerwald een vredesconferentie. Noch regeringen, noch de rode partijen lieten zich door dit initiatief en het vervolg in Kienthal (april 1916) beïnvloeden.

De Socialistische Jonge Wachten van Gent ontleenden er echter de inspiratie aan voor hernieuwde actie. Ze trokken de wijken in om er op vergaderingen op te roepen tot protest tegen de oorlog en het oorlogsbeleid van de BWP. Dat was niet tot genoegen van de Gentse partijleiding onder gezag van Edward Anseele. De SJW en hun vredesboodschap stuitten binnen de partij op onwil en wrevel. Toen ze het gevoel kregen dat ze zelfs werden tegengewerkt, besloten ze hun pacifistische ideeën een officiële vorm te geven.

Dat voornemen had een hele reeks gebeurtenissen tot gevolg en had zijn weerslag op hun relatie met de Gentse BWP.

Op de middag van 14 januari 1917 liep de bibliotheekzaal van Ons Huis aan de Vrijdagmarkt vol met leden van de Gentse SJW. Er stond een bijzondere bijeenkomst op het programma: de Jonge Wachten brachten een vredesmotie in stemming. De motie drukte de wens uit "dat zoo spoedig mogelijk de wapens worden neergelegd"⁽¹⁾. Alle aanwezigen schaarde zich erachter.

De vredesmotie vloeide voort uit een oproep van de Socialistische Jeugdinternationale. Het was een poging van de SJW hun stem 'formeel' te verheffen tegen het gedogen van de oorlogsvoering door de BWP. Daarom ook ging de tekst ter publicatie naar de redactie van *Vóoruit*. De partijkrant weigerde de motie echter te plaatsen. Op 20 januari verscheen deze onverwachts wel in de *Nieuwe Gazet van Gent*, de krant van Frans Primo - socialist, maar ook activist. De SJW leken zich dan ook met het activisme te hebben ingelaten en raakten er hevig door gecompromitteerd.

Onmiddellijk maakte de Gentse partijleiding gebruik van deze situatie. In *Vóoruit* verklaarde het partijbestuur een dag later niet van de motie en de "zogenaamde algemeene vergadering der Jonge Wachten" op de hoogte te zijn geweest. Tijdens de openbare vergadering van het Middenkomitee op 24 januari werden twee Jonge Wachten zonder discussie buiten de deur gezet. Een "zeer vooraanstaand partijgenoot" verklaarde de SJW zelfs ontbonden⁽²⁾.

De *Nieuwe Gazet* weigerde ondertussen bekend te maken hoe zij aan de tekst van de motie was gekomen. De krant verweet de SJW "een lid" te willen slachtofferen met het openbaren van de precieze toedracht. Het lek zat dus in de SJW zelf. De schuldige moet Firmin Parasie zijn geweest, een radicale flamingant van socialistische origine die de SJW vergeefs voor het activisme trachtte te winnen⁽³⁾. Parasie stond bekend als een intrigant, zelfs in activistische kringen. Hij was zeer waarschijnlijk lid van de SJW én hij was journalist - voor Primo's *Nieuwe Gazet*...

Ook *De Waarheid*, het weekblad van Anseles aartsvijand Pol De Witte, en zelfs *De Nieuwe Courant* uit Den Haag schreven over de affaire. Op 3 februari bracht de *Nieuwe Gazet van Gent* het nieuws dat de SJW-vergadering op 13 januari wel degelijk in *Vóoruit* aangekondigd had gestaan en dat de partijleiding haar onwetendheid dus veinsde. De SJW raakten door al die ongewenste publiciteit steeds meer in de nesten. In een brief aan de *Nieuwe Gazet* ontkenden ze in alle toonaarden zelf de motie aan die krant te hebben overhandigd. Ze deden zelfs hun beklag over de houding van *Vóoruit* bij Camille Huysmans, secretaris van de Socialistische Internationale⁽⁴⁾.

Maar op 6 maart ontvingen de SJW bericht van de Gentse partijsecretaris, dat ze allemaal uit de partij waren gezet. Ze tekenden onmiddellijk protest aan tegen dat besluit, dat alleen de Algemene Raad van de BWP kon nemen. Twee dagen later maakte de BWP-Gent in *Vóoruit* echter de oprichting bekend van een 'eigen' SJW-afdeling in de wijk Heuvelpoort. De Jonge Wachten eisten opnieuw toepassing van de partijstatuten, die geen twee organisaties van dezelfde aard in één stad toestonden.

De uitsluiting van Minne en co. was inderdaad niet 'de jure', maar vanaf dat ogenblik wel 'de facto'⁽⁵⁾. Het besluit mocht dan niet te effectueren zijn, de partij kon er eenvoud-

ROODE JEUGD

MAANDBLAD DER SOCIALISTISCHE JONGE WACHT VAN GENT

NUMMER 3

PRIJS: 10 CENTIEMEN.

OCTOBER 1917

DE KAPITALEN KENNEN GEEN VADERLAND MEER, ZIJ HEBBEN HET NAAMLOOZE BURGERSCHAP DE WERELD ROND. RUSISCHE TZARISTISCHE BAJONETTEN VERDEDIGEN FRANSCHSE REPUBLIKEISCHE KAPITALEN EN BELGISCHSE VRIJDEKERS VERTEREN HIER DE OPBRENGST VAN HET ZWEET VAN ARME KATHOLIEKE ARBEIDERS. Zoo gaat het overal. Dat men nu het nationaal etiket op de flesch plakt, dat is bedriegt den boer om de armen op flesschen te trekken, hen wijs te maken dat er over de grenzen vijanden van hen wonen, hen daartegen te wapenen, op te hitsen, in de hoop dat zij hunne ware belangen uit het oog zullen verliezen, hier: Dat is uit en amen voor de socialist. WIJ ZIEN LIEVER EEN FRANSCHSE, EEN DUISCHSE OF EEN ENGELSCHE WERKMAN DAN EEN BELGISCHSE EN VLAAMSCHSE KAPITALIST.

F. HARDIJNS.

in Vooruit van 10 Oogst 1917.

Wat ons vereenigt.

Het gaat goed. Het gaat zeer goed.

Wij hebben door onze arbeid en onze houding reeds de sympathie gewonnen van menig ouder partijgenoot, in wie de internationalistische overtuiging nog immer zuiver en levenskrachtig bleef. Het is een bewijs te meer dat wij de juiste weg zijn ingeslagen. En we denken er ook in 't minste niet aan, hem één oogenblik te verlaten. Wij houden hardnekkig aan ons standpunt vast, en zullen er mee winnen of vallen.

Wij zien zelfs niets liever dan dat de grijzen van dagen ons een vriendelijke hand komen toesteken. Er is overigens niets, niets dat ons van hen scheidt. Wij tellen de ouderdom niet naar de jaren, maar naar de moed en de offervaardigheid. En zijn er helaas, maar al te veel jongeren die de naam van grijsaard verdienen, er zijn gelukkiglijk nog een groot aantal anderen die jeugdig genoeg zijn ons te begrijpen. Deze laatsten staan bij ons; de eersten kunnen wij niet gebruiken.

Moest uit de tegenwoordige gebeurtenissen, een eene en duurzame éénheid tusschen oud en jong geboren worden, wij zouden de eersten zijn er ons onuitsprekelijk over te verheugen. Want aan het gebrek zulker éénheid ging de socialistische beweging dikwijls mank. Ach, wij weten het ja, dat er soms wel eens een jongere gevonden werd, die niet altijd kieskeurig, was in den keus zijner woorden, (misschien wel omdat hij bij sommigen zoo bitter weinig

instemming vond met zijn jeugdigen overmoed, als het geen kleinzielige tegenkanting was die hij moest bevechten);... maar wij weten ook dat er van zekere zijde niets liever gedaan werd dan verdachtmaking te zaaien tegenover jongens die het ernstig en oprecht meenden, met de socialistische strijd. En wie ons slechts kende door de mond van diegenen die deze praatjes uitstrooiden, mocht zich die vervaarlijke Jonge Wachters wel eens voorgesteld hebben als de wilde negers der Fidji-eilanden, met knotsen gewapend, en dag en nacht op zoek naar al de grijze koppen in de schuilhoeken der partij, om ze de schedel in te slaan. Zoo erg is het nu niet. De socialistische Jonge Wachters maken onvermoeibaar socialistische propaganda, en trachten daardoor de arbeidersjeugd uit de handen te redden van katholieken en liberalen. Dat is alles. Hun eenige fout bestaat misschien daarin, dat ze liever tweemaal zeggen dat ze socialist zijn, dan éénmaal. En als ze zich niet op de teenen laten trappen, om 't even door wie, denken ze daarbij niet aan hun eigen persoonlijke, maar aan de zaak die ze voorstaan.

« Roode Jeugd » is de vrucht van hun arbeid. Elkeen oordeelt zelf. En we zijn verzekerd dat we ons in de uitspraak van elk bewust socialist niet zullen hoeven te schamen.

Er bestaat echter nog een reden, en wel een zeer voorname ons inziens, waarom we de hulp der oudere partijgenooten inroepen.

Het is de volgende: *Mer dan ooit komt het er op aan al de krachten die voor de vrede willen vechten, en tegen de oorlog, te vereenigen.* Niets mag verloren gaan. En wij hebben « Roode Jeugd » niet alleen opgericht om aan onze jongens het onontbeerlijke theoretische onderricht te verschaffen, maar we hebben « Roode Jeugd » ook als een noodhoorn opgestoken in al de akelige stilzwijgendheid der partij, waarin we de leuze « Oorlog aan de Oorlog! » niet meer hoorden weerklinken. Met dit alles blijven we binnen de ons door partijprogramma en -statuten gestelde grenzen.

We doen niets meer dan waartoe we berechtigd zijn, maar ook *niets minder*. In het eerste nummer zeiden wij het duidelijk: met partijtactiek heeft de Jonge Wacht zich niet te bemoeien. En juist daarom valt het ons nu licht alle partijgenooten, tot welke taktische strooming ze ook behooren, tot hulp en steun van onzen vredesarbeid op te vorderen. Wanneer we ijveren voor de besluiten der internationale Kongressen, dan is dat geen kwestie van taktiek, maar kwestie van zuiver principieel aard. Slechts hij die aan die principieën verzaakte kan ons niet steunen, maar is daardoor ook tevens geen socialist meer. Onze

Het enige exemplaar van Roode Jeugd, Maandblad der
Socialistische Jonge Wachters, dat in Amsab bewaard wordt

dig toe overgaan de rebellen het werken onmogelijk te maken. Portiers van de wijklokalen kregen instructies hen buiten de deur houden. De Volksdrukkerij weigerde hun alle diensten en tot de partijbladen kregen ze praktisch geen toegang meer.

De belangrijkste reden voor de Gentse partijtop om zo snel dit soort maatregelen te nemen, was het 'gevaar' van een afscheiding en de oprichting van een alternatieve partij, zoals in Nederland. De groeiende invloed van het activisme binnen het socialisme wakkerde die onrust verder aan. De Antwerpse socialist en activist Jef Van Extergem roerde zich in Gent. Een gevaarlijke kracht was ook Frans Primo, die immers over een eigen krant beschikte. En de indruk bestond nu dat de Jonge Wachten banden hadden met dat activisme. Enkelen - Richard Minne, Jozef Cantré en Karel Rogghé - waren bovendien zo onverstandig geweest zich in te laten met het vlaggenschip van het activisme: de Vlaamse Hoogeschool. Ook al hadden de meeste Jonge Wachten (Cantré uitgezonderd) zelf niets met het flamingantisme, het wakkerde indirect het wantrouwen binnen de partij aan.

Tussen speelscholen en fabrieksarbeiders

De gebeurtenissen dwongen de Jonge Wachten naar andere wegen te zoeken om hun revolutionair-socialistische ideeën naar buiten te brengen. Met een op duizenden exemplaren verspreid pamflet namen ze begin juni 1917 positie in. De SJW spraken in dat pamflet hun steun uit aan Camille Huysmans, die een vredesconferentie wilde organiseren in Stockholm. Hij wilde daar de Europese socialistische partijen rond de tafel brengen, inclusief de Duitse. De Algemene Raad van de BWP weigerde echter deel te nemen aan zo'n conferentie. Het ontlokte de SJW een veroordeling in felle bewoordingen. "*Roode Jeugd uit alle landen, op voor den Vrede!*", riepen ze in hun pamflet uit⁽⁶⁾ en ter ondersteuning van Huysmans' initiatief was ook hun op 14 januari aangenomen vredesmotie daarop afgedrukt.

Voor het eerst nam in Gent een groep partijleden in het openbaar afstand van het partijbeleid. En het was de opmaat tot meer. *Vóóruit* van 12 augustus bevatte een waarschuwing vanuit de partij: *"Aan de muren der stad wordt het verschijnen van een nieuw orgaan 'De Roode Jeugd' door de Soc. Jonge Wacht van Gent (??) aangekondigd. Partijgenooten en Jongelingen laat u niet misleiden! Die zoogezegde Soc. Jonge Wacht die dat blad uitgeeft, is een groepje jongelingen WELKE NIETS GEMEENS HEEFT MET DE SOC. JONGE WACHT van de Socialistische Partijafdeling. Het Middenbestuur der Soc. Jonge Wachten van Gent"*.

De 'afvalligen' hadden inderdaad hun eigen blad opgericht, *Roode Jeugd*, en claimden dat dit het *Maandblad der Socialistische Jonge Wacht van Gent* was; en dat zij alleen die groep waren. "*Speelscholen*", noemden ze de officiële SJW later schamper⁽⁷⁾. Het verzet binnen de partij stond nu zwart op wit; verzet van rebellen die bovendien benadrukten geen minderheidsfractie binnen de partij te willen zijn. Een lelijke tegenvaller voor de BWP. Het eerste nummer van *Roode Jeugd* bevatte bovendien een samenvatting van de gebeur-

tenissen sinds 14 januari. Daaruit bleek dat de partijcensuur bij de vredesbijeenkomst aanwezig was geweest. Nog eens werd publiek gemaakt dat de partij wel degelijk weet had gehad van de vergadering.

De 'alternatieve' SJW - in het vervolg van dit artikel voor de duidelijkheid 'de Roode Jeugd' genoemd - telde in oktober al vierhonderdvijftig leden, meer dan een vervijfvoudiging vergeleken met 1914. Tot de harde kern ervan behoorden onder anderen Jozef Cantré, Paul Fassin, Albert Meyer, Alfred Baetsleer, Oscar Van der Sompel, Ernest Bogaert en na zijn terugkeer van het front ook Georges Van den Boom. Er waren diverse vrouwen in actief, zoals Gilberte Van Muyllen en de onderwijzeres Clara Eliud, Maurice Machtelynck's echtgenote. Zij presenteerden zich vooral als collectief. Lange tijd werden de artikelen in het blad ook anoniem gepubliceerd.

Richard Minne werd samen met Maurice Machtelynck, Karel Hutse en Karel Rogghé redacteur en vaste publicist van *Roode Jeugd*. De redactie van *Roode Jeugd* zetelde op het adres van Jozef Cantré's woning in de Perkamentstraat⁽⁸⁾, een adres dat overigens ook dat van Minne wordt genoemd⁽⁹⁾.

Roode Jeugd volgde uiteraard de lijn van het pacifisme en propageerde een onmiddellijk einde aan de oorlog. De eerste nummers maakten zich sterk voor Camille Huysmans' Stockholm-initiatief. Voor de sociaal-democratische partijen van Europa bleef Duitsland echter de hoofdschuldige van de oorlog. Ook de BWP weigerde consequent zich met 'Stockholm' in te laten. Gevolg was dat de onvrede onder leden van de linkervleugel toenam. Onder impuls van de straatventer Alfons Dermul profileerde een groep ouderen zich in een pamflet als Gentse afdeling van de Minderheidssocialisten in de Belgische Werkliedenpartij⁽¹⁰⁾. Nadat Huysmans' Stockholmplan definitief schipbreuk had geleden, maakten ze zelfs de oprichting bekend van een 'fractie'⁽¹¹⁾. De naam daarvan klonk positiever en partijgezinder: Vredesgroep der Socialistische Partij. Al vrij snel telde deze groep tweehonderd à driehonderd leden.

De Vredesgroep hamerde erop dat alleen partijleden lid konden worden. Toch werd hun, net als de Roode Jeugd, de toegang tot partijbladen en -lokalen ontzegd door de Gentse BWP-leiding. Hun internationale opstelling had eveneens veel gemeen met die van de jongeren: vóór openlijke diplomatie en een verstandhoudingsvrede. Al snel kwam het dan ook tot nauwe samenwerking⁽¹²⁾.

Roode Jeugd werd vanaf februari 1918 het orgaan van beide organisaties. Leden van de Roode Jeugd manifesteerden zich als Vredesgroep-militanten.

De Roode Jeugd zelf bestond overwegend uit intellectuele jongeren, hetgeen binnen socialistisch Gent stigmatiserend werkte. Voor de jongeren was het dan ook van belang dat een groep ervaren ouderen uit de partij zich aan hun zijde schaarde, fabrieksarbeiders vooral. Daarnaast omvatte de Vredesgroep één belangrijke naam: Georges Nachez. Belangrijk, gezien de plaats die de latere schepen en roeiheld Nachez in de rode hiërarchie innam: hij was secretaris van de Socialistische Coöperatie Vooruit. Misschien konden de pacifisten via hem de verbindingsdraad met de partij verstevigen. Dat was dringend geboden. Edward Anseele bleef doof voor hun verzoeken om vre-

desbijeekomsten. En hun vroegere medestander, August Balthazar, die een tijd krijgsgevangen was geweest in Duitsland, viel in *Vooruit* van 4 november zelfs hun ontrouw aan de partij aan.

Een vaart van goede wetenschap

De oplage van *Roode Jeugd* schommelde uiteindelijk tussen de vijftienhonderd en tweeduizend exemplaren. Dat was een redelijk, maar niet overdadig succes. Het wekelijks verschijnende en nog feller anti-Anseele-getinte blad *De Waarheid* moet een oplage hebben gehad van rond de achtduizend. De inhoud van *Roode Jeugd* bestond nagenoeg alleen uit informatieve en beschouwende prozateksten. Minne leverde, zoals in *De Jonge Socialist*, 'educatieve' artikelen over Rousseau en Marx, vol dialectische bewondering. Hij was ook verantwoordelijk voor de rubriek *Vredesbeweging*. In *Roode Jeugd* kwam hij echter ook met schampere polemieken over het parlementarisme van de BWP: "[...] bekrompenheid, waarop Marx reeds zoo hartstochtelijk en treffend kon afgeven, en dat de revolutionaire verovering van de staatsmacht wil vervangen door het sjacheren met kamerzeteltjes en ministerjasjes"⁽¹³⁾. Het blad stelde zich niet alleen pacifistisch en internationalistisch op, maar in toenemende mate ook revolutionair-socialistisch. Vooral de situatie in Rusland hield de gemoederen van de aanhang bezig⁽¹⁴⁾. Na de revolutienacht van 7 op 8 november 1917 sloeg het grote nieuws uit dat land met kracht in hun midden in. De terugblik van Oscar Van der Sompel schetst de onbedorven, en ook ietwat naïeve idealistische sfeer die daar heerste: "En toen kwam de bom... Het bericht van de zegevierende Oktoberrevolutie in Rusland vervulde ons allen met een onmetelijke hoop en blijdschap. Toen de Duitse kameraad, waarmee we in contact waren [de in Gent gelegende militair Oskar Pucklitsch, MD] ons het bericht op een vergadering mededeelde, stonden de aanwezigen minutenlang stil van ontroering. Er werd geweend..."⁽¹⁵⁾"

In *Roode Jeugd* wees Richard Minne na de Russische revolutie nog eens op het belang van arbeiderseenheid tegen het patriottisme.

De bolsjewistische overwinning inspireerde Minne overigens ook tot een (ongepubliceerd gebleven) lofdicht:⁽¹⁶⁾

*En zijn 't geen haarden van broederschap, de landen
van 't Oosten en ver over den Oeral?
En zijn 't geen heerlijke branden
van overal?*

*Hun warme wind is over ons gestreken,
hun warme wind heeft allen moed getorst,
hun warme wind laätsen schemer geweken
uit onze hoofden en uit onze borst.*

*In ieder hoofd springt een geys,
een vaart van goede wetenschap.
Schakel aan schakel, ijzer aan ijzer:
- dat is de roode broederschap.*

De Duitse censuur zal de volgehouden internationalistische en pro-Russische opvattingen van het blad kritisch hebben gevolgd. Diverse keren hebben redacteurs los van elkaar gezinspeeld op "scherpe bewaking door de militaire politie, onderhooringen, trakassamenten [bemoeizucht, overlast] zonder weerga in de censuur"⁽¹⁷⁾. Toch was dat niet het hele verhaal. *Roode Jeugd* stelde dat niet Duitsland de oorzaak van de oorlog was, maar het internationale kapitalisme. Dat standpunt kwam de Duitse bezetter uit propagandistische overwegingen prima uit. Duitse (papier)faciliteiten, zoals *De Waarheid* die kreeg, heeft *Roode Jeugd* niet gehad. Maar het mocht wél verschijnen en zelfs worden gecolporteed. Volgens Georges Van den Boom "kwam [het] er voor ons op aan propaganda te kunnen voeren, met of zonder de steun van de Duitsers. Objektief had dit inderdaad tot gevolg dat wij door onze antipatriotistische propaganda de Duitsers hielpen".

De BWP maakte van die situatie gebruik. Door het gerucht te verspreiden dat de jongeren zich aan de Duitsers zouden hebben verkocht, trachtte de partij hen zwart te maken. *Roode Jeugd* zelf wees de verdachtmakingen fel van de hand, maar deze waren koren op de molen van argwanende Gentenaars. Veel Gentenaars bezagen de activiteiten van de Roode Jeugd al met argusogen. Zij vonden het verdacht dat de jongeren niet door de Duitsers vervolgd werden of zagen hen voor activisten aan. Mede door de 'achterklap' van de BWP begonnen ze zich vijandig tegenover hen op te stellen. Aan de verdenking van genegenheid voor de activistische zaak droeg *Roode Jeugd* overigens zelf - opnieuw - op onhandige wijze bij. In het eerste nummer werd een *Denkschrift* opgenomen van Jef Van Extergems Antwerpse minderheidsfractie, bestemd voor een Nederlands-Scandinavisch Stockholmcomité. Het bevatte natuurlijk vredespropaganda, maar dat niet alleen. Er werd ook in gepleit voor zelfbestuur voor Vlaanderen. Kennelijk hadden de Gentse jongeren zich dat niet gerealiseerd. Jef Van Extergem, die eerder ontevreden was geweest over het ontbreken van de Vlaamse zaak in de opvattingen van de Gentse jongeren, verwelkomde *Roode Jeugd* dan ook geestdriftig in zijn eigen blad *De Nieuwe Tijd*. Ook het radicaal-activistische weekblad *Ons Land* drukte op 8 en 15 september complimenten af aan het adres van *Roode Jeugd*⁽¹⁸⁾.

De oprichters van de Vredesgroep lieten zich eveneens op riskante wijze in met linkse activisten. Bij gebrek aan geld accepteerden zij een aanbod van Frans Primo om hun pamflet te bekostigen. Waarschijnlijk redeneerden zij dat Primo socialist was en zijn handreiking dus acceptabel. Maar Primo was ook hoofdredacteur van de flamingantische *Nieuwe Gazet van Gent*. Met zijn aanbod hoopte hij onder de Vredesgroepprichters medestanders voor zijn socialistisch-activistische politiek te vinden. Wat ze bij de Vredesgroep waarschijnlijk niet hebben geweten, is dat Primo (en indirect dus de Vredesgroep) die 250 frank zelfs van de Duitsers kreeg⁽¹⁹⁾.

Dat Vredesgroep en *Roode Jeugd* vaak in de hoek van het (socialistisch) activisme zijn gezet - en daarmee hun leden, inclusief Richard Minne - is niettemin volstrekt bezijden de feiten. Uit *Roode Jeugd* blijkt geen enkele interesse in het verschijnsel 'Vlaanderen', integendeel.

In een uitvoerige artikelenserie over de relatie flamingantisme-socialisme betoogde Karel Hutse in december 1918 dat de klassenstrijd altijd prevaleerde boven de strijd der nationale stammen: *"Het belang van het geheele proletariaat geeft voor ons den doorslag en dus kunnen wij ook het Waalsche proletariaat niet uit het oog verliezen. [...] Wij willen samen onze vrijmaking verwezenlijken."* Zelfbestemmingsrecht van kleinere volkeren was daarbij de sleutel, zoals de Vredesgroep in haar oprichtingspamflet had bepleit. Zelfbestemmingsrecht was *"het enige heilig recht der volkeren, een recht dat zij zelfs kunnen aanwenden tegen hunne zelfstandigheid"*. Het kon diensten bewijzen als de ene stam de andere onderdrukte *"en op die manier eene belemmering ontstaat tot het losketenen van den klassenkamp"*. En dat nu was volgens Hutse ondenkbaar in België: *"De vlaamsche stam wordt hier door de waalsche niet verdrukt"*⁽²⁰⁾. Hutse viel het flamingantisme ook aan op zijn ideologie. Het zou zich evenzeer tegen verduitsing als tegen verfransing moeten richten, maar deed dat lang niet altijd. En: *"Wij voelen den invloed eener vreemde taal niet als een onheil, want aard en kultuur zijn niet iets eeuwig, zij veranderen, vervormen zich met den tijd, de omstandigheden en de ontwikkeling der maatschappij."* Op 10 november 1917 trok Hutse tijdens een activistenmeeting in het conservatorium, onder leiding van de volksmenner Jan Wannyn, van leer tegen de opvattingen van Jef Van Extergem. Daar, in het hol van de leeuw, kwalificeerde hij het activisme als een burgerlijk verschijnsel. Het was een bedreiging van binnenuit voor het socialisme, waar het proletariaat niets bij te winnen had⁽²¹⁾.

Hutses ideeën kunnen gerust als die van *Roode Jeugd* collectief worden beschouwd. Binnen de gelederen werd de aanwezigheid van flamingantische socialisten gedoogd, zolang die zich beperkten tot hun socialistische plicht. Jozef Cantré was zo'n flamingant; hij was lid geworden van het Studentencorps en in maart 1918 zelfs benoemd tot assistent tekenonderwijs van Hoogeschool-hoogleraar André Jolles. Klaarblijkelijk legde Cantré zich neer bij de aflamingantische politiek van *Roode Jeugd*; hij bleef zijn illustraties eraan leveren. Van Extergem en ook Primo, die meer eisten, kregen daarentegen nul op het rekest. Tot toenadering tussen hen en de *Roode Jeugd* is het nooit gekomen.

Over hoogtepunten, hoogmoed en de val

Roode Jeugd en Vredesgroep traden steeds vaker in het openbaar op. Op 17 maart 1918 hield de groep een eerste openbare vredesmanifestatie in koffiehuis In den Nieuwen Schouwburg, naast de Minard. Enkele honderden bezoekers namen daar een nieuwe vredesmotie aan, die aan de Belgische regering in ballingschap de eis voorlegde bij de Entente op vredesonderhandelingen aan te dringen. Voor 29 april kondigde de Vredesgroep een tweede 'Socialistische Vredesmeeting' aan, opgezet als een alternatieve 1-meiviering.

De activistische pers kondigde die bijeenkomsten steeds aan. Zo bleef het activisme de jongeren hinderlijk achtervolgen, terwijl *Vóoruit* hun activiteiten hardnekkig verzweg. Slechts door te provoceren, slaagden de creatieve geesten van Vredesgroep en *Roode Jeugd* erin uiteindelijk tot de partijkrant door te dringen. Op 27 april begon een aantal leden pal voor Ons Huis op de Vrijdagmarkt aankondigingen van de tweede vredesmeeting uit te delen. *Vóoruit* zag zich gedwongen de volgende dag melding te maken van deze strooibiljetten met "eene meeting" erop. "[...] die vergadering is niet door de Partij ingericht", stelde de krant verder cryptisch.

Een schrale overwinning, maar het was er een: de BWP had de Vredesgroep voor één keer niet kunnen negeren. Het gaf de rebellen het gevoel, dat ze de partij op de knieën hadden gedwongen. Richard Minne zou zijn exemplaar van *Vóoruit* met dat kleine berichtje zelfs zijn leven lang bewaren⁽²²⁾. Het was het memoriaal van wat het hoogtepunt van de beweging zou blijken te zijn. Op die 1-meimeeting over 'Wereldvrede en Achturedag', waar Minne net als Karel Hutse en de bakker Gust Van de Weghe één van de sprekers was, kwamen honderden toehoorders af. De Vredesgroep reikte die avond tot driehonderd twintig leden en van het meinumner van *Roode Jeugd* waren binnen een paar dagen bijna vijftienhonderd exemplaren verkocht. Gent werd oorlogsmoe en de vredesduiven begonnen daar langzaam de vruchten van te plukken.

Mogelijk plukten Vredesgroep en *Roode Jeugd* daarbij ook de vruchten van de grotere afstand die begin 1918 groeide tussen hen en de socialistische activisten. Frans Primo had na zijn mislukte toenaderingspoging tot de Vredesgroep een eigen socialistische minderheidsgroep opgericht, maar dan wel een activistische: de Vlaamsch-Nationale Partij (VNP). Zijn *Nieuwe Gentsche Courant* schreef vanaf dat moment heel wat negatiever over *Roode Jeugd*. Dat blad zou zelfs met de "officieele socialistten [...] een stelselmatig aangeweekte haat [...] tegen het flamingantisme" delen, en "daardoor het bewijs leveren welk 'n geest de socialistten tegenover het Vlaamsche volk bezielt"⁽²³⁾.

Dat kunnen woorden van Firmin Parasie zijn geweest. Hij schreef immers voor Primo's *Nieuwe Gentsche Courant* en werd ook lid van de VNP. Later werd met stelligheid beweerd dat hij ook lid was geweest van de *Roode Jeugd*⁽²⁴⁾. Zijn flamingantische opvattingen kregen er geen ruimte en dat dreef hem ervan weg. Dat overkwam hem niet alleen bij *Roode Jeugd*. Parasie was in 1917 ook een van de grondleggers van het literaire jongerentijdschrift *Regenboog*. Zijn flamingantische opvattingen en bedoelingen werden eind 1917 binnen de redactie echter de voet dwarsgezet. Het was de tol die Parasie betaalde voor zijn geïntreger, dat inmiddels wijd en zijd bekend was. Niet in het minst bij iemand die zowel bij *Regenboog* als *Roode Jeugd* een voortrekker was, met name, Richard Minne⁽²⁵⁾.

Minne en de zijnen ondervonden zelf in feite iets soortgelijks binnen de BWP; ze kregen er nooit gehoor voor hun afwijkende opvattingen. Het partijbestuur verbood lagere geledingen op den duur zelfs contact te onderhouden met de afvallige vredespropagandisten; "[...] er mag niet worden gesproken over vrede in de partij", omschreef *Roode*

Jeugd die politiek verontwaardigd⁽²⁶⁾. Men besloot tot actie over te gaan. Onder de Gentse partijleden werden rond 31 mei referendumlijsten verspreid met daarop de vraag, of zij het ermee eens waren dat er tijdens partijvergaderingen over 'vrede' zou worden gesproken.

Toen barstte de bom. Behalve doodzwijgen en geruchten zaaien had de BWP tot dan nooit veel werk gemaakt van de jonge rebellen, die binnen de partij immers een minderheid vertegenwoordigden. Met de eigenmachtige, 'illegale' organisatie van een referendum waren ze echter te ver gegaan. Wat het partijbestuur daarop ontketende, was volgens *Roode Jeugd* een "systematische lasterkampanje" om "de Vredesgroep te doen springen". Het bestuur liet vrijwilligers op straat en aan huis rondgaan om te waarschuwen voor de 'verkochte flaminganten'. Er zou zelfs "een brigade cyclisten" zijn ingezet die rondreed om te voorkomen dat partijleden de referendumlijsten zouden tekenen⁽²⁷⁾.

De referendumactie liep volledig uit de hand. *Roode Jeugd* ontplofte, sprak van "georganiseerde smeerlapperij", "schaamteloze laster" en "bergen van vuiligheid". De tot dan altijd wat bozige, maar meestal relatief prozaïsche toon die *Roode Jeugd* tegen het partijestablishment bezigde, sloeg om in ongeremde haat: "[...] 't blad *Vooruit* is zoo stom als een visch; maar achter den rug, huis aan huis, gaan ze liegen en lasteren, de leus der jesuiten getrouw: 'lieg maar, lieg maar, er blijft altijd iets van over'".

Na het referendumfiasco brokkelde de steun af die de groep dat voorjaar had verworven. Ook binnen de eigen gelederen ontstond onenigheid. Ze hadden zich immers voor het eerst daadwerkelijk tegen de partij opgesteld, met het referendum en met de harde taal naderhand. Dat stuitte velen, vooral de voorzichtigen, tegen de borst. Het ledental liep terug na het conflict. In plaats van een vredesdebat op gang te brengen, keerde de actie zich tegen de initiatiefnemers. *Roode Jeugd* had zijn hand overspeeld.

Na regen komt...

De verzwakking van de Duitse militaire positie die zomer en het nakende einde van de oorlog brachten nog meer aanhangers aan het twijfelen. Minne en zijn vrienden schreven echter onverdroten verder. In september kondigde *Roode Jeugd* de brochure *Ons standpunt. Het standpunt van de Vredesgroep der Socialistische Partij* aan. Hutse, Machtelynck en Minne, de jongeren-met-opleiding, tekenden daarvoor⁽²⁸⁾. De 'drie musketiers' werden inmiddels beschouwd als de intellectuele leiders van de Vredesgroep. Maurice Machtelynck sprak later over: "Mijn twee vrienden en ik, de marxistische theoretici van de 'Vredesgroep der Socialistische Partij'"⁽²⁹⁾. Met *Ons standpunt* bevestigden ze die positie. De brochure bevatte hun analyse van het ontstaan van de oorlog, van de verwevenheid van oorlog, economie en arbeidersbeweging en van de teloorgang van het wetenschappelijke en revolutionaire socialisme. Lichtend voorbeeld waren de bolsjewistische revolutionairen in Rusland; boeman was Anseele. Met zichtbare afschuw werden de voor-

ONS STANDPUNT

HET STANDPUNT VAN DE
VREDESGROEP DER SOCIA-
LISTISCHE PARTIJ.

INHOUD : 1° DE OORZAKEN VAN DEN
WERELDOORLOG. — 2° DE SOCIAAL-DEMO-
KRATIE IN DE OORLOGEN. — 3° ONZE
HOUDING IN DEN WERELDOORLOG. /// MET
EENE KAART VAN HET INTERNATIONAAL
IMPERIALISME.

UITGAVE • ROODE JEUGD • GENT.

De brochure 'Ons Standpunt', uitgebracht door de 'drie musketiers' Hutse, Machtelynck en Minne

den aangehaald die hij tijdens de algemene vergadering van de coöperatieve Vooruit had gesproken: "[...] de Maatschappij Vooruit is voor 't oogenblik niets als eene handelsmaatschappij. Hier zijn geen socialisten, hier zijn slechts aandeelhouders. Na den oorlog steken we weer het roode vaandel uit!"

De naam Edward Anseele bleef vallen. Zijn uitstraling en populisme waren de jongeren met hun theoretische uiteenzettingen in *Roode Jeugd* steeds te machtig. Anseele zinspeelde inmiddels openlijk op regeringsdeelname na de oorlog. Voor Roode Jeugd een gruwel, maar de gewone partijman boezemde dat juist hoop en vertrouwen voor de toekomst in. Ook Emile Vandervelde schokte Minne en co. toen hij zich in september voorstander van een geallieerde interventie in Rusland toonde.

Op 15 oktober 1918 werd het academisch jaar 1918-1919 van de Vlaamsche Hoogeschool geopend. Het einde van de bezetting wierp zijn schaduw echter al vooruit: het inschrijvingsregister bevatte geen bekende namen meer en drie dagen later werd de sluiting van de universiteit aangekondigd. Veel betrokkenen sloegen op de vlucht: Firmin Parasië naar Göttingen, Jozef Cantré en zijn hogeschoolcollega Lucien Brulez naar Blaricum in Nederland.

Op 9 november werd in Gent een voorlopig bestuurscollege gevormd, met Edward Anseele als dienstdoend burgemeester. Twee dagen later was de wapenstilstand een feit. De 'Grote Oorlog' was voorbij; en vrijwel onmiddellijk barstte in Gent de wraakzucht los. Activistenhuizen werden in brand gestoken en geplunderd, burgers vochten met flaminganten. Volgens Ernest Bogaert kende de volkswoede ook met "twijfelgevallen" weinig compassie: *"De domme belachelijke publieke opinie was opnieuw misleid. Met de Aktivisten werden de mannen van de Vredesgroep door den zelfden kam geschoren. Zij waren verraders, flaminganten, verkochten, enz..."*⁽³⁰⁾.

Ook de jonge renegaten van de BWP moesten het dus ontgelden. *"Anti-aktivist waren en zijn alle leden van onzen Vredesgroep, zooals het bewuste socialistische betaamt"*, schreef Roode Jeugd van december bezwerend - maar vergeefs. De wraak had razendsnel om zich heen gegrepen. Er waren toen al leden *"gebroodroofd uit persoonlijke haat"*, uit hun vakbond gezet of bij hun baas aangeklaagd, *"dit alles onder voorwendsel dat zij aktivist waren"*.

De BWP werd voor haar patriottische oorlogshouding beloond met regeringsdeelname. Het algemeen enkelvoudig stemrecht en de eerste socialistische verkiezingszege zouden spoedig volgen. De euforie was groot en de weerstand tegen de regeringsdeelname binnen de BWP slechts beperkt. Na de stemming daarover binnen de Algemene Raad was Richard Minnes commentaar in het decembernnummer van *Roode Jeugd* nauwelijks geloofwaardig: *"33 stemmen voor, 3 tegen en 3 onthoudingen. Het verzet is er dus."* Anseele kreeg een ministerspost en belichaamde nu ook de nederlaag van de Roode Jeugd. Minne legde zelf cynisch uit hoe één en ander in elkaar stak: *"Wie eenigen twijfel mocht opperen over de waarde der vóórgeschrevene taktiek, wordt direkt onder den neus geflonkt: Kunt ge dan twijfelen aan den persoon onzer ministers?"*

De afloop was frustrerend voor de jonge revolutionairen en het verloop van de geschiedenis wrang. Uitgerekend het door hen zo vurig bepleite einde van de oorlog bracht hen de nederlaag. Nagewezen om hun foute oorlogsverleden gingen ze bovendien een ongewisse toekomst tegemoet. In het januarinumnummer van *Roode Jeugd* bracht Minne de heersende gevoelens onder woorden in twee gedichten. *De Wereld danst*, een requiem voor de gesneuvelden, begon met de cynische regel: "*Zij vielen op het veld. Gegroet.*" Een bitter afscheidswoord, en precies zo gestemd was de slotuitroep van het andere gedicht, *Werkloozenliedje*, bitter maar treffend als synopsis van wat vier jaar opstandigheid had opgeleverd:

*Wij leven vrij!
Wij leven blij!
Wij zijn gered om iedren prijs.
Is er geen werk, is er geen geld,
onze minister heeft 't vóórspeld:
geduld voert in het paradijs.*

*Wij leven vrij!
Wij leven blij!
Na regen komt er zonneschijn.
Is er geen werk, is er geen geld,
onze minister heeft 't voorspeld:
ons Vaderland zal groter zijn.*

*Wij leven vrij!
Wij leven blij!
Wij hongerden voor 's werelds heil.
Er is geen werk, er is geen geld,
ons jongens vielen op het veld,
en 't hek blijft aan den ouden stijl!*

De doden, de levenden en de krokodillen

De door de bevolking spontaan in gang gezette afrekening met de activisten kreeg al spoedig een officieel vervolg. Een aantal activisten werd gearresteerd en later veroordeeld. Nog in 1918 verscheen ook een uitvoerige *Index documentaire* over België gedurende de bezetting. *Roode Jeugd* werd daarin opgevoerd als één van de min of meer verdachte bladen, "*flamingant et pacifiste*"⁽³¹⁾.

Op 7 februari 1919 zonden Karel Hutse en Jules De Clercq een weerwoord naar indexauteur Heyse. Trots stelden ze "*noch flaminganten, noch activisten, noch passivisten*" te zijn,

want: *"Wij kunnen het niet zijn."* Het flamingantisme was burgerlijk en hield een gevaar in voor de arbeidersklasse, herhaalden ze nog eens: *"Ziedaar waarom wij - en wij alleen - de separatistische tendens onder de activisten openlijk hebben bestreden."* Ze verweten Heyse niet op de hoogte te zijn van Hutses antiflamingantische toespraak in het conservatorium en van hun dito uitingen in *Roode Jeugd*, *"voor de neus van de Duitse censuur"*. En ze verzekerden hem dat zij meer moeilijkheden daarmee hadden gehad dan de scribenten die anoniem hadden gepubliceerd⁽³²⁾.

Maar Heyse meende dat *Roode Jeugd* niet van de index was te verwijderen. Zijn argumenten waren exact de vroege, in het oog lopende misstappen die de redacteuren begaan hadden: het Antwerpse *Denkschrift* dat in nummer 1 was opgenomen, met daarin ook het pleidooi voor een zelfstandig Vlaanderen; en de inschrijvingen van de redacteuren Minne, Cantré en Machtelynck (die hij verwarde met Hutse of Rogghé) aan de Vlaamsche Hoogeschool. Hij suggereerde ook dat ze hun internationalisme op onwetende wijze hadden gepropageerd, zinspelend op collaboratie, maar zonder verdere bewijslast. En Heyse voerde een gegeven op, dat voor Hutse en De Clercq ten tijde van hun brief nog onbekend was: in *Vóóruit* van 19 februari had gestaan dat de Gentse BWP het roeyement van de *Roode Jeugd*-redacteuren had voorgesteld.

De BWP bereidde al snel na de oorlog disciplinaire maatregelen tegen 'foute' leden voor. Daarbij kwam aan het licht dat het al in maart 1917 aan de opstandige Jonge Wachten aangezegde roeyement inderdaad niet-statutair was geweest. Een geheel nieuwe procedure van partijrechtspraak werd daarom in gang gezet. Op 17 februari 1919 zou in dat kader een algemene partijvergadering plaatsvinden. De afloop van dit tribunaal was al op 6 februari door het Middenkomiteit vastgesteld, namelijk *"den scheurmakers hun verdiend loon toe te kennen"* - uitsluiting dus. De partijvergadering zou *"gezien de ernstigheid der feiten"* ook voorgesteld worden *"hun de gelegenheid niet te geven zich te verdedigen"*⁽³³⁾. De grote zaal en het balkon van Ons Huis zaten op 17 februari bomvol. Met slechts zes tegenstemmen besloten de aanwezigen om de aangeklaagden inderdaad niet te horen; ze mochten er zelfs niet in: *"De vrijheid van 't woord hebben zij in hun blad, in hun lokaal, niet hier waar wij hen beschuldigen en veroordeelen"*, recapituleerde Anseele, die de vergadering zelf voorzat.

Namens de partij was Pol De Visch aanklager. Allereerst werden drie leden die aan activistische propaganda hadden gedaan en *"door hen"* betaalde posten hadden aanvaard, zonder verdere plichtplegingen geroyeerd. Onder hen: Johan Lefèvre en Jozef Cantré. Veel uitgebreider was de aanklacht tegen *"de minderheidsgroep"*, zoals Roode Jeugd en Vredesgroep nadrukkelijk werden betiteld. De vergadering van 14 januari 1917, waarbij de vredesmotie was ingediend, was *"aangevraagd aan de Duitse censuur en bijgewoond door drie harer afgevaardigden"*, en gehouden *"zonder voorafgaandelijke aanvraag aan het Partijsekretariaat en dus zonder toelating der Partij"*. Ook de oprichting van een minderheidsgroep en daarna van de Vredesgroep, zonder instemming van het Middenkomiteit en dus in strijd met de statuten, werd hen ten laste gelegd. En dan waren er de *"schandelijke aanval-*

Een aantal leden van de Vredesgroep in 1921 (links: Raymond (Achilles) Declercq, zittend: Karel Hutse, de andere personen zijn ons onbekend) (collectie Declercq-Saive)

len" op de partij in *Roode Jeugd*, en herhaald tijdens een vergadering in lokaal Den Boer, waar ook de oproep "*Vrede ten allen prijze te willen, zelfs een duitschen vrede*" zou zijn geuit⁽³⁴⁾. De aanklacht was dus te herleiden tot twee beschuldigingen: 'illegale' partijactiviteiten en laster. Het in mei 1918 eigenmachtig georganiseerde referendum, toch een buitensporig voor de aanklager, werd vreemd genoeg niet opgevoerd. 'Deutschfreundlichkeit', tijdens de oorlog veel gebruikt als aantijging, ook niet, waarschijnlijk omdat er geen harde bewijzen voor waren. Het punt van de aanwezige Duitse censuur kon moeilijk als beschuldiging dienen: daaraan viel gedurende de bezetting immers niet te tornen, ook niet door de BWP en *Vooruit* zelf⁽³⁵⁾. Ook de "*duitschen vrede*"-oproep op zich werd niet als strafbaar feit ingebracht; die kon niet als zodanig gelden. Als illustratie bij de aanklacht deden deze zaken het natuurlijk wel uitstekend⁽³⁶⁾.

Het Middenkomitee kwalificeerde de beschuldigden "[...] als onwaardig van de *Werkliedenpartij*"⁽³⁷⁾ en stelde de partijvergadering voor, aan het Gentse partijbestuur de uitsluiting van zeventien kaderleden te vragen. Slechts twee aanwezigen stemden daartegen. Het bestuur nam het voorstel uiteindelijk aan en zette de zeventien uit de partij. De uitgesloten reageerden woedend in de laatste *Roode Jeugd*⁽³⁸⁾. Onder de kop *Moord en zelfmoord* typeerden ze het proces als "[...] een meesterstuk van geknoei, bedrog, bewust verkeerde voorstelling, ellendige woordverdraaiing". Anseele en de zijnen zouden ook opmerkelijke redenen hebben gehad om hun de toegang tot de partijvergadering te ontzeggen: "*GIJ WAART BEVREESD VAN DOKUMENTEN!*" Helaas lichtten ze die veelbelovende maar nogal cryptische bewering niet verder toe.

Het verdraaien van hun stellingname tegen de oorlog tot het aanhangen van een 'Duitse vrede' merkten ze aan als "*het smerigste*". Ter verdediging wezen ze op kritische artikelen die *Roode Jeugd* had gewijd aan Duitsland en de Duitse socialisten. En niet zij, maar juist *Vooruit* had door de Duitsers opgedrongen artikelen geplaatst: "*Hadde de censuur ons ooit moeten verplichten één artikel op te nemen tegen onze overtuiging, wij hadden terstond ons blad geschorst*"⁽³⁹⁾.

De gestraften werden na het proces beschimpt door leden van de partij. Bij de straatverkoop van het laatste nummer van *Roode Jeugd* maakte één van de 'officiële' Jonge Wachten hen uit voor "*Rotte Jeugd*"⁽⁴⁰⁾.

Ze gingen echter niet bij de pakken neerzitten. Namens de uitgesloten tekende Karel Hutse bij het landelijk partijbureau protest aan, omdat ze niet waren gehoord tijdens het proces. De Algemene Raad stelde zowaar een arbitragecommissie in, met drie eigen vertegenwoordigers (onder wie Louis de Brouckère en algemeen secretaris Van Roosbroeck), twee van de Gentse Federatie (Pol De Visch en partijsecretaris Arthur Verschraegen, de man die het woord 'scheurmakers' in de mond had genomen) en twee pleitbezorgers voor *Roode Jeugd*, onder wie de Brusselse syndicalist en revolutionair-socialist Joseph Jacquemotte. Jacquemotte was voor iedereen aanvaardbaar: voor de uitgesloten omwille van zijn standpunten, voor de partijleiding wegens zijn correcte en gezagsgetrouwe oppositiehouding tijdens de oorlog⁽⁴¹⁾. Uiteindelijk verklaar-

Georges Van den Boom, een van de leden van Roode Jeugd

de deze arbitragecommissie het vonnis gegrond, met één stem tegen en één onthouding. De uitgesloten mochten wel hun vakbondswerkzaamheden blijven verrichten en individueel hertoelating tot de partij aanvragen⁽⁴²⁾. Daarmee werd het boek gesloten. Schriftelijke protesten tegen het besluit van de arbitragecommissie bleken tevergeefs te zijn⁽⁴³⁾.

Na de donkerste tijden

Zo kwam er ook een einde aan de carrière van Richard Minne binnen de Belgische Werkliedenpartij. Daarop terugkijkend valt vooral op dat hij en zijn vrienden er nooit in zijn geslaagd tot de volksmassa's door te dringen. Hun antikapitalistische boodschap was te radicaal en te zeer die van intellectuelen. Ook hun pacifisme vond geen gehoor bij de toch door de oorlog geteisterde bevolking. Die was bovendien gemakkelijk vatbaar voor de machinaties en geruchten van de charismatische regisseur Anseele en voor diens beloftevolle beleid.

Hun standpunten beleden ze vooral in woorden en niet in daden. Toen bij de metaalfabriek Phoenix in de arbeiderswijk Brugse Poort - Minnes directe woonomgeving, o ironie - een staking uitbrak en de arbeiders zich tot de militante jongeren wendden om steun, gaven die niet thuis en verwezen door naar de vakbond, daarmee een prachtkans op goodwill vergooiend⁽⁴⁴⁾. Hun enige echte en ultieme 'daad', het referendum, stelden ze te laat. Na dat echec verwerden ze definitief tot een elitaristische marxistische intelligentsia met een steeds kleinere aanhang.

Ze bleven zichzelf ook tot de BWP veroordelen. De moeizame relatie met de moederpartij verlamde hun werking, en toch bleven ze er tegen elke prijs aan vasthouden. Het was nu eenmaal hun doel, de moederpartij 'van binnen uit' tot inkeer te brengen. Ook toen het na de referendumkwestie tot een openlijk conflict en een harde confrontatie kwam, durfden ze niet verder kleur te bekennen. Waarschijnlijk waren ze de mening toegedaan dat er onvoldoende basis was voor een alternatieve socialistische partij; en vreesden ze dat die constellatie tot een nog nadrukkelijker isolement zou leiden.

Roode Jeugd en Vredesgroep hebben weinig historisch aanzien verworven⁽⁴⁵⁾. Ten onrechte zijn ze bovendien vaak met het socialistisch activisme vereenzelvigd. Hun oppositie paste echter niet in het klassieke beeld van Vlaanderen in de Eerste Wereldoorlog. Het begrip 'Vlaamse emancipatie', het criterium waaraan de politieke tegenstellingen van '14-'18 doorgaans werden afgemeten, was voor Minne en zijn gezellen geenszins relevant; de klassieke klassenstrijd des te meer. Iets nieuws brachten ze niet: hun opstelling was orthodox en vooroorlogs, bijna anachronistisch. Wellicht niet toevallig verbeelde Minne hun blad en oppositierol in zijn ode *Aan Roode Jeugd* als een middel-eeuws mechanisme⁽⁴⁶⁾.

*Al onze hoofden denken in U.
Al onze handen wenken in U.
Want donker zijn de tijden,
en Gij zijt de geleide
die luide horens blaast, en wèkt.*

*Het Socialisme staat in zware strijd.
Het Socialisme kent afvalligheid
van mensen, en gemeenheid,
nu waar 't cement der éénheit
zijn muren vaster stalen moest.*

*Daarom zijt Ge in deze ure het gebod,
en wij uw schild, uw roer, uw kruit, uw schot.
Daarom staan we op uw wallen
bereid tot staan of vallen!
Gij sluipers en vrijsschutters, komt!*

Het einde van de oorlog leidde tot de ontmanteling van *Roode Jeugd* en Vredesgroep. Enkelen - onder anderen Dermul en Bogaert - begonnen in mei een nieuw tijdschrift, *Roode Strijd*, gepresenteerd als opvolger van *Roode Jeugd*. Zij zouden ook de eerste communistische groep van België hebben gesticht⁽⁴⁷⁾. Uit de schaarse gegevens is op te maken dat *Roode Strijd* maar een kort bestaan kende. De initiatiefnemers stichtten vervolgens die communistische groep, gedurende of na de zomer. Karel Hutse bijvoorbeeld werd najaar 1919 door de BWP verdacht van sympathie voor een communistische groep. Hij moest tegenover de partij bevestigen er geen lid van te zijn⁽⁴⁸⁾.

Hutse, Machtelynck en enkele andere *Roode Jeugd*-kaderleden figureerden in mei ook in de kolommen van *Roode Strijd*⁽⁴⁹⁾. Tegelijkertijd bleven zij zich aan de partij vastklampen. Ze hielden hun verzet tegen het royementsbesluit vol tot september en werden inderdaad geen lid van de communistische groep. Van Richard Minne ontbreekt elk spoor rond het protest tegen de uitsluiting en rond die nieuwe initiatieven. Alleen communismevorser Claude Renard beweert dat hij ook bij de redactie van *Roode Strijd* betrokken is geweest⁽⁵⁰⁾. Volgens Georges Van den Boom gooiden hij en zijn medemusketiers hoe dan ook uiteindelijk de handdoek in de ring: "*De leiders van de 'vredesgroep' lieten zich door de slagen van de bourgeoisie en de socialistische leiders ontmoedigen, zij twijfelden en bukten het hoofd, zij trokken zich in hun verbittering terug*"⁽⁵¹⁾.

(1) *Roode Jeugd* 1, augustus 1917.

(2) *Roode Jeugd* 3, oktober 1917.

(3) Y. PUISSANT meldt in zijn licentiaatsverhandeling *Genese en schipbreuk van de Vredesgroep der Socialistische Partij. 1908-1919. Een centristisch hervormingsproject binnen de Gentse BWP tijdens de Eerste Wereldoorlog* (RUG, 1993) dat Parasie bij de vergadering op 14 januari aanwezig geweest zou zijn. Hij liep in elk geval bij de

- SIJW rond. Op 6 februari 1917 deed Parasie in een brief aan zijn activistische kornuit Leo De Smet zijn beklag over moeilijkheden die hij ondervond bij organisaties waar hij zijn activistische opvattingen trachtte te propaganderen: *"Iets dergelijks ondervind ik met de soc. Jonge Wacht! Nou, wie niet wil geholpen worden, is niet te redden"*. (Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven (AMVC), coll. De Goedendag, G 4781, map B 2). Precies rond dat tijdstip voltrok zich de rel rond de publicatie van de vredesmotie. Van Parasie werd kort na de oorlog ook met stelligheid beweerd dat hij lid was geweest van Rode Jeugd, de opvolger van de SIJW. W. DOLDERER, Van aktivisme naar bolsjevisme? Het Studentengenootschap 'Flandria' te Göttingen. In: *Wetenschappelijke Tijdingen op het gebied van de Vlaamse Beweging*, 44(1985)2, pp. 111-122.
- (4) *Socialistische Jonge Wacht [Gent] aan Internationaal Socialistisch Bureau*, 28 februari 1917 (AMVC, coll. W12875, [Camille Huysmans Archief], nr. I483/1a-b).
 - (5) L. REYNTJENS, *De eerste 'kommunistische' groepen in Vlaanderen en Brussel en de stichting van de Kommunistische Partij van België (1917-1921). Hun houding tegenover het Belgisch socialisme en tegenover de Vlaamse kwestie*, KULeuven, licentiaatsverhandeling, 1971, p. 20.
 - (6) *Rode Jeugd* 1, augustus 1917.
 - (7) *Rode Jeugd* 11, juli 1918.
 - (8) *Lijst der hoogstudenten van het academisch jaar 1917-1918*, Archief Rijksuniversiteit Gent (ARUG), Jozef Cantré schreef zich met dit adres in voor het tweede academisch jaar van de Vlaamse Hogeschool, maar gaf later nr. 16 op.
 - (9) Adreslijst der studenten aan 's Rijks Hoogeschool te Gent, in *Gentsche Studenten-Almanak voor het Jaar 1918*, Gent, 1918.
 - (10) Pamflet *Arbeiders, op voor den Vrede*, AMVC, coll. A189 D, 136904/89.
 - (11) Handschriftencollectie Universiteitsbibliotheek Gent, coll. Richard Minne, Hs. III/23, I.4.
 - (12) Tijdens het proces van de BWP tegen *Rode Jeugd* en Vredesgroep, na de oorlog, werd zelfs gesproken over oprichting van de Vredesgroep *"door personen aan het hoofd dier groepeerings [de Rode Jeugd] staande"*. Afgevaardigden van *Rode Jeugd* namen zitting in het bestuur van de Vredesgroep - Albert Meyer namens het bestuur en Gust Verdict namens de redactie - en een lid van de Vredesgroep kwam in de redactie van *Rode Jeugd* (Octaaf De Bruyne).
 - (13) Karl Marx. In: *Rode Jeugd* 9, mei 1918.
 - (14) In het septembernummer vergeleek *Rode Jeugd* de Maartrevolutie met de burgerlijk-kapitalistische revoluties die de westerse landen achtereenvolgens hadden doorgemaakt. Uit *Rode Jeugd* 14, oktober 1918, bleek dat dit artikel door Minne was geschreven.
 - (15) Herinneringen van Oscar Vander Sompel, mede-stichter der Kommunistische Partij van België, *De Rode Vaan-Weekeind*, 5 oktober 1957. Oskar Pucklitsch was een Duitse militair, die bevriend was met Karel Liebknecht.
 - (16) Raymond Herreman en Karel Leroux publiceerden het later in *Nagelaten verzen, Nieuw Vlaams Tijdschrift* 19(1966)6 (juli/augustus), p. 534.
 - (17) *Rode Jeugd* van december 1918 schreef ook over *"de haute surveillance van de Duitse censuur"*. Zie ook de tekst die aansluit bij noot 34.
 - (18) In de *Nieuwe Gazet van Gent* van 16 juni 1917 had Jef Van Extergem nog teleurgesteld geconstateerd dat *"de Soc. Jonge Wacht van Gent, een belangrijke faktor tot het bestendigen van den Vrede over het hoofd ziet. [...] het onderdrukken van kleine nationaliteiten"*. Van Extergems *De Nieuwe Tijd* van 25 augustus bevatte een veel positievere bespreking van *Rode Jeugd*. *Ons Land* schreef dat *"onze gedachten snelle vorderingen bij de Soc. Jonge Wachten"* maakten en vervolgens dat dezen *"kranig"* optraden voor de vredesactie en zich niet zouden storen *"aan het gejam van 'verkocht aan de Duitschers ...' / Flink zoo; de leuze zij: 'Doe wel en zie niet om!'"* *Ons Land*, 8 en 15 september 1917.
 - (19) De bezettingsautoriteiten ondersteunden het socialistisch activisme van Van Extergem en Primo financieel en organisatorisch. Uit het 'Propagandafonds für flämische Angelegenheiten' kreeg Primo dan ook zonder moeite 250 franken los voor het Vredesgroeppamflet, die hij overigens pas in december terugkreeg van de Duitsers en dus zal hebben voorgesloten. Het bedrag duidt erop dat de Duitsers slechts geringe politieke waarde aan deze socialistische splintergroepen toekenden en waarschijnlijk twijfelden aan hun bevattelijkheid voor het activisme. Activistische groepen als Jong-Vlaanderen en de Vlaamse Landsbond kregen vele duizenden franken en soms zelfs maandelijksse toelagen. W. DOLDERER, *Deutscher Imperialismus und belgischer Nationalitätenkonflikt. Die Rezeption der Flamenfrage in der deutschen Öffentlichkeit und deutsch-flämische Kontakte 1890-1920*, Melsungen 1989, p. 192-203 en noot 203, C. DUTOIT, *Jef Van Extergem en de Vlaamse Beweging*, Antwerpen 1983, p. 34.
 - (20) Alfred Baetsleer hierover, ingaand op de beschuldigingen van 'deutschfreundlichkeit' die de BWP-leiding

- verspreidde: "Surtout strooiden ze uit dat wij duitsgezinden waren, en daar was dat niet van waar, nog minder vlaamsgezinden." Guido van Meir, *Humo sprak met Alfred Baetseleer (85)*, in *Humo*, 19 augustus 1976, p. 22-27. *Roode Jeugd* werd onder andere in activistische hoek gezet door G. VANSCHOENBEEK in *Novecento in Gent. De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen*, Baarn-Gent, 1995, p. 244; hij nuanceerde zijn eigen boek in de *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, deel 3, p. 2652-2653), M. REYNEBEAU, *Het klauwen van de leeuw. De Vlaamse identiteit van de 12de tot de 21ste eeuw*, Leuven, 1995, p. 174 en Y. T'SJOEN, *Revolver* 26(1999)2 (oktober), p. 52. Christian Dutoit wees er als enige op dat "het Vlaamse nationalisme tout court werd verworpen" door de Gentse Vredesgroep. Des te merkwaardiger is het, dat hij toch bleef spreken van "de activistische SJW [...] in Gent" (*Jef Van Extergem en de Vlaamse Beweging*, p. 21; ook op p. 29). Mieke Sertyn noemde in een overzichtsartikel over het socialistisch activisme *Roode Jeugd* en Vredesgroep terecht helemaal niet, in tegenstelling tot de twee fractieleiders Primo en Lefèvre. M. SERTYN, Het socialistisch aktivisme tijdens de Eerste Wereldoorlog. In: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 7(1976)1-2, pp. 169-196.
- (21) Wannyn onderbrak Hutse uiteindelijk, waarop die boos wegliep: D. VANACKER, *Het activistisch avontuur*, Gent, 1991, p. 214. Op 15 december hakten Wannyn en Marcel Minnaert Hutses betoog in de pan (Kronijk uit het dagboek van student Edgar Ernälsteen. In: M. DEWULF, *Documentatie over de vernederlandsing der universiteit van Gent in 1916-18 en daarna*, Manuscript, ARUG), een gebeurtenis die volgens Wannyn "niemand ooit in Gent vergeten [zal]" (Rijksarchief 's Hertogenbosch (RA Den Bosch), Archief van ds. J.D. Domela Nieuwenhuis Nyegaard en Jong-Vlaanderen, stukken betreffende Jong-Vlaanderen, nr. 1047: verslag ontwikkeling en propaganda te Gent en Oost-Vlaanderen).
- (22) Het dook begin 1999 op in het in een garage te Schellebelle ontdekte derde deel van Minnes nalatenschap, een collectie die nu bij het AMVC berust.
- (23) *Nieuwe Gentsche Courant*, 27 juni 1918.
- (24) W. DOLDERER, Van aktivisme naar bolsjevisme? [...] (1985). In de schaarse archivalia rond *Roode Jeugd* komt zijn naam nergens voor, maar dat is in dit verband logisch. Gezien zijn activistische sympathieën zal hij buiten het kader gehouden zijn. Zijn lidmaatschap is niet onwaarschijnlijk; Parasië koketteerde immers met de linkse beweging en bleef dat nog lang doen.
- (25) Zie hiervoor mijn artikel Een papieren kaartenhuis. De geschiedenis van *Regenboog*, Gents "oorlogs"-tijdschrift. In: *Revolver*, 26(1999)2 (oktober), pp. 5-44.
- (26) *Roode Jeugd* 11, juli 1918.
- (27) *Roode Jeugd* 11, juli 1918.
- (28) Aldus Yves Puissant. De uitgave werd bekostigd met voorschotten van kritische BWP-leden, onder wie naar verluidt door de Duitsers opgeëiste arbeiders. Jozef Cantré leverde omslag en illustraties.
- (29) Geciteerd door Y. PUISSANT in zijn licentiaatsverhandeling *Genese en schipbreuk van de Vredesgroep der Socialistische Partij*, p. 43.
- (30) R. BERGOTA, *Het credo van de paria's*, p. 62.
- (31) T. HEYSE, *L'Occupation allemande en Flandre. Index documentaire. Tome I. L'Université flamande*, Gent, 1918, p. 104.
- (32) T. HEYSE, *L'Occupation [...] Supplement* van februari, 1919.
- (33) Amsab, Belgische Socialistische Partij, federatie Gent-Eeklo (archief 32). Verslagboek Middenkomiteit 1918-'22.
- (34) De aanklacht was opgesplitst in zes punten: de vredesvergadering, de oprichting van de minderheidsgroep, de oprichting van de Vredesgroep, aanvallen op de partij in *Roode Jeugd*, idem in een manifest en idem tijdens een vergadering. Volgens de aanklacht ging het om een vergadering in lokaal Den Boer, waar de Vredesgroep regelmatig bijeenkwam. *Vooruit*, 19 februari 1919.
- (35) Tijdens het partijcongres van april 1920 werd zo ook voorzichtig gesproken over "eenen groep partijleden die het tijdschrift de *Roode Jeugd* heeft uitgegeven, en die zekere betrekkingen met den bezetter zou gehad hebben". *Vooruit* had zich in oktober 1914 als één der eerste aan diezelfde censuur onderworpen, in een poging de Gentse arbeidersbevolking niet aan haar lot over te laten.
- (36) De "duitschen vrede"-bijeenkomst werd ook niet gepreciseerd. Wellicht betrof het dan ook niets anders dan een verlenging van de partijpropaganda tijdens de oorlog. De Stad Gent ontsloeg haar werknemer Maurice Machtelynck korte tijd later en sprak daarbij eveneens over vergaderingen waarbij Duitsers aanwezig waren en waar "de vrede tot elke prijs (een Duitse vrede dus)" voorgesteld was - maar waarvan anderzijds "niet [was] geweten wat daar gezegd werd". Machtelynck gaf toe aanwezig te zijn geweest en niet tegen het vredesvoorstel te hebben geprotesteerd. Maar welk voorstel dat betrof, en of dat "een vrede tot elke prijs" of "een vrede tot

- elke prijs (een Duitse vrede dus)" was, wordt nergens duidelijk. Verslagen Gentse gemeenteraad (*Gemeentebblad*). Met dank aan Daniël Vanacker.
- (37) Zie voor een terugblik op het 'proces' ook: AVANTI (= O. Roelandts), *Een terugblik. Bijdrage tot de geschiedenis der Gentsche arbeidersbeweging, Deel III 1914-1931*, Tweede druk. Gent, [z.j.], pp. 127-128.
- (38) *Rode Feugd*, nr. 17. Dit nummer draagt januari 1919 als datum, net als nummer 16; een gevolg van haastwerk en de moeilijker omstandigheden vermoedelijk. Het nummer dateert vermoedelijk van maart, gezien de datum van de uitspraak (17 februari) en de benodigde productietijd voor het blad.
- (39) In *Rode Strijd* (zie verder) van 10 mei 1919 werd *Rode Feugd* wat betreft de Duitse censuur opgezet tegen *Vooruit*. *Rode Feugd* had alleen "socialistische vredesprincipen" gebracht, en *Vooruit* had zich laten gebruiken door de Duitse censuur door in zijn "aartsdomheid dagelijks deutsche communiques, mededeelingen, anti-Entente artikels op kommando op te nemen, met eene niette vergeven laksheid".
- (40) *Rode Strijd*, 1 mei 1919.
- (41) M. CLAEYS-VAN HAEGENDOREN, *25 jaar Belgisch socialisme. Evolutie van de verhouding van de Belgische Werkliedenpartij tot de parlementaire democratie in België van 1914 tot 1940*, Antwerpen, 1967, pp. 149-153. In augustus 1917 had Jacquemotte binnen de partij een motie ingediend ten gunste van 'Stockholm'. Verder had hij zich gedurende de oorlog afzijdig gehouden van al te dierste oppositieactiviteiten.
- (42) De commissie zou er zelf op toezien dat de uitvoering van het besluit "in geen deele den goeden gang der vakorganisaties zou kunnen belemmeren.." BWP, Algemeene Raad, *Verslagen voorgesteld op het XXXIe Jaarlijksch Kongres van 3, 4 en 5 april 1920*, Brussel, 1920, pp. 34-35.
- (43) Twee groepen dienden nog zo'n protest in. Amsab, microfiches BWP, vergadering Conseil Général van 16 september 1918, nr. 430.
- (44) G. VAN MEIR, *Humo sprak met Alfred Baetseleer (85)*. De provinciaal-secretaris van de vakbond zou vervolgens echter geen positie hebben durven kiezen. De Duitsers zouden daarop niets beters hebben gevonden dan alle stakers op de trein naar Duitsland te zetten, een onbevestigd gegeven overigens. Met dank aan Yves Puissant die dit gegeven benadrukte.
- (45) Tijdens de Eerste Wereldoorlog was het één van de vier of vijf fracties in België die het oorlogsbeleid van de Belgische Werkliedenpartij van binnenuit aanviel. Min of meer verwant waren de 'Groupe internationaliste' (met o.m. de latere Gentse minister Désiré Bouchery), de rond Joseph Jacquemotte verzamelde revolutionair-socialisten en de activisten rond Antwerpenaar Jef Van Extergem. Alleen Claude Renard schreef aan de Gentse groep "une signification particulière" toe en noemde deze "le plus avancé" binnen de internationalistische beweging in België, (*Octobre 1917 et le mouvement ouvrier belge*, Bruxelles 1967, pp. 44-45). Zijn beeld is uiteraard gekleurd door zijn persoonlijke betrokkenheid bij de idealen van die beweging.
- (46) Later als *Aan een krantje* postuum gepubliceerd in *Nieuw Vlaams Tijdschrift* 20(1967)2, p. 145.
- (47) Volgens sommige terugblikken gebeurde dat al in november 1918 (Herinneringen van Oscar Vander Sompel. In: *De Rode Vaan-Weekeind*, 5 oktober 1957; G. VAN DEN BOOM, Over de weerslag van de oktoberrevolutie in België. Enkele herinneringen. In: *Vlaams Marxistisch Tijdschrift* 2(1967), pp. 175-180). *Rode Strijd* verscheen echter pas in mei 1919 en was ook nog niet communistisch (het werd gepresenteerd als sociaal-democratisch weekblad, ook al beweerde Vander Sompel van wel. Vermoedelijk is die oprichting dus later gesitueerd, medio 1919. Vander Sompel is ook niet direct terug te vinden onder de betrokkenen bij *Rode Strijd*).
- (48) De Algemene Raad besprak op 22 oktober 1919 een brief van Jacquemotte, naar aanleiding waarvan Van Roosbroeck stipuleerde dat Hutse moest bevestigen geen deel uit te maken van "de kommunistische groep" en te hebben geprotesteerd tegen een affiche van die groep tegen de partij. Amsab, scheidscommissie BWP, microfilm nr. 445, 22 oktober 1919, *conflit de Gand*.
- (49) Volgens communismevorser Claude Renard zouden Minne, Hutse en Machtelynck zelfs nog enkele nummers van *Rode Strijd* hebben geredigeerd. (*Octobre 1917 et le mouvement ouvrier belge*, 1967, p. 120, voetnoot 70; niet verder toegelicht).
- (50) Hij noemt Minne, Hutse en Machtelynck als redacteurs. Hun werk zou in een 'echec' zijn geëindigd. (*Octobre 1917 et le mouvement ouvrier belge*, p. 120, n. 70.) Van *Rode Strijd* resteren in de UBG de nummers 1 en 2, gedateerd 1 en 10 mei 1919. Onder de initialen van medewerkers en "strijdpenning"-schenkers zijn niet die van Minne te herkennen.
- (51) G. VAN DEN BOOM, Een beetje geschiedenis onzer partij. Over het ontstaan der Communistische Partij in het Gentsche. In: *Communisme*, 4(1952)11 (mei), pp. 14-19, en Quelques souvenirs de la Révolution d'Octobre II. In: *Le Drapeau Rouge*, 23 oktober 1957

Historisch gezien werd (en wordt!) het grootste deel van de arbeid verricht buiten wat we nu bestempelen als (officiële) arbeidsmarkten (foto Jacques Hersleven, copyright IRPA-KIK Brussel)

Modellen, structuren en de historische tijd. Op zoek naar een Belgisch kostwinnersmodel

Eric Vanhaute, hoofddocent Vakgroep Nieuwste
Geschiedenis, Universiteit Gent

Het kostwinnersmodel is een symbool van de 20e-eeuwse maatschappelijke ordening in (West-)Europa. In deze bijdrage ga ik op zoek naar een Belgisch kostwinnersmodel. Volgende vragen worden gesteld: hoe definieer ik de begrippen arbeid, productie, reproductie en kostwinner? Hoe plaats ik het kostwinnersmodel in een Belgische context? Hoe situeer ik het kostwinnersideaal in de overgang van een (extensief) 19e-eeuws naar een (intensief) 20e-eeuws arbeidsmodel? De bijdrage is een pleidooi voor een kritisch gebruik van 'historische modellen' en voor een hernieuwde structurele geschiedenis.

Modellen en structuren

In zijn beschrijving van de Engelse arbeidersklasse in het midden van de 19e eeuw maakt Friedrich Engels zich ernstig zorgen over het voortbestaan van het gezin: "Zo maakt de sociale orde voor de arbeider het gezinsleven bijna onmogelijk... Verwaarlozing van alle huishoudelijke plichten, verwaarlozing van de kinderen, komt maar al te vaak voor onder Engelse arbeiders en wordt maar al te zeer door de bestaande maatschappelijke orde veroorzaakt"⁽¹⁾. De snelle veranderingsprocessen die de Eerste Industriële Revolutie begeleiden doen veel eigentijdse commentatoren naar de pen grijpen. Van Malthus tot Marx, allen zijn zij overtuigd van het revolutionaire karakter van de maatschappelijke verschuivingen waarvan ze getuige zijn. Al te vaak echter leidt de fascinatie voor het *hic et nunc* tot een verabsoluteren van de eigen tijd. Weze het nu in doemscenario's of in utopische toekomstbeelden, elke kortetermijnanalyse loopt het gevaar het verleden (en vaak ook de toekomst) te verstarren tot een statische achtergrond. Eenzelfde observatie kan worden gemaakt bij vele hedendaagse maatschappijanalyses. Bevangen of bevreesd door

versnellende processen van maatschappelijke herordening en economische mondialisering worden die veranderingen al te vaak geïnterpreteerd als cesuren of omwentelingen⁽²⁾.

Deze bijdrage is een pleidooi voor een structurele benadering die het perspectief van de lange termijn in ere herstelt. De structuurgeschiedenis heeft de voorbije twee decennia vele pluimen gelaten ten gevolge van de scherpe kritiek op het dominante moderniseringsdenken. Een terechte kritiek. Al te lineaire en vaak te weinig historiserende interpretatiemodellen reduceerden het menselijk handelen tot grove gemiddelden en afgeleide aggregaten. Die kritiek mondde echter al te vaak uit in een hyperkritiek en in een vlucht vooruit in het momentane en de anekdotiek.

Een langetermijnbenadering is pas zinvol wanneer ze op zoek gaat naar structuren, processen, modellen. Werken met modellen is nog iets anders dan een modelmatige benadering. In het eerste geval trachten we de maatschappelijke ordening en de veranderingen hierin te begrijpen door ze te plaatsen tegenover andere vormen van maatschappelijk handelen. Doelstelling is een empirische interpretatie van een maatschappelijk systeem. Er is een grote aandacht voor recurrentie versus eenmaligheid; de 'historische tijd' staat hierin centraal. In het tweede geval wordt het menselijk handelen geanalyseerd vanuit een vooraf uitgetekend model. De tijd is hier geen historische tijd, maar een inhoudsloze achtergrondvariabele.

In deze bijdrage waag ik mij aan een historisering van een ingeburgerd sociaal-wetenschappelijke 'model': het kostwinnersmodel. Het is een voor mij opvallende vaststelling dat de bekende angst van historici om zelf met modellen te werken, hen niet belet het begrip als dusdanig of in zijn afgeleiden in de historische woordenschat te blijven opnemen. In een colloquium dat in 1999 in het Oostenrijkse Salzburg werd georganiseerd onder de titel 'Women, Work, and the Breadwinner Ideology, 15th-20th Century' werden begrippen als 'the breadwinner ideology', 'the breadwinner model', 'the breadwinner system', 'the breadwinner norm', 'the breadwinner ideal', 'the breadwinner family system', vlotjes naast en door elkaar gebruikt zonder dat ooit duidelijk werd gemaakt wanneer iets een ideologie, een systeem, een norm, een ideaal of een model wordt⁽³⁾. Mijn ambitie is niet een algemeen geldende invulling te geven aan deze begrippen. Dit zou trouwens haaks staan op de poging dergelijke termen te historiseren. Ik wil in deze bijdrage duidelijk maken hoe een historisch model, in casu het 'kostwinnersmodel', in een Belgische geschiedenis kan worden gecontextualiseerd.

Eerst stel ik enkele definities ter discussie, van productie en reproductie, van arbeid en arbeidsverhoudingen, meer bepaald de verhoudingen binnen het kostwinnersmodel. De wijze waarop dergelijke begrippen ingevuld worden, is bepalend voor de invalshoek die binnen de sociale geschiedenis wordt aangehouden. Daarna ga ik kort in op het probleem van de bronnen en de wijze waarop ze hun informatie vrijgeven. De identificatie van een 'Belgisch' kostwinnersmodel gebeurt aan de hand van de inter-

pretatie van twee statistische parameters. Uiteraard is dit een selectieve invalshoek. Tenslotte wil ik het kostwinnersmodel contextualiseren binnen de maatschappelijke dynamiek van de voorbije twee eeuwen. Deze dynamiek interpreteer ik als de uitbouw, overgang, confrontatie van drie historische maatschappijpatronen of -modellen.

Productie, reproductie en arbeid

Familie, huishouden, gezinsvorming, nog steeds worden de begrippen in ons disciplinaire denken toegewezen aan de afdeling 'demografie'. De demografische geschiedenis heeft in de loop der jaren een indrukwekkende expertise opgebouwd in het bestuderen van individueel, gezinsgebonden en groepsgebonden gedrag. Een meer geïntegreerde benadering, met oog voor de interactie met sociale en economische variabelen in de gezinsvorming en voor de verhouding tot macrostructuren, is veel problematischer gebleken. De strakke scheidslijnen tussen sociale onderzoeksdisciplines heeft de demografie steeds parten gespeeld. Zo blijft er de al dan niet uitgesproken consensus dat het 'demografisch gedrag' de reproductie bestudeert, terwijl de (betaalde) arbeid stevast geassocieerd wordt met productie. Dit onderscheid is niet langer houdbaar⁽⁴⁾. Daar waar arbeid de noodzakelijke overlevingsgoederen voortbrengt en dus ook noodzakelijk is voor de 'reproductie', staan de demografische keuzes en het gezinsleven garant voor de 'productie' van die arbeid, in letterlijke (geboorten) en in overdrachtelijke zin ((op)voeding, rust, ontspanning, vorming, affectie). Het is weinig zinvol een hiërarchie aan te brengen tussen de diverse vormen van productie, zij zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Een demografische analyse is bijgevolg ook een verhaal van 'productieverhoudingen' (man, vrouw, kinderen), maar evenzeer van input (inkomen), output (arbeid) en meerwaarde. De keuzes die mannen, vrouwen en gezinnen maken betreffende samenleven, kinderen en opvoeding vormen één geheel met hun strategieën inzake arbeid en inkomen.

Centraal in de begrippen productie en reproductie staat de notie arbeid. Onder arbeid begrijp ik hier elke 'productieve' menselijke activiteit. Een productieve activiteit voegt gebruikswaarde toe aan goederen of diensten, ongeacht de wijze waarop dat gebeurt. De wijze waarop werk of arbeid wordt verricht is niet het gevolg van 'de roep van de markt'. Historisch gezien werd (en wordt!) het grootste deel van de arbeid verricht buiten wat we nu bestempelen als (officiële) arbeidsmarkten. Een arbeidsmarkt is bijgevolg geen natuurlijk, universeel gegeven, maar het historisch contingent product van de strijd voor controle over de arbeidsvoorwaarden. Met andere woorden: de organisatie van de arbeidsmarkt(en) kan maar worden begrepen in de sociale context van tijd en plaats, eerder dan in de tijdloze logica van individuele preferenties, technologische prikkels, marktkrachten of ideologie⁽⁵⁾.

Naarmate de kapitalistische arbeidsmarkten de arbeid meer en meer monopoliseren

*Het gebruik van arbeid als uitsluitend begrip heeft bijna
altijd een klasse-, groeps- of gendergebonden connotatie*

verengt het arbeidsbegrip⁽⁶⁾. Niet-betaalde arbeid, huishoudelijke arbeid, niet-formele arbeid, zij vallen buiten het moderne arbeidsbegrip. Met andere woorden: arbeid wordt van een inclusief een exclusief, uitsluitend begrip, in functie van de nieuwe, sterk gesegregerde arbeidsmarkten.

Het gebruik van arbeid als uitsluitend begrip heeft bijna altijd een klasse- groeps- en gendergebonden connotatie. Bepaalde productieve activiteiten worden opgewaardeerd ten koste van een degradatie van andere. Daarbij worden de diverse vormen van arbeid gedefinieerd in antagonistische termen: traditioneel-modern, geschoold-ongeschoold, betaald-niet-betaald, individueel-collectief, mannelijk-vrouwelijk, respectabel-onrespectabel, onafhankelijk-afhankelijk. Dat onderscheid is ofwel klasse- of groepsgebonden (ongeschoold, traditioneel, ...) ofwel gendergebonden (huishoudelijk werk, vrouwenarbeid,...). De exclusieve connotatie van arbeid is een ideologisch wapen waarmee sociale groepen werden en worden gehiërarchiseerd en de maatschappelijke organisatie gereguleerd. De wijze waarop kan verschillen, naar tijd en naar plaats (aard van de kapitalistische organisatie, kern-periferie enz.).

Wat is een kostwinnersmodel?

Maatschappelijke actoren (individueen, gezinnen, sociale groepen, bedrijven, overheden...) maken voortdurend keuzes, binnen de sociale context waarin ze zich bewegen. Die keuzes liggen aan de basis van strategieën en gedragingen. Wanneer op bepaalde plaatsen en op bepaalde momenten strategieën en gedragingen 'standaard' worden, kunnen we spreken van een model. Een standaard laat ruimte voor andere patronen, maar zet wel de agenda, in demografische, sociale, economische en zelfs politiek-ideologische zin. Dit gebeurt maar nadat het patroon een voldoende soortelijk gewicht heeft gekregen om de agenda te bepalen. Een standaardmodel wordt dan een rolmodel, een maatschappelijke norm, een referentiepunt. Historici hebben nogal de neiging niet de norm, maar de afwijkingen ervan te bestuderen, het verzet ertegen, al dan niet verborgen deviaties. Uiteraard is dat legitiem, maar het lijkt mij alleen maar zinvol wanneer ook de standaard in kaart wordt gebracht.

Elk maatschappelijk model is het resultaat van de interactie tussen de (micro)individuele keuzes en de (macro)maatschappelijke ordeningen. Een model -zoals het kostwinnersmodel- is dan een veelgelaagd, geïntegreerd begrip welke individuele en gezinsstrategieën koppelt aan verschuivingen op de werkvloer en veranderingen in de publieke ordening.

Enkele recente bijdragen revalueren het kostwinnersbegrip in het historisch onderzoek⁽⁷⁾. Zij maken duidelijk op welk druk bezocht wetenschappelijk kruispunt het onderzoek naar gezinsverhoudingen en huishoudelijke arbeidsstrategieën zich bevindt. 'The rise of the male breadwinner family' confronteert ons met economische (de

logica van het kapitaal), sociale (de verhouding tussen arbeid en kapitaal, tussen groepen arbeiders, tussen man en vrouw) en politieke (sociale en fiscale politiek) verklaringen en vooral: met de nood aan een integratie van die motivaties. Het debat is sterk ideologisch gekleurd en wordt vaak vertaald in termen van een kapitalistisch, burgerlijk of masculien offensief. Daarenboven worden microprocessen (huishoudstrategieën) en macrostructuren (arbeidsmarkten) in een onderzoeksmodel opgenomen. Ondanks dit, of misschien beter: ten gevolge hiervan, blijft een integrerende kijk op het succes van het kostwinnersmodel tot nu toe uit. Wat zijn belangrijke onderdelen van een dergelijk kostwinnersmodel?

- een sterk gescheiden allocatie van arbeid: de externe, betaalde arbeid aan het mannelijk gezinshoofd; de interne, niet-betaalde arbeid aan de huisvrouw;
- strakke gezinsverhoudingen, met de man in de paternalistische vaderrol en als vertegenwoordiger van het gezin op het publieke forum; de vrouw blijft weinig zichtbaar binnen het gezin, de kinderen komen mede door de schoolplicht in een meer afhankelijk relatie;
- op de werkvloer heerst een sterk gesegregerde en gereguleerde arbeidsorganisatie (taylorisme-fordisme);
- het model wordt gepatroneerd door een actieve en regulerende overheid;
- een ideologisch offensief aangaande de maatschappelijke positie van mannen, vrouwen en kinderen legitimeert de nieuwe sekseverhoudingen.

Hoe breng je een kostwinnersmodel in kaart?

Het is niet eenvoudig gezinspatronen en huishoudelijke strategieën in kaart te brengen. De historische demografie heeft in de loop der jaren een grote en gevarieerde expertise opgebouwd in het analyseren en verklaren van bevolkingspatronen in gezinnen en kleine gemeenschappen. Het integreren van die kennis in economische, sociale en politiek-ideologische analyses is veel problematischer gebleken. Noodgewongen werd en wordt veelal een beroep gedaan op een seriële verwerking van gemiddelde coëfficiënten of op een analyse van enkele dwarsdoorsneden. Beide methoden vlakken sterk uit. Coëfficiënten verhullen de dynamiek van de levensloop. Gemiddelden gommen de schommelingen in de gezinscyclus uit. Trends benadrukken een statistisch gecreëerde stabiliteit en eenvormigheid. Daarbij komt dat de 'koninginnebronnen', de burgerlijke stand, de volkstellingen en de bevolkingsregisters, sterk genormeerd zijn en dus maar gedeeltelijk een aantal demografische gedragingen en beslissingen in kaart brengen. Afwijkend gedrag, niet-klassieke samenlevingsvormen, uitgebreide familiebanden, de onderzoeker riskeert in zijn zoektocht naar gemiddelden de grote variatie in patronen van menselijk samenleven uit het oog te verliezen. Een klassiek voorbeeld is de fixatie op de gemiddelde gezinsgrootte. Uitgebreid onderzoek wijst uit dat de gemiddelde 'dichtheid' van het gezin sinds de middeleeuwen tot het begin van de 20e

eeuw nauwelijks is gewijzigd: in een typegezin leefden vier à vijf personen. Dit gemiddelde is meer verhullend dan verhelderend. Er wordt geen rekening gehouden met de gezinscyclus, waarbij de samenstelling sterk kan schommelen, met het niet registreren van los/vaste inwoners en; misschien vooral, met samenlevingsbanden die buiten het klassieke gezinspatroon vallen. Zo is het bekend dat de industrialisatie in de 19e eeuw niet de bevestiging betekende van het kerngezin. De snelle economische en sociale veranderingen versterkten integendeel vaak de uitgebreide familiebanden.

Een ander voorbeeld zijn de beroepsstatistieken, gebaseerd op de uitkomsten van de 'moeder' van alle tellingen, de volkstellingen⁽⁸⁾. Hanteren we een ruime definitie van arbeidsinzet, dan kunnen we ervan uitgaan dat gemiddeld zo'n twee derden van de bevolking 'potentieel' arbeidsactief was. Nu vinden we in de beroepentellingen zelden een officiële activiteitsgraad van 65%. In het midden van de vorige eeuw is dat nog 57%, maar dit valt terug tot zo'n 30% honderd jaar later. Is dit een reële ontwikkeling, valt echt de helft van de potentieel beroepsactieve bevolking uit de boot? Of is deze halvering meer een gevolg van veranderende en verscherpte tellingscriteria?

Statistieken zijn het product van een bepaalde werkelijkheid, maar tegelijkertijd geven ze die werkelijkheid mee vorm. Zij vormen en zijn gevormd, en zijn in die zin niet anders dan andere bronnen. Nemen we het voorbeeld van de betaalde arbeid van de vrouw: zij wordt in de statistieken tussen 1850 en 1950 meer en meer onzichtbaar. Dit is gedeeltelijk een keuze van de telagenten, maar ook de reflectie van een werkelijk proces van maatschappelijke marginalisering van de beroepsactieve vrouw. Een bron geeft haar geheimen pas prijs na contextualisering: in de tijd, in de ruimte, in de interactie tussen de sociale actoren.

Welk kostwinnersmodel in België?

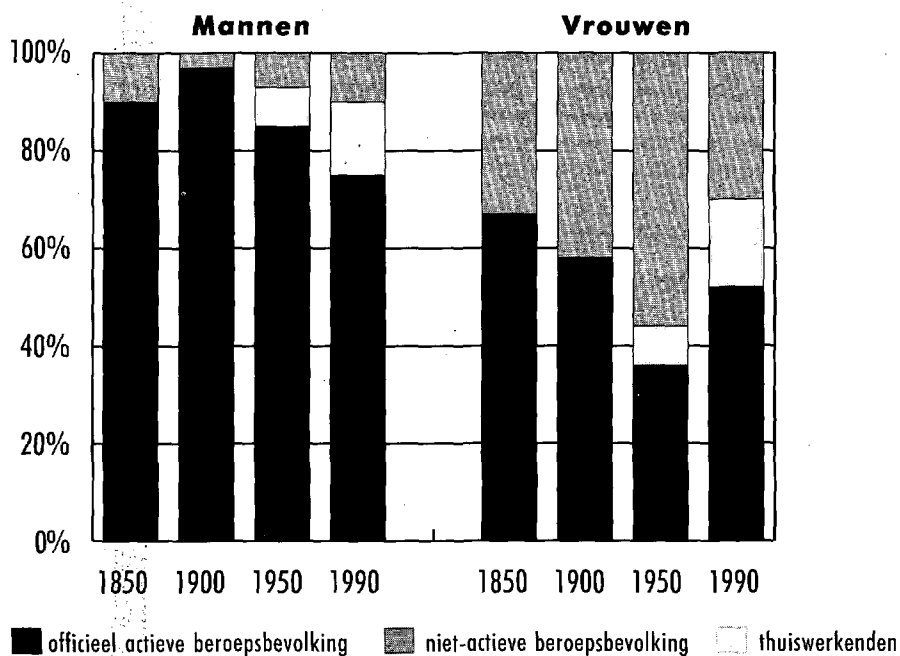
De vraag naar het waarom en wanneer van een kostwinnersmodel in onze moderne westerse samenleving is uiteraard niet nieuw⁽⁹⁾. In een internationaal comparatief perspectief is de 'timing' van groot belang. Gezien we hier spreken van historische modellen is er sprake van een opgang, een dominantie en een neergang (en verdwijnen).

Ter identificatie van een 'Belgisch' model brengen we twee statistische parameters samen⁽¹⁰⁾.

Grafiek 1 meet de officiële beroepsbevolking in Vlaanderen in vier peiljaren. De cijfers geven de verhouding aan tot de totale bevolking tussen 15 en 65 jaar (als meter voor de 'potentieel actieve bevolking'), mannen (links) en vrouwen (rechts). Bekijken we de thuiswerkenden (niet-beroepsbevolking), dan blijft bij de mannen dit aandeel beperkt tot minder dan 10%. De officiële beroepsbevolking daalt wel in de 20e eeuw, maar dit wordt opgevangen door een aangroei van niet-actieve beroepsbevolking, zijn- de studenten, vroegtijdig gepensioneerden en officieel werklozen. Bij de vrouwen is

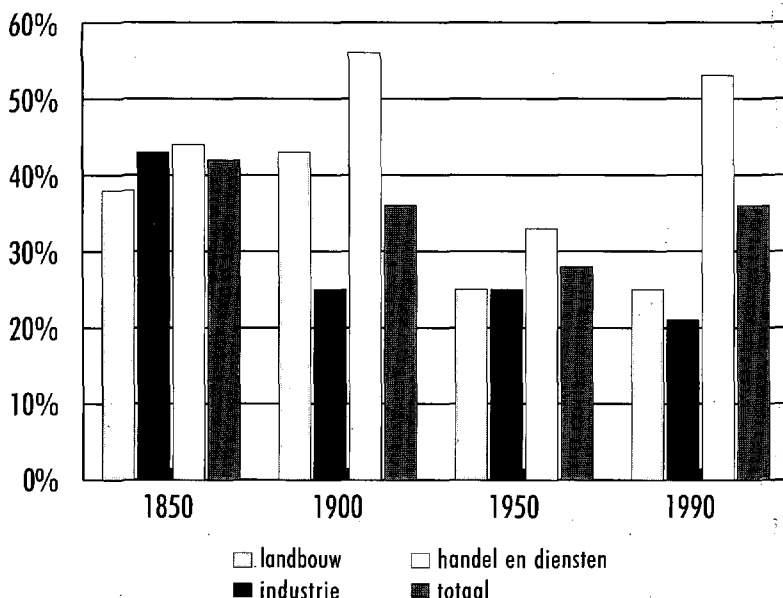
de schommeling veel groter, met een terugval van de officiële arbeidsparticipatie van 67% in 1850 tot 36% in 1950. Hierna neemt zowel de actieve als de niet-actieve beroepsbevolking toe, met als gevolg dat in 1990 nog 29% van de vrouwen tussen 15 en 65 jaar niet tot de beroepsbevolking behoort. Dit is een aandeel dat dat van 1850 zeer dicht benadert.

Grafiek 1: Geregistreerde arbeidsparticipatie in België 1850-1900

Grafiek 2 laat het aandeel zien van de vrouw op de officiële arbeidsmarkt, in totaal en opgedeeld volgens de drie klassieke sectoren. In het algemeen loopt het aandeel van de vrouw terug van 42% van alle geregistreerd actieven in 1850 (zeer gelijk verdeeld over de drie sectoren) tot 28% een eeuw later. Vandaag is haar aandeel opnieuw opgelopen tot bijna 40%. De terugval van de officiële arbeidsdeelname van de vrouw doet zich het eerst voor in de industriële sector, met het marginaliseren van de productie in huisnijverheid, maar ook, naar het einde van de 19e eeuw toe, met de uitstoting van de vrouw uit de fabrieken. Daartegenover staat de vervrouwelijking in diezelfde periode van de expanderende handels- en dienstensector (met vooral een sterke aangroei van het aantal dienstmeiden). Na 1900 verliest de vrouw ook terrein in de landbouw én in de tertiaire sector. De laatste kolom toont aan dat de herintrede van de vrouw in de officiële arbeidsmarkt na 1950 zich bijna uitsluitend situeert in de dienstensector. De vrouwen vormen hier, zoals in 1900, opnieuw de meerderheid.

Grafiek 2: Aandeel van de vrouw op de geregistreeerde arbeidsmarkt in België 1850-1990

De uitstoting van de vrouw uit de geregistreeerde arbeidsmarkt vanaf de tweede helft van de vorige eeuw is in de eerste plaats deze van de gehuwde vrouw. In 1900 is nog maar 18% van de getrouwde vrouwen officieel beroepsactief, ongetwijfeld een substantiële vermindering ten opzichte van een halve eeuw vroeger (hoewel we hier geen algemene cijfers kunnen geven). Deze beweging gaat samen met een meer uitgesproken 'beschermende' houding van de wetgever tegenover de gehuwde huisvrouw. Na een lange aanloop tijdens de laatste decennia van de vorige eeuw wordt in 1919 een eerste omvattende wet uitgevaardigd ter inperking van de (betaalde) vrouwen- en kinderarbeid. Het gezin diende behoeft te worden tegen een al te lange afwezigheid van de moeder des huizes. Tijdens de crisisjaren 1930 zakt de officiële arbeidsparticipatie van de vrouw naar een dieptepunt. In 1934-1935 is er een ongemeen grote wetgevende activiteit ter inperking van de aanwezigheid van de vrouw op de arbeidsmarkt: er wordt per bedrijf een quotum van vrouwelijke arbeidskrachten vastgesteld, er wordt een aanwervingsstop voor vrouwen in openbare diensten uitgevaardigd, werkloze vrouwen en de werkloze partners van werkende vrouwen krijgen lagere of zelfs helemaal geen uitkering meer, fiscaal worden de inkomsten van gehuwde koppels samengevoegd. Na de Tweede Wereldoorlog wordt dit ontmoedigingsbeleid voortgezet, nu in de eerste plaats via het 'belonen' van de huisvrouw. Moeders zonder enig zelfstandig inkomen ontvangen een 'haardvergoeding' en een hoger kindergeld.

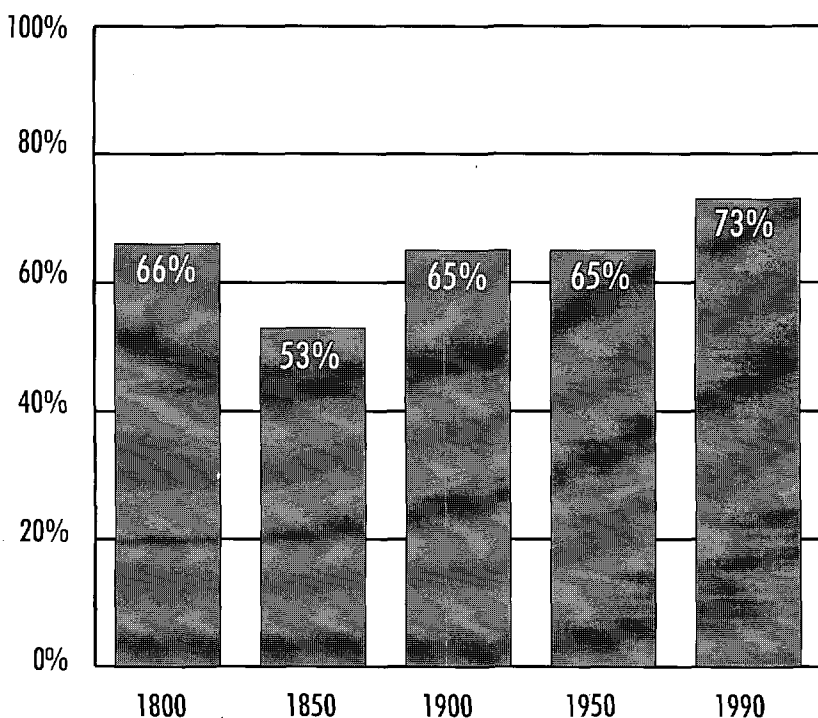
In 1950 is de vrouwelijke participatiegraad gezakt tot amper 15%. Hier staat tegenover dat de herintrede van de vrouw op de arbeidsmarkt tijdens de laatste twee decennia eveneens vooral een zaak is van de gehuwde vrouw. Vandaag is opnieuw de helft van hen officieel arbeidsactief. Die kentering gaat samen met een omslag in het overheidsbeleid. Vanaf de tweede helft van de jaren '50 zwengelt de Belgische economie in fors tempo aan, met een sterke toename van de arbeidsvraag als gevolg. Betaalde arbeid door vrouwen moet nu worden aangemoedigd. Eerst worden de premies voor de moeder aan de haard en de discriminatoire werkloosheidsuitkering afgeschaft. De wet van 1967 op de kinder- en vrouwenarbeid heeft niet meer het 'afschermen' maar wel het 'beschermen' van de werkende vrouw tot doel. Dit vertaalt zich onder meer in het verplicht kraamverlof en een beperking van het ontslagrecht van de werkgever. Het jaar 1975 is een mijlpaal in de tergend trage tocht naar een gelijke behandeling van mannen en vrouwen op de werkvloer. De Belgische overheid concretiseert een Europese richtlijn die een algemeen verbod instelt op elke vorm van loondiscriminatie op basis van geslacht. Drie jaar later wordt dit discriminatieverbod uitgebreid tot de volledige arbeidssfeer (arbeidsvoorwaarden, beroepsopleiding, promotiekansen etc.). In de jaren '80 wordt dit gelijkheidsbeginsel verder geconcretiseerd: ouderschapsverlof, beroepsloopbaanonderbreking, positieve acties ter aanwerving van vrouwen. De hervorming van het fiscale stelsel in 1988 voert de fiscale decumulatie in voor gezinnen met twee verdienende partners. Hiermee wordt de tweede kostwinner (bijna steeds de vrouw) niet meer fiscaal gestraft.

Voorgaande analyse leidt tot volgende twee conclusies. Vooreerst is de versnelde intrede van de vrouw op de officiële arbeidsmarkt tijdens de laatste twee, drie decennia geen uniek gegeven, maar in zekere zin een correctie van een vroeger, meer algemeen patroon. Daarnaast blijft ook ten tijde van het kostwinnersmodel en een ontmoedigend overheidsbeleid -het tweede en derde kwart van vorige eeuw- nog steeds een substantieel deel van de vrouwen officieel arbeidsactief: één op drie potentieel beroepsactieve vrouwen, één op zeven gehuwde vrouwen. Hierbij maken we noodgedwongen abstractie van de veelvuldige arbeid in de schemerzone van de grijze en zwarte arbeidscircuits.

Een alternatieve benadering van de arbeidsverhoudingen binnen het huishouden is mogelijk via de gezinsbudgetenquêtes. Alle kritiek in acht genomen (het betreft vooral geldelijke inkomens van stedelijke arbeidersgezinnen), maken de gegevens duidelijk dat het looninkomen van het mannelijk gezinshoofd goed is voor maximaal twee derden van het totale geldinkomen. In het midden van vorige eeuw is dit minder door een toename van vooral de kinderarbeid. Heden ten dage valt dit aandeel opnieuw terug, ditmaal door het groter aandeel van niet-looninkomens zoals sociale uitkeringen en verdiensten uit kapitaal. De bijdrage van de vrouw neemt af van 15% in de eerste helft van de 19e eeuw tot 3% in 1950, om vandaag opnieuw gemiddeld 15% te bedragen. Hierbij komt dat het aandeel van de vrouw waarschijnlijk sterk is onderschat, zeker in de 19e-eeuwse cijfers

In **grafiek 3** verhouden we het mannelijke loonzakje tot de totale gezinsuitgaven. Het is duidelijk dat een modaal arbeidersgezin er nooit in geslaagd is rond te komen op basis van één verdienste. Zelfs in 1950, de hoogdagen van het kostwinnersmodel, dekt het loon van het mannelijke gezinshoofd maar twee derden van alle uitgaven. Vandaag kan met het loon van de man gemiddeld driekwart van alle uitgaven betaald worden, zonder twijfel een historisch maximum. Het kostwinnersmodel is altijd een luxemodel geweest, slechts in de praktijk gebracht door een kleine elite van veelverdieners. Het tweede en derde kwart van de 20e eeuw vormen op dit patroon klaarblijkelijk een uitzondering. Dit kan maar worden verklaard wanneer twee andere processen in ogenschouw worden genomen. Ten eerste wordt de arbeid van de vrouw in de officiële arbeidsstatistiek gemarginaliseerd. Ten tweede kan het huishouden met één looninkomen alleen overleven dankzij een massale publieke subsidiëring, rechtstreeks via sociale transfers, indirect via fiscale stimuli.

Grafiek 3: Aandeel van het loon van de man in de totale gezinsuitgaven in Vlaanderen, 1800-1990

*De hogere waarde van de factor arbeid vertaalt zich
onder meer in meer investeringen in kinderen*

Van een extensief naar een intensief arbeidsmodel

In 1984 publiceerde Catharina Lis een grensverleggende bijdrage over het verband tussen (micro)keuzes inzake gezinsvorming en maatschappelijke macroprocessen⁽¹⁾. Door de snelle veranderingen tijdens de fase van de Eerste Industriële Revolutie in de arbeids- en inkomensstructuren, komen de oude processen van gezinsvorming onder druk te staan. Dit leidt vooral in de stedelijk-industriële samenlevingen tot een toenemende blokkering van de gezinsvorming en tot alternatieve vormen van sociale cohesie.

Deze bijdrage bevestigt dit beeld. Een dubbele beweging ligt aan de basis van de grote verschuivingen in het bevolkings- en arbeidspatroon in de 19e eeuw. De plattelandssamenleving verliest haar autonome groeikracht. Haar belangrijkste draagvlakken (de toegang tot productiemiddelen, het zelfstandig inkomen) vallen weg. De nieuwe nijverheden genereren een andere dynamiek, welke steunt op een heel eigen, veel lossere arbeidsinzet. In deze transformatiefase botsen een aantal overlevingspatronen waardoor we een versplinterd beeld krijgen van gezinsstrategieën en demografisch gedrag. Enerzijds wordt vanuit een rurale reflex defensief gereageerd op de structurele neergang van de rurale economie: een restrictievere houding tegenover huwelijk en kinderen, een hogere mobiliteit. Anderzijds nopen de nieuwe onzekerheden van de stedelijke en industriële economie tot een loslaten van vroegere regels. Dit leidt tot nieuwe en meer uitgesproken vormen van sociale ongelijkheid en tot fricties tussen en binnen sociale groepen, man-vrouwrelaties, rurale, industriële en stedelijke regio's. Een bijzonder hoge sterftekans, zeker bij de zuigelingen en kinderen, wordt opgevangen door een minder strenge houding ten opzichte van samenwonen, huwen en kinderen.

De 19e-eeuwse samenleving bezegelt het einde van het rurale overlevingsmodel en maakt plaats voor de dynamiek van open, flexibele en snel groeiende stedelijke en industriële arbeidsmarkten. Dit productiemodel vereist een hoge, flexibele en snel vervangbare arbeidsinzet zonder dat er nieuwe vormen van bescherming tegenover staan. De snelle uitputting van de arbeid kan alleen worden opgevangen door een permanente instroom van nieuwe arbeid (vrouwen, kinderen, migranten) en door lossere en bredere overlevingsnetwerken. Zij vangen de schokken op van de economische groei en staan in voor een belangrijk deel van de kosten van de reproductie van de arbeid. Het overleven van het gezinsmodel kan maar tegen een hoge prijs: verlaging van de levensverwachting, verhoging van de sterftekansen, fysieke uitputting, onstabiele gezinsrelaties, gebroken en gefrustreerde huwelijken, een groot aantal onwettige geboorten enz.

In dit 'extensief' arbeidsmodel schatten de elites de arbeid van mannen en vrouwen niet apart in. Zo wordt de vrouw in het breedvoerige debat dat omstreeks het midden van vorige eeuw over de Belgische armenzorg wordt gevoerd nooit als een 'deserving poor' voorgesteld, en dit in tegenstelling tot in Engeland. De regel dat de behoeftige in de eerste plaats terug aan het werk dient gezet te worden geldt zowel voor mannen als

vrouwen. De 'terugkeer naar de haard' is nog geen optie in de sociale politiek van het midden van de 19e eeuw⁽¹²⁾.

Het samenlevingsmodel dat steunt op de 19e-eeuwse industriële samenleving wordt gekenmerkt door een deregulering op alle maatschappelijke vlakken. In het laatste kwart van de 19e eeuw wordt een nieuwe fase van economische transformatie ingezet, welke op haar beurt de demografische patronen en de gezins- en arbeidsverhoudingen sterk verandert. Nieuwe arbeidsverhoudingen en een grotere nood aan een gedisciplineerder arbeidsinzet vragen om een meer duurzaam arbeidsaanbod. Het uitputtend model van de 19e eeuw wordt langzaam maar verlaten voor een intensief model, dat dominant wordt in de 20e eeuw. Een hoge participatiegraad maakt plaats voor een relatief lage maar veel permanentere deelname aan externe betaalde arbeid (door de uitstoting van kinderarbeid en van uithuizige vrouwenarbeid). In ruil daarvoor neemt de overheid een groot deel van de sociale bescherming over. De hogere waarde van de factor arbeid vertaalt zich in hogere (mannelijke kostwinners)lonen, meer sociale bescherming, meer investeringen in de kinderen (onderwijs) en meer gereguleerde en scherper gesegmenteerde arbeidsmarkten. 'Investerings' van bedrijven (hogere lonen) en overheid (sociale bescherming, sociale uitkeringen) maken van het gezin een meer duurzame instelling waarbinnen stabielere relaties mogelijk zijn. Dit gaat samen met een nieuwe, vastere verhouding tussen de gezinsleden met de man als kostwinner (en de begunstigde van de sociale voordelen), de vrouw als verantwoordelijke voor de interne huishouding en de kinderen als duurzame investeringen in de toekomst (onderwijs). Betere overlevings- en arbeidsperspectieven en meer door de overheid gegarandeerde zekerheden geven ruimte aan meer duurzame 'investerings' in het gezin en de gezinsleden.

De scheiding tussen het gezin als cocon van de reproductie en de betaalde arbeid wordt bezegeld door het trekken van een aantal fysieke scheidslijnen, tussen woonplaats en werkplaats, maar ook tussen geregistreerde, betaalde en externe arbeid en onderbetaalde en niet-betaalde interne of huishoudgebonden arbeid. In België en vooral in Vlaanderen, geeft dit vorm aan een suburbaan woon- en werkpatroon. Het platteland loopt niet leeg maar wordt herbevolkt door pendelaarsgezinnen welke symbool staan voor de sterk gereguleerde arbeids- en gezinsverhoudingen van de 20e eeuw.

Met de Tweede Industriële Revolutie tekent zich een meer gereguleerd arbeidsmodel af. Hiermee wordt een antwoord geformuleerd op de snelle uitputting van de arbeidsreserve: een substantiële verhoging van de mannelijke lonen, een arbeidswetgeving die vrouwen- en kinderarbeid aan banden legt, een betere scholing en een betere behuizing en voeding. Een netwerk van overheidstransfers naar het huishouden ondersteunt de uittrede van de vrouw uit de officiële arbeidsmarkt. Die opkomende regulering loopt parallel op de drie grote maatschappelijke domeinen: in de maatschappelijke organisatie (uitmondend in de keynesiaanse overlegeconomie), op de werkvloer (de tayloristisch-fordistische arbeidsorganisatie in de ondernemingen) en binnen het huis-

houden (een strakkere, op patriarchale leest geschoeide man-vrouw verhouding). Ook in België wordt het kostwinnersmodel op diverse niveaus onderbouwd. Samenvattend:

- 1) De (gehuwde) vrouw trekt zich terug uit de formele arbeidsmarkt. De participatiegraad van vrouwen tussen 15 en 65 jaar valt in België terug van 67% in 1850 tot 39% in 1950.
- 2) De arbeidsmarkt wordt in toenemende mate gekenmerkt door een sociale en sectorale segregatie. De terugval van de vrouwelijke arbeidsparticipatie is het sterkst in de nieuwe industrieën. Anderzijds zijn vrouwen oververtegenwoordigd in minder zichtbare sectoren zoals huisnijverheid (zogenaamde 'sweating industries'), persoonlijke diensten en agrarische gezinsarbeid.
- 3) De afhankelijkheidsrelaties worden geïnstitutionaliseerd via een dubbel proces van ontmoediging en beperking van de vrouwelijke toegang tot de externe arbeidsmarkt, en door het ontzeggen aan vrouwen van een gelijke behandeling in de sociale verzekering.
- 4) Het bipolaire model van kostwinner-huisvrouw wordt ideologisch onderbouwd. Dit krijgt een megafoonfunctie, via de verrechtvaardiging van de beschermende arbeidswetgeving, via de propaganda van hygiënistische bewegingen, via de professionalisering van de 'huisvrouw' in de huishoudscholen, via de retoriek van nieuwe nationalistische bewegingen enz.

De overheidspolitiek welke het kostwinnersgezin subsidieert wordt gepromoot door een ideologische constructie van een 'gegenderd' arbeidsbegrip, volgens de breuklijnen externe-interne arbeid, betaalde-niet-betaalde arbeid. De gehuwde status krijgt hiermee een nieuwe betekenis. Het samenspel van een beschermende arbeidswetgeving, de mythe van het gezinsloon en de ideologie van de huiselijkheid versterken de ongelijkheid tussen man en vrouw in het gezin en op de arbeidsmarkt⁽¹³⁾.

Een nieuwe overgang

Het éénverdienersmodel boet tijdens het laatste kwart van de 20e eeuw snel aan kracht in. Het is betekenisvol dat we opnieuw 'lossere' verhoudingen vinden in de drie maatschappelijke domeinen: het doorbreken van de strikte sociale verhoudingen eigen aan de overlegeconomie, een deregulering op de werkvloer en een vrijere keuze inzake samenlevingsvormen. Het einde van het bipolaire arbeidsmodel van de laatste eeuw gaat samen met een grotere verscheidenheid in arbeids-, inkomens- en samenlevingsvormen. Daar waar het 'traditionele' kostwinnersmodel onderbouwd werd door een 'passieve verzorgingsstaat' (een lage arbeidsparticipatie en een hoge sociale bescherming) doet zich de laatste twee decennia een onmiskenbare verschuiving voor naar een 'actief combinatiemodel'⁽¹⁴⁾. Dit nieuwe project streeft naar een combinatie van een hoge (mannelijke én vrouwelijke) arbeidsparticipatie met een hoge maat-

schappelijke bescherming. Dit gaat samen met fundamentele verschuivingen op de werkvloer, in het overheidsoptreden en binnen het huishouden. Meer flexibele modellen vervangen de rigide tayloristische-fordistische arbeidsorganisatie. Sinds kort kiest de overheid voor een resolute afbouw van participatieremmende maatregelen (fiscaliteit, sociale zekerheid...) en voor een 'activerend' beleid. Het 'traditionele' gezin verliest meer en meer terrein, binnen een levensloop worden opnieuw diverse samenwoontypes gecombineerd. In 1991 valt één op drie huishoudens buiten het traditionele tweepartnermodel. In 1950 was dat amper één op zes. Tevens zet de trend naar een gelijkere interne en externe arbeidsverdeling zich door. Ook de kinderen zullen opnieuw meer actieve partners worden binnen de opvoeding en het samenwonen.

Eén van de meest zichtbare verschuivingen is de herintrede van de vrouw op de externe arbeidsmarkt, in hoofdzaak in de nieuwe nijverheden en in de dienstensectoren. De vrouwelijke arbeidsreserve, dit zijn de potentieel actieve vrouwen zonder een officiële job en die niet ingeschreven zijn als werkzoekende, studente of gepensioneerde, is afgenomen van ongeveer 50% in 1950 tot minder dan 10% in de jaren 1990. Steeds minder wordt het gezinsinkomen opgebouwd volgens de scheidslijn kostwinners-loon-huiskinderbijstand. Het dubbele arbeidsinkomen heeft een nieuwe standaard gezet in inkomen en consumptie. Opnieuw wordt het nieuwe rolmodel inzake arbeid en inkomen uitgezet door de hogere middengroepen.

Historisering en historische tijd

Het kostwinnersmodel is een symbool van de maatschappelijke ordening van de 20e eeuw in België, maar ook in andere West-Europese landen. Het model heeft zijn wortels in de laatste decennia van de 19e eeuw en loopt waarschijnlijk uit tot het eerste kwart van de 21e eeuw. Het 20e-eeuwse gezinsmodel vervangt het gedereguleerd patroon dat tot stand kwam in het kielzog van de eerste industrieel-kapitalistische versnelling. Het kostwinnersmodel is niet enkel een model omdat het kenmerken vertoont van een empirisch-logisch systeem, maar ook omdat het een 'toonbeeld' is. Elk model is daarom in zekere zin ook een mythe, omdat het zowel een wervend als een verhullend karakter heeft. Het is een verhullende mythe, omdat via een verenging van de definitie van de arbeidsmarkt vele arbeidstaken van de vrouw aan het officiële, statistische oog worden onttrokken. Het is ook een wervende mythe, omdat het model wel degelijk gebruikt is als een ideologisch breekijzer om een bepaald seksemodel in maatschappij en huishouden door te drukken. Hier wijs ik heus niet alleen naar de oude maatschappelijke en politieke elites, maar evenzeer naar de nieuwe, emanciperende middengroepen: kleinburgerij, pastoor en onderwijzer, de arbeiderselites aan het hoofd van de opkomende sociale bewegingen.

De overheids-politiek die het kostwinnersgezin subsidieert, wordt gepromoot door een ideologische constructie van een 'gegenderd' arbeidsbegrip

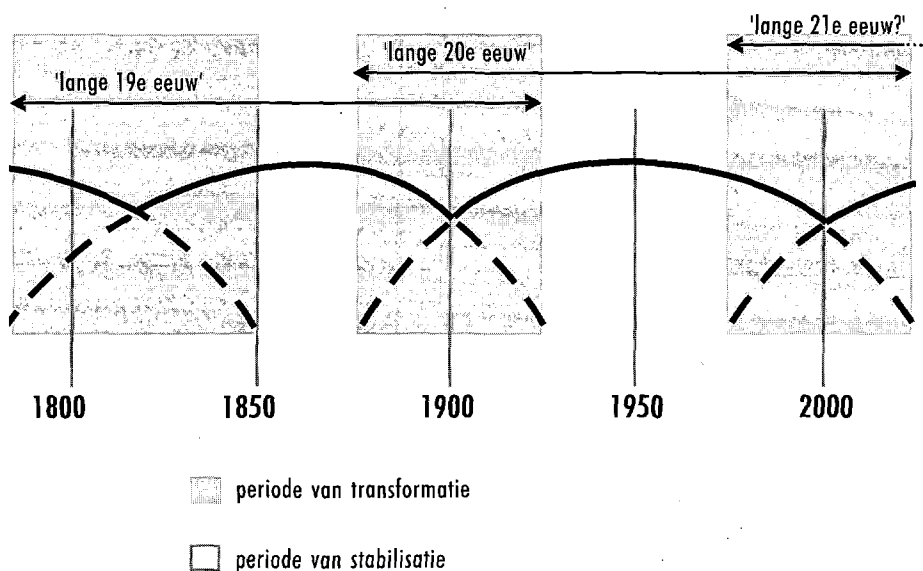
De centrale schakel in de analyse van de opkomst en neergang van het kostwinnersmodel is het huishouden, of beter nog: de totaliteit van keuzes gemaakt binnen het huishouden. Dit is het kruispunt waar individuele aspiraties, genderrelaties, ondernemersstrategieën en ideologische en culturele standaarden mekaar ontmoeten. Een integrerend onderzoeksmodel kan maar opgebouwd worden na een systematische en comparatieve reconstructie van 'the breadwinner model' in een reeks Europese en westerse landen⁽¹⁵⁾. Deze ruimtelijke analyse moet gekoppeld worden aan de onderscheiden fases (van versnelling en vertraging) in de groei van de kapitalistische productie. Dit is de enige mogelijkheid om het concept van gezinsstrategieën te kunnen operationaliseren binnen de context van een veranderende 'historische tijd'.

Die historische tijd wordt de voorbije eeuwen gemarkeerd door de expansie van het kapitalistische accumulatiemodel. Die expansie komt soms in een versnelling, de periodes van transformatie, welke gevolgd worden door periodes van stabilisatie.

De arbeidsmarkt in West-Europa is sinds 1750 gemarkeerd door drie dergelijke periodes van transformatie. Zij leggen de contouren vast voor de arbeidsorganisatie gedurende de volgende 'lange eeuw'⁽¹⁶⁾ (zie grafiek 4). De transformatieperiodes laten versnelde veranderingen zien in de kapitaalsaccumulatie, in de arbeidsorganisatie, in de gezinsvorming en in normatieve reguleringen. De eerste fase, welke de bakens zet van het 19e-eeuwse model, wordt gekenmerkt door een grootschalige deregulering van arbeidsverhoudingen en huishoudstructuren, de privatisering (decollectivisering) van sociale relaties en een ideologisch offensief van economische liberalisering en sociale disciplineren. De versnelde veranderingen vanaf het einde van de 19e eeuw gaan in een omgekeerde richting: een gereguleerd maatschappelijk model, op het macroni-

veau met een fordistisch overheidsbeleid, op het mesoniveau met een tayloristische arbeidsorganisatie en op het microniveau met patriarchale gezinsverhoudingen. Het gereguleerd en collectivistisch model van de 20e eeuw komt in de laatste twee decennia van de vorige eeuw op zijn beurt onder druk te staan. Een nieuwe versnelling in de kapitalistische accumulatie versterkt de roep voor deregulering en decollectivering. Nieuwe vormen van flexibele productie worden ondersteund door een minder stringente arbeidsorganisatie, een versnippering van gezinsstructuren, de individualisering van de consumptie, de commercialisering van de vrije tijd. Bepaalde auteurs koppelen deze nieuwe fase van 'mondialisering' van het kapitaal aan een nieuwe 'informalisering' van de economische productie. Hierdoor stijgt de vraag naar flexibele, niet-gecontroleerde arbeid van vrouwen, van immigranten, binnen de huishoudens⁽¹⁷⁾.

Grafiek 4: Maatschappelijke modellen in de 19e en de 20e eeuw

De historisering van maatschappelijke modellen stelt in de eerste plaats de vraag naar veranderingen in plaats en tijd. Daarbij moet meer dan ooit rekening worden gehouden met de veranderingen in de sociale concepten die de samenleving ordenen en zin geven: huishouden, groep, klasse, gender, arbeid enz.⁽¹⁸⁾ Dit zal in de 21e-eeuwse sociale geschiedenis ongetwijfeld één van de hardste noten om kraken zijn.

- (1) F. ENGELS, *De toestand van de arbeidersklasse in Engeland. Naar eigen aanschouwingen en authentieke bronnen*, Moskou: Progres, 1987, p. 201.
- (2) Zie b.v. I. RAMONET, *Globalisering en chaos*, Antwerpen-Baarn: Houtekiet, 1997.
- (3) Conference *Women, Work and the Breadwinner Ideology, 15th-20th Century*, Universiteit Salzburg, 10-11 december 1999, in samenwerking met de FWO-Onderzoeksgemeenschap 'Arbeid, arbeidsmarkten en arbeidsverhoudingen in West-Europa, 15de-20ste eeuw'.
- (4) Zie hier de publicaties van W. SECCOMBE, b.v. *Weathering the Storm. Working-Class Families from the Industrial Revolution to the Fertility Decline*, London-New York: Verso, 1993 en W. VAN DONGEN, *Nieuwe krijtlijnen voor gezin, markt en maatschappij. Een geïntegreerde benadering*, Leuven-Apeldoorn: Garant, 1993.
- (5) Zie ook de definities in C. TILLY en C. TILLY, *Work under Capitalism*, Boulder-Col.: Westview Press, 1998.
- (6) Zie de teksten van de Workshop 'Changing Boundaries and Definitions of Work over Time and Space' op het 19e Internationale Congres voor Historische Wetenschappen in Oslo, 2000 (*Proceedings 19th International Congress of Historical Sciences*, Oslo, 2000, pp. 309-327).
- (7) C. CREIGHTON, The Rise of the Male Breadwinner Family: a Reappraisal. In: *Comparative Studies in Society and History*, 1996, 3, pp. 310-337; A. JANSSENS, De mannelijke kostwinner: mythe of historische werkelijkheid? Een overzicht van het debat. In: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 1998, pp. 258-280; E. VANHAUTE, Het kostwinnersmodel als historische fictie. Arbeid en inkomen van gezinnen in langetermijnperspectief. In: W. VAN DONGEN, E. VANHAUTE, K. PAUWELS (red.), *Het kostwinnersmodel voorbij? Naar een nieuw basismodel voor de arbeidsverdeling binnen de gezinnen*, Leuven-Apeldoorn: Garant, 1998, pp. 55-70.
- (8) Zie bv. G. DE BRABANDER, *Regional Specialization, Employment and Economic Growth in Belgium between 1846 and 1970*, New York: Arno Press, 1981 en H. POTT-BUTER, *Facts and Fairy Tales about Female Labor, Family and Fertility. A Seven-Country Comparison*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 1993.
- (9) Zie bv. A. JANSSENS, *De mannelijke kostwinner [...]*.
- (10) E. VANHAUTE, *Het kostwinnersmodel als historische fictie [...]*; E. VANHAUTE, Between Patterns and Processes: Measuring Labor Markets and Family Strategies in Flanders, 1750-1990. In: *The History of the Family. An International Quarterly*, (1997)4, pp. 527-545.
- (11) C. LIS, Gezinsvorming en vrouwenarbeid tijdens een versnellingsfase in de ontwikkeling van het kapitalisme, 1750-1850. In: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 1984, pp. 380-405.
- (12) M. DE SMAELE, *De betekenis van de armenzorg. Opvattingen en bekommernissen in Belgische betogen over armenzorg uit het midden van de 19de eeuw*, RUG, licentiaatsverhandeling, 2000, pp. 160-161.
- (13) K. HONEYMAN en J. GOODMAN, Women's Work, Gender Conflict, and Labour Markets in Europe, 1500-1900. In: *Economic History Review*, (1991)4, p. 165.
- (14) W. VAN DONGEN, M. BECK, E. VANHAUTE (red.), *Gezinsleven en beroepsleven. Het combinatiemodel als motor voor een actieve welvaartsstaat?* Leuven-Apeldoorn: Garant, 2001.
- (15) Zie bv. W. SECCOMBE, *Weathering the Storm [...]*; C. CREIGHTON, *The Rise of the Male Breadwinner Family [...]*; A. JANSSENS, *De mannelijke kostwinner [...]*.
- (16) Het concept van de 'lange eeuw' ontleen ik aan G. ARRIGHI, *The Long Twentieth Century. Money, Power, and the Origins of Our Times*, Londen, New York: Verso, 1994.
- (17) S. SASSEN, *Globalisering. Over mobiliteit van geld, mensen en informatie*, Amsterdam: Van Gennep, 1999.
- (18) R. MILKMAN en E. TOWNSLEY, Gender and the Economy. In: N.J. SMELSER en R. SWEDBERG (red.), *The handbook of economic sociology*, Princeton - New York, 1994, p. 615.

Ernst Friedrich met zijn reizend vredesmuseum in het Achturenhuis te Brussel, september 1936. Op de achtergrond de beruchte foto's van de oorlogsverminkten

Ernst Friedrich, de Pacifist van de Weimarrepubliek

Jacques Lust, wetenschappelijk medewerker
Studiecommissie joodse Goederen

Ernst Friedrichs publieke leven duurde, in tegenstelling tot dat van politici of academici, slechts een vijftiental jaren. Hij behoorde tot een generatie die tussen beide wereldoorlogen opgroeide en politiek volwassen werd. De ontgoocheling door een nieuw oorlogscnflict beëindigde zijn idealistisch geloof in pacifisme.

"In dit land - onder deze mensen - een Anti-oorlogsmuseum op te richten - en tien jaar lang in stand te houden, was om de dooie dood niet gemakkelijk. Het kostte veel zweet en geld en nog meer zenuwen. En verlangde op den duur twee bureau's voor den directeur: één in het museum en één - in de gevangenis. (...) Ik was museum-directeur, hoofdredacteur, boekhandelaar, metselaar, fotograaf, spreker, loopjongen en drukker in één persoon om slechts een paar beroepen te noemen en werkte om zoo te zeggen met mijn handen, mijn hoofd, mijn keel en mijn voeten"⁽¹⁾.

Ernst Friedrich

Inleiding

De Duitse pacifist Ernst Friedrich (1894-1967) is door de mazen van het geschiedenis-net gevallen. Zijn naam werd niet zoals die van de pacifistische auteur, Carl von Ossietzky, bekend door de Nobelprijs voor de vrede in 1935, of zoals die van Erich Maria Remarque verbonden met de indrukwekkende verfilming van diens gelijknamige boek *Im Westen nichts Neues*. Friedrich nam zowel tegenover de geallieerden als de overwonnenen een ondubbelzinnige houding aan: een scherpe veroordeling van de oorlogsellende. Hij was een overtuigde, vredelievende einzelgänger, die eigentijdse public relations schuwde en een politieke cultus rond zijn persoon vermeed. Hij bleef

in de jaren '30, ook na de nationaal-socialistische machtsovername, trouw aan zijn humanitaire opvattingen. Hij deinsde daarbij niet terug voor materiële tegenslagen of zelfs gevangenisstraffen. Friedrich vluchtte in 1936 na zijn vrijlating uit een nationaal-socialistische gevangenis naar België, waar hij doorging met zijn strijdend pacifisme. Hij vestigde zijn reputatie met een viertalige pamflettistische publicatie, met de instandhouding gedurende tien jaar van een museum en met een terugblik op zijn vooroorlogse strijd beschreven in zijn memoires *Een Pacifist in Hitler-Duitsland*.

Ernst Friedrichs politieke roots

Friedrich had een opleiding als theaterspeler genoten en engageerde zich na de Eerste Wereldoorlog in de Berlijnse Spartacusopstand van Karl Liebknecht en Rosa Luxemburg. Hij was actief rond de revolutionaire artistieke raad, de 'Arbeitsrat für Kunst', die vanaf 1918 het Berlijnse artistieke milieu wou democratiseren, kunst naar het volk wou brengen. Beeldende kunsten interesseerden hem namelijk. Hij was voorzitter van de 'Freie Jugend', een socialistische jeugdorganisatie met een gelijknamig tijdschrift, gesponsord door het syndicaat 'Freie Arbeiter Union von Deutschland'. 'Freie Jugend' was onder andere de organisator van een tentoonstelling die de arbeidersklasse dichterbij de kunst wou brengen. Het was één van de vele revolutionaire, anarchistische, dadaïstische tijdschriften uit die tijd, zoals *Neue Jugend*, *Revolution*, *Die Aktion*, *Der blutige Ernst*, *Die Pleite*, die in Berlijn verschenen.

Tot de bekendste medewerkers van 'Arbeitsrat für Kunst' behoorden de architect Bruno Taut en de criticus Adolf Behne. Op nieuwjaar 1920 organiseerde Friedrich in een huis in de Peterburgerstrasse een tentoonstelling van beeldende kunsten. Hij had in zijn tijdschrift *Freie Jugend* steeds het expressionisme verdedigd, waarbij hij het radicalisme van deze kunststroming vergeleek met het politieke radicalisme. Deelnemende kunstenaars waren Bruno en Max Taut, Lyonel Feiniger, Arnold Topp, Max Buchartz, Albert Klawon, Otto Nagel, Felix Gasbarra, Paul Eickmeier, evenals Marc Chagall. De meeste kunstenaars hadden een band met de 'Kommunistische Partei Deutschland' (KPD) en de 'Arbeitsrat für Kunst'. De kunstwerken werden anoniem tentoongesteld. Zowel het bezoekersaantal als de verkoop van de kunstwerken waren bevredigend. De 'Arbeitsrat für Kunst' onderhandelde in verband met de verkoop van de kunstwerken met de geïnteresseerden, naargelang hun beroep, hun leeftijd en hun financiële middelen. Friedrich verzorgde tweemaal per dag een rondleiding, A. Behne en B. Taut hielden voordrachten. Na vier weken werd de tentoonstelling gesloten doordat de huiseigenaar een klacht had neergelegd. Hij vond dat zijn woning enkel voor de redactionele activiteiten van de 'Freie Jugend'⁽²⁾ geschikt was en niet voor tentoonstellingen.

Friedrich organiseerde regelmatig tentoonstellingen van kunstwerken van arbeiders, gecombineerd met kunstwerken van professionele artiesten als Käthe Kollwitz. In zijn antioorlogsmuseum stelde hij eveneens grafisch werk van Otto Dix tentoon⁽³⁾.

Nasleep van de 'Groote Oorlog'

In de jaren '20 startten landen als Frankrijk en België die als slagveld gefungeerd hadden met de heropbouw van de geteisterde streken. Er was weinig aandacht voor de persoonlijke tragiek van de oorlogsinvaliden. De staten begonnen met een herdenking van de gesneuvelden die uitgroeide tot een traditie die tot op vandaag gehandhaafd blijft. In West-Europa werd de frontlijn veranderd in een monumentenlijn die van de Noordzee in Vlaanderen, langs de Somme via Verdun in Frankrijk doorliep tot de Zwitserse grens. Er ontstond een wedijver tussen alle geallieerde naties om passende (lees: monumentale) gedenktekens op te richten. Aan het terugvinden en het identificeren van de individuele gesneuvelden werd weinig aandacht besteed door de zegevierende vaderlanden. Voornamelijk Groot-Brittannië en Frankrijk, allebei overwinnaars, bouwden met groots negentiende-eeuws Europees vertoon monumenten voor hun oorlogsslachtoffers. Het ganse spectrum van de vaderlandse architectonische retoriek, van de triomfboog tot de scènes van heroïsch vechtende soldaten, werd aangewend en de beschermers van het vaderland (zoals ooit ook Jeanne d'Arc) kregen een erebegraafplaats daar waar de verliezen het grootst waren geweest. Het ossuarium van Douaumont nabij Verdun met zijn 130.000 doden, de Canadese begraafplaats te Vimy en voor België de Engelse Menenpoort te Ieper werden sprekende voorbeelden van de 'grootsheden' van de gruwelijke herinnering. Ze waren de verwezenlijking van de vooroorlogse ontwerpen van de dodenpaleizen, van de visionaire afbeeldingen als het *Toteninsel* van Arnold Böcklin of de symbolische dodensteden voor Hannover van Albrecht Haupt in 1911⁽⁴⁾. Alles was gericht op het collectieve vaderland, niet op de individuele gesneuvelde. Voor de gesneuvelden van de verliezende natie daarentegen waren de monumenten bescheidener van vormgeving, beperkter van omvang en was elk graf bestemd voor meerdere doden.

Ernst Friedrich wendde zich af van deze retoriek en stichtte met eigen middelen, veel inzet en handenarbeid een eigen oorlogsmonument, een internationaal vredesmuseum, een ongewoon concept in een tijd van hypernationale gevoeligheden. Een van zijn eerste realisaties werd zijn pamflettistische publicatie *Krieg dem Kriege!* ter nagedachtenis van de ellende van de Eerste Wereldoorlog.

Het fotopamflet en essay *Krieg dem Kriege!*

In 1924 publiceerde Friedrich het bekende pacifistische fotopamflet *Krieg dem Kriege!* Kurt Tucholsky, één van de vlijmscherpe critici van de Weimarrepubliek, liet zich positief uit over dit "*Waffen gegen den Krieg*"⁽⁵⁾. Het pamflet werd gepubliceerd vijf jaar vóór diens eigen satire, *Deutschland, Deutschland über alles*, met fotomontages van John Heartfield⁽⁶⁾.

Het pamflettistische fotoalbum *Krieg dem Kriege!* verscheen in 1924 als uitgave van de

Freie Jugend, waarvan de redactie gevestigd was in de Parochiaalstrasse 29, Friedrichs thuisadres. Het had onderschriften in vier talen (Duits, Engels, Frans en Nederlands) en was "Minzaam opgedragen aan de ontwerpers en leiders der veldslagen, aan de oorlogsdweepers aller landen". De tweede pagina had Friedrich sarcastisch voorzien van een voorgedrukte blanco inschrijvingstabel, waar "de heerschers en de regeeringen zich na elkaar inschryven, die de waarheid vreezen en daarom dit boek verbieden". In de viertalige inleiding droeg hij het pamflet op aan de mensheid, aan de "Menschen van alle landen!". Hij besteedde ook aandacht aan het opvoedend karakter van antimilitaristisch speelgoed en het belang van het pacifistisch instrueren van jongeren.

Het grootste gedeelte van *Krieg dem Kriege!* bestond uit fotografische frontopnames van de tragische ellende op de slagvelden van de Eerste Wereldoorlog. Het ving chronologisch aan met het geestdriftig ten oorlog trekken van het Duitse leger in 1914. Een foto van een poserende oudere Duitse soldaat met onderschrift "Vadertje als 'held' in een vijandelijk land, afbeelding voor het geïllustreerde familieblad", werd gevolgd door een foto van een Rode-Kruisverpleger met een lijk en met het onderschrift "Hoe men vadertje drie dagen later vond, afbeelding, die niet in het 'Familienblatt' werd gepubliceerd"⁽⁸⁾. Steeds moesten de oorlogsverantwoordelijken het ontgelden. Bij een foto van een stapel Duitse lijken in een loopgraaf werd een onderschrift met de volgende scherpe politieke tekst afgedrukt: "Aan het front: De Kroonprins is er niet bij". De ene gruwelijke foto volgde op de andere: ongepubliceerde foto's van gesneuvelden, achtergelaten aan het front, onbegraven en met extreem kritische bijschriften. Vanuit zijn communistische overtuiging beklemtoonde hij het klassenverschil in de Eerste Wereldoorlog, het verschil in oorlogservaring tussen rijken en proletariërs. Hij was een meester in de sociale juxtapositie van foto's: "Hoe een generaal, die in de etappe gestorven is, begraven wordt ... en hoe aan het front geslachte proletariërs verstuurd [versleept] werden".

Naast de gruwel aan het front behandelde Friedrich de buitensporigheden die achter het front plaatsvonden: "Een kleine 'soldatengrap'. De beulen (Oostenrijksche soldaten) hebben al de opgehangen mannen 'voor de grap' hoeden opgezet. De soldaat, die op de ladder staat lacht grijnzend om zijn 'grap' in het fotografisch toestel". Friedrich was zijn tijd vooruit, dergelijke gruwelijke beelden, ophangingen en fusillades drongen pas na de Tweede Wereldoorlog tot een breder publiek door. Hij deinsde er niet voor terug een aantal documenten in zijn fotografisch pamflet te integreren. Onder de titel *Een cultuur-document* beschreef hij de werking van een bordeel in München Gladbach: "De twee vrouwen, die het geheele personeel van het bordeel (Gasthausstr. n° 2) vormen hebben verklaard, dat zij niet in staat zijn, om voor hun talrijke bezoekers te voldoen, die hun huis overstroomden en die soms urenlang uitgehongerd voor dit perceel staan. (...) Maximum werk: Elke vrouw ontvangt 10 mannen, dus twee personen twintig, 120 in de week, werktijd: 5.30 's namiddags tot 9 uur 's avonds"⁽⁹⁾.

Het derde deel van *Krieg dem Kriege!* behandelde het naoorlogse Duitsland en de gevolgen van de wereldoorlog. Naast een foto van de tennisspelende Duitse kroonprins was een foto van een eenarmige oorlogsinvalides geplaatst. Friedrich noteerde: "Na den oorlog: de Duitse kroonprins als hardwerker ... en de invalide proletariër by zyn dagelyksche 'sport'".

Het meest beklemmende was de fotoreeks, meestal close-ups, van anonieme gezichten van oorlogsinvaliden, met koele bondige biografische bijschriften in de zakelijke stijl van moderne advertenties: "*Frans Damman, teekenaar, 44 jaar, gewond mei 1915. Door granaatsplinter oor en onderkaak met gehemelte weggeslagen. Vervangen met vleesch uit het dybeen. (Tot dusver 30 Operaties)*"⁽¹⁰⁾. Friedrich had deze vierentwintig foto's gehaald uit de medische publicaties van het ziekenhuis van de Duitse chirurg Jacques Joseph, de grondlegger van de schoonheidschirurgie in de Weimarrepubliek. Deze herstelchirurgie van voornamelijk het gelaat werd toegepast in de meeste militaire ziekenhuizen in Europa, die tijdens opendeurdagen duizenden bezoekers toonden hoe deze oorlogsverminkten opnieuw een menselijk uitzicht en daardoor een nieuw leven kregen. De medici toonden voornamelijk de grensverleggende mogelijkheden van transplantaties en van de medische wetenschap. Voor Friedrich ging het niet om een 'sociale cosmetica', voor hem telde enkel het politieke doel, namelijk de zinloosheid en waanzin van de oorlog uit te vergroten⁽¹¹⁾. En niet enkel in anti-Duitse zin. Hij had ook aandacht voor de naoorlogse grafschennis vanuit nationalistische gevoelens. Hoe in Frankrijk op kerkhoven Duitse namen waren weggebeiteld of weggekalkt, hoe grafzerken neergehaald waren of kisten van gesneuvelde opgegraven. Friedrich eindigde met de oproep "*Aan alle mensen in alle landen*" om hem nog afbeeldingen ter beschikking te stellen. Hij verontschuldigde zich: "*Indien hier niettemin hoofdzakelijk Duitse schanddaaden werden getoond, zoo is zulks slechts daaraan toe te schrijven dat mij, als iemand, die in Duitschland geboren is, natuurlijk slechts fotografien van Duitschers ter beschikking stonden*". Sarcastisch en spitsvondig bedankte hij ook de "*Duitsche officiers van justitie vanwege hun beslagnames, die 'voor een niet gering deel - al was het ook zonder het te willen - ons werk bevorderd hebben*"⁽¹²⁾.

Friedrichs publicatie was bijzonder risicovol tijdens de Weimarrepubliek. Realistische foto's van het frontgebeuren lagen in beide kampen moeilijk. In het Britse leger waren tijdens de Eerste Wereldoorlog slechts twee fotografen actief. Zij moesten de westerse frontlijn op de glasplaat vastleggen en de officiële fotografische geschiedenis van de veldslagen schrijven. Er was een strict en duidelijk verbod voor: "*Not providing newspapers with material, none of their 'realistic' photographs was released. The penalty for anyone else caught taking a photograph was the firing squad*". Zelfs de Engelse officiële oorlogskunstenaars kregen het verbod om lijken in hun tekeningen of schilderijen weer te geven⁽⁷⁾. Ook de Duitse legercensuur was even meedogenloos en streng. Toen de uitgeverij Malik - de Duitse communistische uitgeverij die de grafische oorlogsinvaliden van Gorge Grosz had getoond - in 1924 foto's van oorlogsverminkten, graven en de kroonprins uit Friedrichs pamflet *Krieg dem Kriege!* in haar vitrines tentoonstelde, moesten deze na klachten van Duitse nationalistenvan verwijderd worden. In zijn museum zou Ernst Friedrich ze doelbewust aan het publiek blijven tentoonstellen.

Links: het antioorlogsmuseum van Ernst Friedrich te Berlijn.

Rechts: het museum na de sluiting door de nationaal-socialisten (Uit: Weimarer Republik, Köln, 1977)

Een antioorlogsmuseum: tussen gruwel en educatie

Tot 1933 behoorde het eerste antioorlogsmuseum tot een van de 'linkse' bezienswaardigheden van Berlijn. Friedrich bouwde en verbouwde zelf zijn museum vanaf augustus 1923. Het overleefde voor een duur van tien jaar alle politieke turbulenties tot de nationaal-socialistische machtsovername in 1933. Zijn museum werd een van de meest geviseerde instituten uit de Weimarrepubliek.

De aanleiding tot het opstarten van zijn antioorlogsmuseum was de desinteresse van de Duitse staat voor vredeswerk. Friedrich beschreef het als: "Er is op de heele wereld geen land, dat zôd bezaaid is met standbeelden voor keizers en koningen, en ter herinnering aan verschillende oorlogen, met schilderijen van veldslagen, vaandels, uniformen en militaire medailles, als het 'vredelievende' Duitsland!"⁽¹³⁾. Hij had een ondubbelzinnig idealistisch doel: "Een dergelijk vredesmuseum in het hart van Duitsland zou de heele wereld toonen, dat het Duitse volk inderdaad bezielt is door den wil met alle andere volkeren in vrede te leven"⁽¹⁴⁾. Hij had het museum zelf rationeel modern gepland en functioneel ingericht: "In de eerste plaats moest aan het bouwen van een groote tentoonstellingszaal met een tooneel- en bioscoopinrichting worden gedacht. (...) Later kwam daar de inrichting van een moderne boekdrukkerij bij. Alleen reeds voor de groote drukpersen moest de eerste etage verbouwd worden"⁽¹⁵⁾. (...) "De groote drukpers was zoo gefabriceerd, dat ze in staat was dag en nacht - zonder onderbreking - te drukken. Als ik moe was, ging ik in de drukkerij op den vloer zitten met den rug tegen de muur en viel rustig in slaap, terwijl de machine verder liep. Als er iets niet in orde was, bleef ze automatisch met een luiden knal staan. Ik werd dan wakker, en keek na wat er aan haperde"⁽¹⁶⁾. (...) "Het museum wilde de 'vergeetmachines' er steeds weer aan herinneren, wat de oorlog voor een verschrikkelijke misdaad was"⁽¹⁷⁾. Voor de visualisering van de ellende legde Fried-

rich een verzameling oorlogstuig aan: *"Het bezat ook een belangrijke collectie historische voorwerpen. -Niets ontbrak: van den eersten kleinen vliegerpijl tot den grootsten granaat, van de klompen, papier en stoffen tot zakdoeken met oorlogstroofeën was alles aanwezig. Zelfs een rol zwart-wit-rood closetpapier (mark: 'Onoverwinnelijk') ontbrak niet. Alleen het opsommen van al deze oorlogsdocumenten zou reeds een boek vullen. Op mijn rondreizen in het buitenland verzamelde ik nieuw materiaal. (...) Uit de heele wereld, uit Europa, uit Amerika, zelfs uit China en Afrika bracht de post bijna dagelijks nieuwe aanwinsten en adhesie betuigingen. Couranten in binnen- en buitenland, die den vrede wilden dienen, publiceerden artikels en oproepen voor de uitbreiding en instandhouding van het museum"*⁽¹⁸⁾.

Vermits zijn museum niet kon rekenen op subsidies en herhaaldelijk kampte met een chronisch geldgebrek, stichtte Friedrich in 1930 de Vereniging van vrienden van het eerste Internationaal Anti-Oorlogs-museum⁽¹⁹⁾. Hij bleef uitblinken door een eigenzinnige creativiteit bij het oplossen van zijn materiële problemen.

Een sprookjeskamer

Zeker vanuit zijn theateropleiding had Friedrich interesse voor het communicatieve en het educatieve, voor een jongerenwerking. In zijn museum richtte hij zijn bureau in als een sprookjeskamer: *"Parkieten deelden de 'sprookjeskamer' met mij. Natuurlijk waren mijn gevederde vrienden niet in kooien opgesloten. (Een dergelijke wreedheid keur ik af, uit eigen ondervinding. De parkieten vlogen heelemaal vrij en legden vlijtig hun eitjes in de broedhokjes aan de muur)"*⁽²⁰⁾. Toen hij na zijn vrijlating uit de gevangenis een laatste keer deze kamer betrad blikte hij nostalgisch terug: *"De wanden waren van den vloer tot aan den plafond met tafereelen uit bekende sprookjes beschilderd. Mijn bureau stond om zoo te zeggen midden in den bosch, waarin roodkapje en den wolf te zien waren. Aan de 'boomen' hingen broednesten van mijn parkieten. Op den anderen muur stonden Max en Moritz, die juist de plank over de sloot naar het huis van kleermaker Meck-Meck half doorgezaagd hadden. Aan het plafond vloog een groote zwaan, aan wiens pooten zich de druipnatte kleermaker vastklampte. Aan de andere muren boven den Hans-en-Grietje schoorsteen sliep de booze Menschenvreter, terwijl Klein Duimpje zijn zes broertjes de hand gaf en hup, hup, als den wind gezwind in zeven-mijl-laarzen door de lucht vloog"*⁽²¹⁾. Centraal in de kamer had Friedrich zijn 'sprookjesschoorsteen' eigenhandig gemetseld: *"Hij was heelemaal uit taai-taai"*⁽²²⁾ en harten van taai-taai gemetseld. De kwade heks ontbrak niet en Hans en Grietje dansten van plezier - natuurlijk op taai-taai"⁽²³⁾. Sentimenteel keek hij terug op de nachten, toen hij bij het haardvuur gezeten nieuwe verhalen had bedacht. Hij vond de oude sprookjes te gewelddadig en te wreed: *"In het eene verhaal snijdt een jager het lichaam van een wolf open, doet er zware steenen in en smijt hem dan in de beek. In een ander wordt een kikker gemarteld en nog vele wreede dingen vertelt men aan de kinderen..."*⁽²⁴⁾. Friedrich wou nieuwe verhalen van verbroedering en verzoening die in het teken stonden van [toekomstig] menselijk respect en gelijkheid.

INTERNATIONALE VAN OORLOGSTEGENSTANDERS
ST. JACOBSMARKT 82 2000 ANTWERPEN TEL: 031/31.74.89

Friedrich was zijn tijd ver vooruit in zijn pleidooi voor educatief verantwoord speelgoed.
Affiche van de Internationale van Oorlogstegenstanders, 1982

Een educatieve werking: tussen jongeren en 'merchandising' avant la lettre

Ver op zijn tijd vooruit, in zijn bescheiden woning ingericht als een antioorlogsmuseum, had Friedrich ook een kamer speciaal ingericht voor kinderen⁽²⁵⁾, hij was vijftig jaar vóór op de jeugdwerking van educatieve diensten in musea. In zijn tijd waren musea tempels van schoonheid en kennis, waar enkel specialisten toegang kregen en bij tentoonstellingen enkel volwassenen die het esthetische konden appreciëren. Kinderen en jongeren werden in deze instellingen geschuwd. Friedrich begreep het belang van een jongerenwerking en spitste zich toe op educatief verantwoord speelgoed. Zijn ideeën waren vernieuwend: "*Het is zoo goedkoop steeds te herhalen, dat kinderen niet met soldaatjes moeten spelen, dat ouders geen plaatjesboeken over den oorlog mogen koopen, enz. Het is veel belangrijker de kinderen positief speelgoed, nog liever pacifistisch speelgoed, te geven*"⁽²⁶⁾. Maar spijtig genoeg beschikte hij niet over genoeg bedrijfskapitaal om goedkoop verantwoord speelgoed te ontwikkelen. Hij gaf een kinderboek uit, *De proletarische kinderspeeltuin*, met verhalen door een Engelsman verteld, en vredelievende boodschappen van Engelse kinderen⁽²⁷⁾. Het begrip vijand kende Friedrich niet.

Om de armste onder de arme kinderen te bereiken stichtte hij een kinderbibliotheek, een boekdeeltje kostte slechts vijf pfennig. De avontuurlijke verhalen met gekleurde plaatjes met indianen, verleidden hen ertoe het boekje te kopen⁽²⁸⁾.

Ook het initiatief van de '1 pfennig-prenten' kende een enorm succes, vele honderdduizenden exemplaren werden in Duitsland, Nederland, Zweden en Oostenrijk gedrukt. Deze prenten (o.a. de Kerstprent *Het naderende Kersfeest*) werden op straat en in de warenhuizen verkocht. Zijn *Waarom klaag je soldaat* leverde hem tweemaal drie maand gevangenis op. Zijn antimilitaristische briefkaarten werden voor alle mogelijke gelegenheden (Kerstmis, Pinksteren, Pasen) gedrukt en verkocht. Maar het meest bekend werden zijn 'antimoordspeldjes', verwerkt in brochures, gespen en dasspelden en vooral dat waarop twee handen een geweer middendoor breken, een symbool dat bij de meeste pacifistische bewegingen in Europa terug te vinden was⁽²⁹⁾. Ook in België werd zijn symbool gebruikt onder meer voor de affiche "*Oorlog aan de oorlog*", voor de betoging 'Tegen den oorlog-Tegen het Fascisme. Voor de Algemeene Ontwapening. Voor de verbroedering onder de Volkeren' van 10 november 1930 te Gent⁽³⁰⁾. Friedrich was een meester in het bedenken van vredessymbolen. Aan de gevel van zijn antioorlogsmuseum had hij een Duitse en Franse helm onder de straatverlichting opgehangen. Ze dienden als bloempotten en waren voorzien van de opschriften "*Nie wieder*" en "*Plus jamais*"⁽³¹⁾.

In zijn enthousiasme stichtte hij eveneens een vredesschip, de 'Pax Vobiscum', waar buitenlandse leerlingen en gasten ontvangen werden. Tijdens zijn gevangenzetting in de nazi-periode werd zijn boot aangeslagen en naar het droogdok gebracht. Friedrich had al vóór 1933 het idee geformuleerd kanalen in Frankrijk voor vredeswerk te bevaaren; de nazi's vernielden echter de inboedel van de boot, hij werd door de rivierpolitie grijs geschilderd, kreeg de naam de Papenburg en werd ingezet in Oost-Friesland⁽³²⁾.

Friedrich was eveneens een gedreven antimilitaristisch en antifascistisch spreker. Persoonlijk fysiek gevaar ging hij niet uit de weg: *"In een massavergadering van de Nationaal-Socialisten in de 'Musiker-festsälen' in Berlijn heb ik eenmaal met Goebbels, de latere propagandaminister gedebatteerd, maar meer als een momenteel (sic) bereikt men niet - als men niet midden in zijn rede tegen de grond wordt geslagen - zoals mij vaak gebeurd is"*⁽³³⁾.

In de gevangenis

Tijdens de Weimarrepubliek kwam Friedrich herhaaldelijk met het gerecht in aanraking. Voor de prent *Waarom klaag je soldaat?* en voor de zevenenzeventig opnames van oorlogsverminkten in zijn vitrines kreeg hij boetes en celstraffen. De gevangenis werd zijn tweede verblijf. In maart 1933, na de nationaal-socialistische machtsovername van 30 januari en de Rijksdagsbrand werd hij met andere communisten, socialisten en anarchist opgepakt en gevangengezet in Oraniënburg, nabij Berlijn. Tegelijk kwamen in maart de eerste officiële acties tegen de joden en werd op 3 maart de voorzitter van de KPD, Ernst Thälmann, gevangen genomen.

De eerste culturele zuiveringen vonden plaats: op 30 januari werden in het 'Reichsverband Bildender Künstler Deutschland' de eerste ontslagen - van onder andere Käthe Kollwitz, Alfred Döblin en Heinrich Mann - uit de 'Preussischen Akademie der Künste' doorgevoerd. Het vredesmuseum van Friedrich werd eerst gesloten, gevolgd op 11 april door de sluiting van 'Bauhaus' te Berlijn, dat beschouwd werd als een broeinest van Kulturbolschewismus. Op 6 mei plunderden Berlijnse studenten het 'Institut für Sexualwissenschaft' van Magnus Hirschfeld⁽³⁴⁾. Het gevonden materiaal, *"undeutschen Schrifttums"*, werd op 10 mei 1933 verbrand te Berlijn. In andere Duitse steden als Braunschweig, Breslau, Dresden, Frankfurt am Main, Göttingen, Greifswald, Hannover, Kiel, Königsberg, Marburg, München, Münster, Nürnberg, Rostock, Worms en Würzburg werden eveneens boekenverbrandingen georganiseerd⁽³⁵⁾. De moeilijkheden van Friedrich met de nationaal-socialisten dateerden al van vóór 1933: hij had hun pesterijen en vernielingen in de jaren '20 al moeten ondergaan.

Tijdens zijn gevangenzetting na de Rijksdagbrand was de meest tragische gebeurtenis het verlies van zijn goede vriend, de auteur Erich Mühsam. Mühsam had heel wat vernederingen moeten doorstaan: *"Een kring SA-mannen spuwden op den grond: 'Mühsam speel weer eens voor hond en ga muggen vangen!'; Daarna moet de op zoo wreede wijze mishandelde dichter over den grond kruipen en wordt hij daartoe door trappen en slagen gedwongen. Als hij schreeuwt van pijn zegt men: 'Hooien jullie wel hoe het hondje blaft!'. Daarna probeeren de SA hem te dwingen hun speeksel op te likken. Ze drukken hem met zijn gezicht op den grond en als hij hiervan walgt en begint te braken, trappen ze hem met hun zware SA-laarzen met spijkers er onder tot hij in elkaar zakt"*⁽³⁶⁾. Op 10 juli 1934 werd Mühsam opgehangen teruggevonden in de toiletten.

Friedrich had het ook hard te verduren. Uiteindelijk besliste hij om een hongerstaking te beginnen: *"Ik at bijna niets om niet zoo vaak op de ton te moeten gaan. Tenslotte wist ik me zoo te*

trainen, dat ik slechts eenmaal per week naar de ton behoefde te kruipen... Ik woog steeds minder en minder. Ik had van mijzelf een hongerkunstenaar gemaakt. Hoogste prestatie: veertien dagen absoluut niets eten. Bij het begin van de hongerstaking had ik pijn in mijn maag en mijn hoofd. Na acht dagen was alles voorbij en spoedig lag ik heelemaal apathisch op mijn brits"⁽³⁷⁾. Hij werd overgebracht naar de ziekenafdeling van Moabit, waar hij na een tijdje aan de beterhand was. Daarna werd hij overgebracht naar de gevangenis van Breslau en Spandau. Hij ging opnieuw in hongerstaking. Na zeven maand verzekerde bewaring werd hij vrijgelaten, maar moest zich driemaal per week op het politiebureau van zijn wijk in Berlijn aanmelden.

Ondertussen bestond zijn antioorlogsmuseum niet meer: het was omgevormd tot een 'Kriegsmuseum' van de SA. Van de naam op de gevel had de SA gewoon het woord 'anti' weggekalkt. Het kreeg de benaming 'Het eerste Berlijnsche Revolutiemuseum der SA, Standarte 6'. Naast het van Friedrich gestolen materiaal werden er vlaggen, banieren, linten en veel wapens (granaten, bajonetten) opgesteld; zelfs een instrumentenkast was bij een joodse dokter gestolen⁽³⁸⁾. Voor Friedrich Duitsland verliet, wenste hij zijn archiefmateriaal dat hij vóór de machtsovername tijdig uit het museum had verwijderd in veiligheid te brengen. Hij deed er twintig dagen over: *'Alles was in verschillende stadswijken bij vele vrienden, in ontelbare kleine pakjes, verstopt. Ik had nu de taak dit materiaal weer weg te halen en over de grens, naar het buitenland, te brengen'*"⁽³⁹⁾. Het werd opgestuurd naar zijn buitenlandse, vermoedelijk Belgische vrienden die bevestigden dat alles goed was aangekomen. Nu moest hij nog denken aan veiligheid voor zijn gezin en zichzelf.

Vlucht naar België

Hij emigreerde naar het buurland België, dat hij in zijn pamflet vaak vermeld had. Hij kwam in mei 1936 naar Brussel, bij het uitbreken van de Spaanse burgeroorlog. Als vredesapostel van het internationale linkse milieu werd hij met open armen ontvangen. (Merkwaardig is wel dat hij in geen enkele van de memoires van vooraanstaande Belgische socialistische en communistische figuren wordt vermeld⁽⁴⁰⁾).

Een eerste Vredesweek werd gehouden in het Achturenhuis te Brussel, van 4 tot 11 oktober, waar hij zijn antioorlogsmuseum opnieuw vorm gaf aan de hand van de verstuurde documentatie.

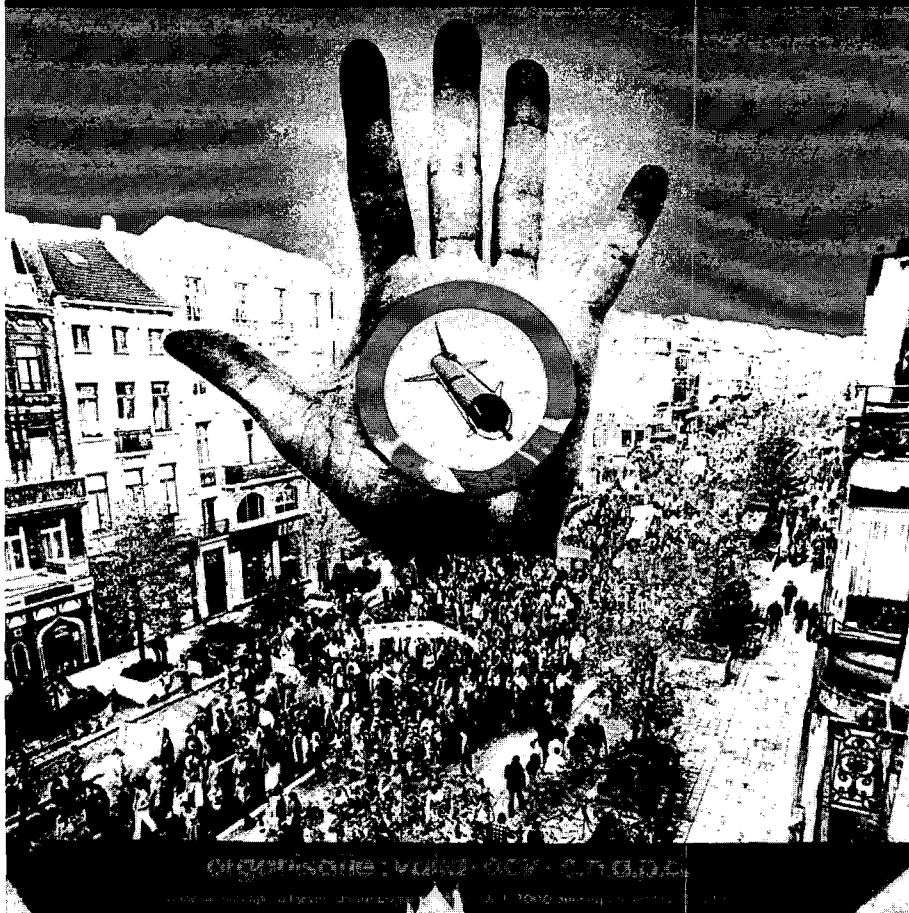
Een tweede halte werd het Feestlokaal Vooruit te Gent, waar hij op uitnodiging van Edward Anseele junior naartoe kwam. De affiche van de tentoonstelling was; net zoals in Brussel, een reusachtige hand met de slogan "*Halt*", die zwaarden afweerde. De Gentse tentoonstelling toonde meer dan duizend documenten en liep van 9 tot 15 januari 1937. De toegangsprijs was 1 fr. Gezien de ontwikkeling van de Spaanse burgeroorlog wijdde hij een hoek van de tentoonstellingsruimte aan deze gebeurtenis onder de titel: 'Spaanse kinderen door het fascisme vermoord' en plaatste hij er een buste van Matteotti⁽⁴¹⁾. Onder meer de socialist August Balthazar en Emiel Vergeylen en de communist Bob Claessens gaven er lezingen. Friedrich had op 10 januari gesproken

BRUSSEL

zondag 23 oktober 1983

NATIONALE BETOGING

GEEN RAKETTEN

*VAKA is met zijn symbool van de uitvergroete open
hand schatplichtig aan de ideeën van Ernst Friedrich*

over zijn vredesweek op Radio Vlaanderen. Als ondersteuning ontving hij talrijke oorlogsdocumenten uit de jaren 1914-18. Als visuele stunt had hij een reusachtig groot 'Gouden Vredesboek' geplaatst, waar iedereen kon intekenen voor de vrede. De opbrengst zou dienen voor de bouw van een permanent vredesmuseum⁽⁴²⁾. De ingenieur-architect C. J. van Mansum had een plan getekend voor het Eerste Vredesmuseum ter Wereld. Friedrich, nooit wars van ideeën zag al een vredeshut in de Zwitserse bergen, een vredesschool aan de Noordzee en een vredesschip op de Europese wateren⁽⁴³⁾. Gelijktijdig met de vredesweek verschenen onder de titel *Groote reportages en onderzoeken van Vooruit* de memoires van Friedrich, in twaalf afleveringen, op pagina drie van het dagblad *Vooruit* van 1 t.e.m. 17 januari 1937. Er kon eveneens ingetekend worden op zijn publicatie *Een Pacifist in Hitler-Duitsland*, een bundeling van de teksten uit *Vooruit*. In totaal kwamen zesduizend tweehonderd bezoekers naar de vredesweek in de Vooruit. Friedrich ging door met de vredesweken in Vlaanderen en trok van stad naar stad: in Brugge van 13 tot 15 februari, in Oostende van 17 tot 23 februari, in Lokeren van 23 tot 26 maart, in Aalst van 28 maart tot 4 april 1937, later in Mechelen en in Ninove⁽⁴⁴⁾. Zijn vredesboek had meer dan drieduizend intekenaars.

Gelijktijdig startte hij met een tweede programma, een kunstprogramma 'Deutsche Kriegs- und Anti-Kriegsdichtung. Chinesische Anti-Kriegslyrik' dat onder meer op 23 februari 1937 in Gent plaatsgreep. Het werd een voortzetting van het programma dat hij in de Koninklijke Schouwburg in Brussel had voorgesteld. Later werden deze gedichten en liederen gebundeld in een Duitstalige publicatie *Ernst Friedrich Spricht 20 Jahre für die Friede. 1916-1936*, met teksten van G. Heym, H. Lersch, E. Toller, K. Tucholsky en L. Tolstoi. In België werd het boek verdeeld door de boekhandel Cosmopolis in Brussel, een van de eerste boekhandels die tijdens de bezetting door de Duitsers beroofd werd⁽⁴⁵⁾.

Friedrichs persoonlijke geschiedenis tijdens en na de Tweede Wereldoorlog is momenteel onbekend, evenals de datum van zijn vertrek uit België. De gebeurtenissen in nazi-Duitsland moeten hem ongetwijfeld teneergedrukt hebben. Hij verloor zijn beste kameraden-medestrijders tegen het fascisme. Erich Mühsam (1878-1934) en Carl von Ossietzky (1887-1938) werden vermoord in het kamp Oraniënburg; Ernst Toller (1893-1939) en Kurt Tucholsky (1890-1935) pleegden zelfmoord.

Ernst Friedrichs nalatenschap

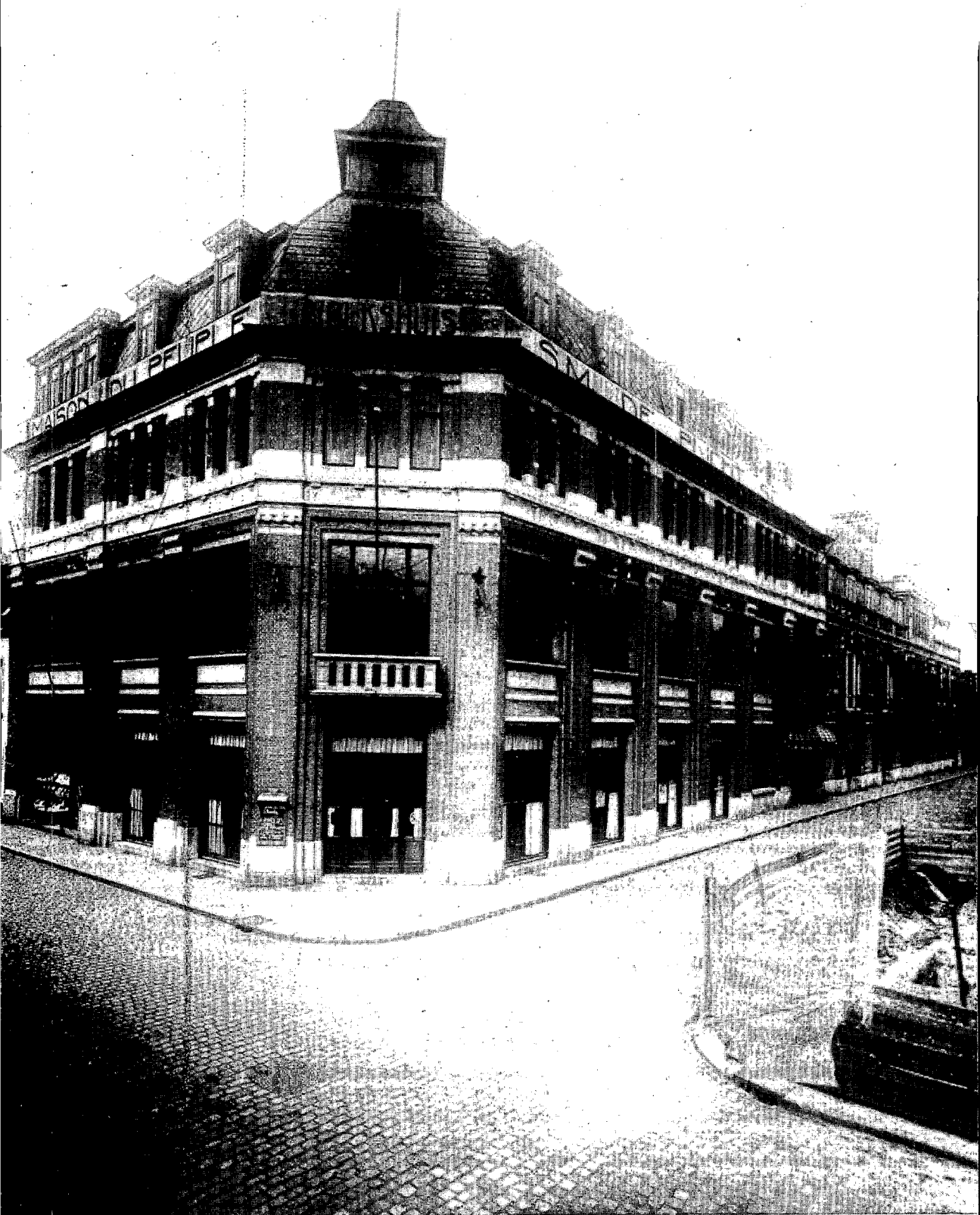
Ernst Friedrich, de vredesapostel van de Weimarrepubliek, maakte een persoonlijke idealistische kruistocht voor pacifisme en vrede. Meer dan tachtig jaar na de feiten is de naam Ernst Friedrich vergeten. Hoe modern zijn educatieve concepten en museale opvattingen ook overkwamen, hij werd herleid tot een voetnoot in de meeste publicaties.

De oorlogsinvaliden werden voor het eerst bekend kort na de Eerste Wereldoorlog door het grafisch werk en de schilderijen van Otto Dix en Georg Grosz. Friedrichs pamflet *Krieg dem Kriege!* werd de gruwelijke bevestiging van deze oorlogswaarheden. Ook Francis Bacon, één van de belangrijkste figuratieve kunstschilders van de 20e eeuw, zelf bezitter van een groot fotoarchief, kende de foto's van de oorlogsverminkten die Friedrich tijdens de jaren '20 had verspreid. De gezichten van de gebrandmerkten zouden Bacons kijk en de representatie van het menselijk gelaat voor het leven beïnvloeden.

Het naoorlogse pacifisme is schatplichtig aan de ideeën, soms initiatieven van Friedrich. De uitvergroete hand, kordaat uitgestrekt, die een halt toeroept aan de kijker en de oorlog, werd samen met het gebroken geweer symbool bij uitstek van de internationale vredescampagne halfweg de jaren '30. Een halve eeuw later werd een gelijkaardige vergrote hand met gespreide vingers, met in de handpalm een rood verbodsteken met een kruisraket, het symbool van een nieuwe generatie van pacifisten. Op de affiche "*Geen raketten*" van de grootste (nationale) antimilitaristische betoging van het laatste kwart van de 20e eeuw in België tegen kernraketten werd dit symbool aangewend. Friedrichs erfenis, decennialang vergeten, leefde hier anoniem door en kwam even krachtdadig over als in de jaren '30⁽⁴⁶⁾.

- (1) E. FRIEDRICH, *Een Pacifist in Hitler-Duitsland*, De Vlam, 1937, pp. 24 en 54.
- (2) J. WEINSTEIN, *The End of Expressionism. Art and the November Revolution in Germany. 1918-1919*, Chicago - London: University of Chicago Press, 1990, pp. 103-104.
- (3) B. MCCLOSKEY, *Gorge Grosz and the Communist Party. Art and Radicalism in Crisis, 1918 to 1936*, Princeton: Princeton University Press, 1997, pp. 114-115.
- (4) J.-M. DE BUSSCHER, *Les folies de l'industrie*, Bruxelles: Archives d'Architecture moderne, 1981, pp. 27-35.
- (5) S. JACOBSON, *Briefe an Kurt Tucholsky, 1915-1926*, München - Hamburg: Albrecht Knaus Verlag, 1989, p. 582.
- (6) K. TUCHOLSKY, J. HEARTFIELD, *Deutschland, Deutschland über alles*, Amsterdam: Peter van der Velden, 1982.
- (7) P. KNIGHTLEY, *The First Casualty. From the Crimea to the Falklands: The War Correspondent as Hero, Propagandist and Myth Maker*, London-Sydney-Auckland: Pan Books, 1989, p. 99.
- (8) Kunstamt Kreuzberg und dem Institut für Theaterwissenschaft der Universität Köln, *Weimarrepublik*, Berlin - Hamburg: Elefant Press, 1977, p. 31. De andere voorbeelden en citaten komen uit deze volledige herdruk van het pamflet *Krieg dem Kriege!* in deze publicatie, pp. 18-97.
- (9) *Weimarrepublik [...]*, pp. 67-68.
- (10) *Weimarrepublik [...]*, p. 79.
- (11) C. SCHMÖLDERS en S. GILMAN, *Gesichte der Weimarer Republik. Eine physiognomische Kulturgeschichte*, Köln: Dumont Verlag, 2000, pp. 99-101.
- (12) *Weimarrepublik [...]*, p. 96.
- (13) E. FRIEDRICH, *Een Pacifist [...]*, p. 20.
- (14) E. FRIEDRICH, *Een Pacifist [...]*, p. 22.
- (15) E. FRIEDRICH, *Een Pacifist [...]*, pp. 9-12.
- (16) E. FRIEDRICH, *Een Pacifist [...]*, p. 54.

- (17) E. FRIEDRICH, *Een Pacifist [...]*, p. 32.
- (18) E. FRIEDRICH, *Een Pacifist [...]*, p. 33-34.
- (19) E. FRIEDRICH, *Een Pacifist [...]*, p. 43.
- (20) E. FRIEDRICH, *Een Pacifist [...]*, p. 13.
- (21) E. FRIEDRICH, *Een Pacifist [...]*, pp. 80-81.
- (22) Taaitaal is een soort koek. In: B. BETTELHEIM, *Het nut van sprookjes*. Utrecht: De Bezige Bij, 1980. pp. 199-208.
- (23) E. FRIEDRICH, *Een Pacifist [...]*, p. 81.
- (24) E. FRIEDRICH, *Een Pacifist [...]*, p. 81.
- (25) E. FRIEDRICH, *Een Pacifist [...]*, p. 22.
- (26) E. FRIEDRICH, *Een Pacifist [...]*, p. 35.
- (27) E. FRIEDRICH, *Een Pacifist [...]*, pp. 36-37.
- (28) E. FRIEDRICH, *Een Pacifist [...]*, p. 38.
- (29) E. FRIEDRICH, *Een Pacifist [...]*, p. 40.
- (30) Catalogus *De Rode Verleiding. Een eeuw socialistische affiches*. Gent: AMSAB-Provinciebestuur Oost-Vlaanderen, 1985, deel 2, p. 21.
- (31) E. FRIEDRICH, *Een Pacifist [...]*, p. 64.
- (32) E. FRIEDRICH, *Een Pacifist [...]*, pp. 201-210, 225.
- (33) E. FRIEDRICH, *Een Pacifist [...]*, p. 48.
- (34) G. SAUDER (hrsg.), *Die Bücherverbrennung*. München - Wenen: Karl Hanser Verlag, 1983. pp. 162-166.
- (35) G. SAUDER (hrsg.), *Die Bücherverbrennung [...]*, pp. 169-218.
- (36) E. FRIEDRICH, *Een Pacifist [...]*, pp. 130-131.
- (37) E. FRIEDRICH, *Een Pacifist [...]*, p. 136.
- (38) E. FRIEDRICH, *Een Pacifist [...]*, pp. 101-104.
- (39) E. FRIEDRICH, *Een Pacifist [...]*, p. 226.
- (40) In de memoires of briefwisseling van E. VANDERVELDE, C. HUYSMANS, H. DE MAN, A. en P. VERMEYLEN, L. DE BROUCKÈRE, J. RENS en B. VAN HOORICK komt Ernst Friedrich niet voor. Vermoedelijk heeft dit te maken met een kort verblijf in België en alle aandacht die ging naar de ontwikkeling van de Spaanse burgeroorlog.
- (41) *Vooruit*, 15.01.1937, p. 3 en 16.01.1937, p. 6.
- (42) *Vooruit*, 17.01.1937, p. 3.
- (43) E. FRIEDRICH, *Een Pacifist [...]*, p. 256.
- (44) *Vooruit*, 17.02.1937 t.e.m. 25.03.1937. Met dit artikel wilden we uiteraard geen volledig overzicht geven van de activiteiten van Ernst Friedrich in België.
- (45) Dit gebeurde door de Duitse dienst 'Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg' op 10 september 1940.
- (46) Catalogus *De Rode Verleiding. Een eeuw socialistische affiches*. Gent: AMSAB-Provinciebestuur Oost-Vlaanderen, 1985, deel 2, p. 27.

Bronnen uit een coöperatief verleden. De archieven van SM Het Volksrecht Kortrijk en SM De Plicht Menen/Coöperatief Verbond Menen-Roeselare-leper

Jan Laplasse, Amsab

Projectvoorstelling

In het kader van het Max Wildiers-fonds startte in april 2000 in Amsab een FWO-project onder de titel 'Valorisatie van het bronnenmateriaal van de coöperatieve beweging in Vlaanderen (1880-1980)'. Opzet is het in kaart brengen en voor wetenschappelijk onderzoek toegankelijk maken van bronnen betreffende de socialistische coöperatieve beweging in Vlaanderen. Het project loopt over een termijn van vier jaar en wordt uitgevoerd onder het oog van een wetenschappelijke begeleidingscommissie. Deze commissie bestaat, naast dr. Wouter Steenhaut (Amsab), uit prof. dr. Herman Balthazar en prof. dr. Gita Deneckere (Universiteit Gent), prof. dr. Bernard Thiry (Université de Liège), prof. dr. Marcel van der Linden (Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis en Vrije Universiteit Amsterdam) en prof. dr. Alan Burton (Monfort University Leicester).

De finaliteit ligt enerzijds in het inventariseren van de diverse coöperatieve ar-

chiefvormers. Dit zijn: de koepelorganisatie Febecoop (Federatie der Belgische Coöperaties en haar voorlopers de Federatie van Belgische Samenwerkende Maatschappijen, de Belgische Samenwerkende Dienst en de Algemene Coöperatieve Vennootschap), de coöperatieve spaarbank CODEP (en haar voorloper Coop-Deposito's), P&V Verzekeringen (en haar voorlopers Sociale Voorzorg en Sociale Voorzorg Herverzekeringen) en tenslotte de diverse verbruiks- en productiecoöperaties die in navolging van de Samenwerkende Maatschappij (SM) Vooruit Gent (°1880) op lokale basis in Vlaanderen werden opgericht (zo bijvoorbeeld in Antwerpen, Deinze, Geraardsbergen, Kortrijk, Leuven, Lier, Lokeren, Mechelen, Menen, Oostende, Ronse, Sint-Niklaas en Wetteren). De inventarisatie van twee van deze lokale coöperaties, Kortrijk en Menen, wordt verder in dit artikel toegelicht.

Anderzijds wordt er gewerkt aan de voorbereiding van een tentoonstelling in 2003 met daaraan gekoppeld een tweedaagse internationale conferentie, afgesloten door de publicatie van de acta.

Van conglomeraat tot autonoom archief

Hoewel het gros van het archiefmateriaal van de plaatselijke coöperaties al begin jaren '80 door Amsab was verworven en toegankelijk gesteld, is het pas met het opstarten van het FWO-project dat er begonnen werd met het opmaken van inventarissen waarin deze maatschappijen als autonome archiefvormer werden be-

• Het Volkshuis van SM De Plicht te Menen

*Een broodkar
van de
coöperatie De
Plicht te
Menen*

naderd. Nogal wat coöperatieve archiefbestanden werden immers door de toenmalige Amsab-vorsers aangetroffen in de volkshuizen, samen met de papieren van de andere socialistische organisaties die er ooit hun zetel hadden (partij, vakbond, mutualiteit en vaak nog enkele aanverwante organisaties uit de socio-culturele sector). Het gevolg was telkens een erg heterogeen archiefconglomeraat dat de neerslag vormde van zowat de ganse lokale socialistische beweging⁽¹⁾. De plaatsingslijsten die deze 'collectie' moesten ontsluiten kregen dan ook vaak de veelzeggende titel 'socialistische actie' mee. Wie concreet de coöperatie onder de loep wou nemen, diende het gehele fonds te doorworstelen. Zo verging het ook Kortrijk en Menen. De opdracht bestond er dus in om, volgens de definitie van archief, alle stukken die ontvangen of op-

gemaakt werden door de coöperatie en die naar hun aard bestemd zijn om onder die maatschappij te blijven berusten, af te zonderen van de overige bescheiden en in een inventaris onder te brengen. In een eerste fase van het project werden de verbruikscoöperaties van Kortrijk en Menen aangepakt.

Twee verbruikscoöperaties in Zuid-West-Vlaanderen: Kortrijk en Menen

In de Zuid-West-Vlaamse grenssteden Kortrijk en Menen kwam de uitbouw van de coöperatie binnen de socialistische beweging vrij vroeg tot ontwikkeling. Zo werd reeds in april 1887 in Menen een Samenwerkende Stoelmakerij opgericht. Kort daarop volgde Voorwaarts, die een

volkshuis, kruidenierswinkel en bakkerij uitbaatte. Ondanks de lichte groei van Voorwaarts in de beginjaren, zou deze coöperatie toch sterk gebonden blijven aan haar Gentse voorbeeld Vooruit. Die afhankelijkheid, in combinatie met een verslechterde financiële toestand en de onbekwaamheid van haar beheerders leidde ertoe dat de maatschappij in september 1892 over kop ging. De faling sleurde de hele socialistische beweging van Menen mee en maakte dat men er nog acht jaar zou moeten wachten vooraleer er een nieuwe belangrijke stap werd gezet. Voor Kortrijk echter, waar men tot voordien brood afnam van Voorwaarts, opende dit faillissement de deur voor een eigen coöperatieve bakkerij. In 1893 werd daartoe een huis met oven gehuurd in de Stasegemstraat. Pas vier jaar later, op 25 februari 1897, werd de SM Volksrecht Kortrijk officieel gesticht ⁽²⁾. In Menen startte op 1 juli 1900 de SM De Plicht ⁽³⁾.

Beide coöperatieve vennootschappen vertoonden eenzelfde organisatorische structuur. Het hoogste gezag was belichaamd door de algemene vergadering, samengesteld uit alle leden-vennoten. Een beheerraad, bestaande uit minstens vijf beheerders, vertegenwoordigde de maatschappij in rechte en mocht alle handelingen in haar naam doen. Het dagelijks beheer was in handen van een door de beheerraad aangestelde bestuurder. Het toezicht over het beheer gebeurde door een college van commissarissen.

Naast een identiek organogram waren ook de handelsactiviteiten gelijklopend. Zoals bij haast alle verbruikskoöperaties

begon de werking met de uitbating van een bakkerij. Later breidde men dit uit tot "[...] *het voortbrengen van brood en het verkoopen van eetwaren en allerlei goederen van gewoon verbruik*". Bij de herziening van de statuten in 1921 werd dit voor De Plicht Menen nog uitgebreid als volgt: "*Door middel van samenwerking, de verbetering van den stoffelijken en verstandelijken toestand harer leden. Zij mag ondernemen alles wat rechtstreeks of onrechtstreeks tot de verwezenlijking van dat doel strekt en inzonderheid alle ondernemingen aangaan van handel in en van voortbrenging van eetwaren, dranken, klederen, kledingstukken, schoeisel, breiwerk, fantasiën, juwelen, goudwerk, weefsels, spinsels, brandstoffen en andere waren die aan soortgelijke behoeften beantwoorden; volksapotheeken stichten; pensioenkassen, hulp-, zieken-, kraambed-, levensverzekering- en andere fondsen oprichten; boekerijen openen; de ontwikkeling van studie-, kunst-, toneel- en turnkringen bevorderen*" ⁽⁴⁾. Om die doelstellingen te verwezenlijken bouwde men als het ware een eigen maatschappij in de maatschappij uit, waarbinnen de aangesloten leden via een uitgebreid netwerk hun hele leven lang konden bediend worden. Zo beschikten zowel Volksrecht als De Plicht over een bakkerij, winkels en magazijnen, cafés (volkshuizen), een kolenhandel, een cinema, een feestzaal, een reeks sociale fondsen (bij geboorte, ziekte, huwelijk en pensioen) en zelfs een eigen spaarkas ⁽⁵⁾. Voor de uitbouw van een dergelijke organisatie inspireerde men zich op het aanstekelijke model van de Gentse Vooruit.

Na een vrij constante groei tot vóór de Eerste Wereldoorlog, kenden de coöperaties in Kortrijk en Menen vooral in de jaren '20 en begin jaren '30 een periode

FÉDÉRATION DES SOCIÉTÉS COOPÉRATIVES

OFFICE COOPÉRATIF BELGE

Formule A (1)

1. N° de la société 32
 2. Société coopérative Volksrecht, à Kortrijk
 3. Branches exploitées: Boulangerie - Epicerie - Auwages - Café.
Cinema - Salle de fets - Alambic

4. Succursales à Kortrijk - 2 épicerie - auwages -

2. Café (Cinema - Salle de fets)
Beule: Magasin - Café - Halle de fets
Beule: Magasin - Café - Halle de fets - Swaveghem - Mag. d. Café.

5. Ventes annuelles en 1914/15: 1.874.815 fr.; en 1915/16: 1.716.815 fr.; en 1916/17: 1.874.815 fr.

6. Chiffre d'affaires avec la Fédération.

	1914/15	1915/16	1916/17	4 ^{pt} ant.
avec les filatures et tissages.	fr. 1.054.500	fr. 1.054.500	fr. 1.054.500	fr. 1.054.500
avec la laiterie	fr. 18.000	fr. 18.000	fr. 18.000	fr. 18.000
avec les autres coopératives de production	fr. 18.000	fr. 18.000	fr. 18.000	fr. 18.000
<u>à textile de flours</u>	fr. 2000	fr. 1700	fr. 1700	fr. 1700
<u>S. P. C.</u>	fr. 6000	fr. 2300	fr. 2300	fr. 2300
<u>Bouvelle Linière de Caal</u>	fr. 800	fr. 800	fr. 800	fr. 800
<u>Prague huses</u>	fr. 12.000	fr. 10.000	fr. 10.000	fr. 10.000
avec la F. S. C. et l'ensemble des institutions coopératives.	fr. 18.000	fr. 18.000	fr. 18.000	fr. 18.000
TOTAL	fr. 1.054.500	fr. 1.054.500	fr. 1.054.500	fr. 1.054.500

7. N'achète pas à la F. S. C. les articles suivants :

Farines - Margarine par Féd. - nos pas 10/10 - Chicaie - en petite
(acte de De Don - (gros local) - Pats alimentaires (long Roulers) - prix transport
bouvetine en partie de Roulet rouge (assortiment - plus facile pour plan/
Savon - nous à l'école local.

(1) A préparer par les bureaux de la F. S. C.

T. S. V. P.

Een pagina uit de erg gedetailleerde statistieken die de Office Coopératif Belge van alle aangesloten coöperaties bijhield. Hier enkele gegevens over de commerciële activiteiten van Volksrecht Kortrijk voor de periode 1925-1928

van geweldige expansie. Zo telde Volksrecht in 1930 naast haar centrale bakkerij ook nog zeven winkels en zeven volkshuizen, verspreid over de gemeenten Heule, Hulste, Harelbeke, Kortrijk, Marke en Zwevegem. In Menen was 1921 een opvallend scharnierjaar, toen de maatschappij na een groots aankoopplan van nieuwe gronden de bouw van een nieuw imposant volkshuis aanvatte. Datzelfde jaar werd De Plicht nog in haar slagkracht versterkt door de verkiezing van haar voorzitter, August Debunne, tot burgemeester van Menen. Ook de evolutie in de leden- en verkoopscijfers illustreren de opvallende vooruitgang. Het ledenaantal steeg tussen 1921 en 1927 van 523 naar 1350 terwijl de omzet in diezelfde periode verdrievoudigde van 1.500.094 naar 4.560.622 fr.⁽⁶⁾ In 1933 bereikte De Plicht met haar tien volkshuizen, dertien winkels, bakkerij en cinema de gemeenten Bissegem, Le Bizet, Geluwe, Gullegem, Komen, Menen, Moorsele, Wervik en Wevelgem. Menen was, na Gent en Antwerpen, uitgegroeid tot het derde socialistische steunpunt in Vlaanderen.

De steeds steviger commerciële greep die De Plicht kreeg, werkte als een magneet op de kleinere coöperaties in de omgeving. In 1928 slorpte ze SM De Zon Wevelgem op. In 1929 en 1931 volgden respectievelijk SM Ons Huis Moorsele en SM l'Avenir Komen. Volksrecht Kortrijk nam in 1942 SM Algemeen Welzijn uit Waregem over.

Ondanks deze fusies behield de lokale reflex de bovenhand. Nog lang na de Tweede Wereldoorlog bleven er in het arrondissement Kortrijk-Menen vier af-

zonderlijke coöperaties overeind. Naast Kortrijk en Menen waren dit La Fraternelle in Moeskroen en Le Progrès des Flandres in Dottenijs. Hoewel er geleidelijk aan wel gestreefd werd naar nauwere commerciële samenwerking bleef elke coöperatie nog vasthouden aan haar eigen autonomie, en dit op een ogenblik dat overal elders al fusies waren doorgevoerd, waardoor in de meeste regio's nog één coöperatie per arrondissement overbleef.

Pas begin jaren '60 zag men met de tegenvallende resultaten in dat een centralisatie van de activiteiten zich opdrong. In 1961 kwam er vanuit het coördinatiecomité van de Algemene Coöperatieve Vennootschap en Coop-Deposito's een voorstel tot samensmelting van de maatschappijen in Kortrijk, Moeskroen, Menen, Ronse, Roeselare en Ieper. In tweede instantie zou er gestreefd worden naar een gemeenschappelijke regionale bakkerij. In 1963 besprak men dan weer de mogelijke oprichting van een West-Vlaamse provinciale coöperatie. Zover zou het echter nooit komen want één voor één verdwenen de coöperaties uit het landschap. In 1966 drong een sanering van Het Volksrecht zich op en in september van dat jaar werd een eerste contactvergadering belegd met de Gentse Vooruit, die door de Algemene Coöperatieve Vennootschap was aangeduid als overnemer⁽⁷⁾. Op 24 november werd Volksrecht ontbonden⁽⁸⁾ en op 29 december besliste een buitengewone algemene vergadering van Vooruit tot fusie door opslorping⁽⁹⁾. De voormalige beheerraad van Volksrecht zou voortaan een gewestelijk coöperatief bestuur van Vooruit worden⁽¹⁰⁾.

Terwijl Kortrijk stilaan van het toneel aan het verdwijnen was, bracht men vanuit Menen een tweede fusiebeweging op gang. Op 22 mei 1963 nam De Plicht SM Hoop en Vertrouwen uit Ieper over⁽¹¹⁾. De buitengewone algemene vergadering van 25 april 1964 besliste vervolgens tot fusie met SM De Voorzorg Roeselare. De Plicht wijzigde bij die operatie haar naam in Coöperatief Verbond Menen-Roeselare-Ieper. De nieuwe beheerraad werd samengesteld uit vijf beheerders van Menen, vijf van Roeselare en één uit de voormalige Hoop en Vertrouwen van Ieper. De maatschappelijke zetel bleef in Menen⁽¹²⁾.

De doorgevoerde centralisatie kon echter de achteruitgang niet meer beletten. Het actieterrein versmalde meer en meer naar een kleinhandel in voedingswaren. De coöperatieve gedachte had immers allang de strijd tegen de opkomst van de moderne hypermarkten verloren. Bij vonnis van 7 november 1991 verklaarde de rechtbank van koophandel te Kortrijk het Coöperatief Verbond Menen-Roeselare-Ieper in staat van faillissement⁽¹³⁾.

Een archiefschema voor de ontsluiting van lokale coöperatieve vennootschappen

De sterk verstoorde orde waarin de twee archieven werden aangetroffen, maakte een haast volledige herordening noodzakelijk. Op basis van een institutioneel-historisch onderzoek enerzijds en kijkend naar enkele bestaande modelschema's voor bedrijfsarchieven en organisaties

anderzijds, werd een specifiek archiefschema opgemaakt waarmee alle lokale coöperaties kunnen worden ontsloten.

In dit archiefschema werd geopteerd voor een functionele indeling van het archief, met name een hoofdingeling algemeen-bijzonder met binnen het bijzondere een tweedeling organisatie-taakuitoefening. De indeling organisatie-taakuitoefening kan eigenlijk vertaald worden als een tweedeling interne functies-externe functies. Onder organisatie vallen de interne of bedrijfsondersteunende functies terwijl alles wat tot de externe of hoofdfuncties hoort, onder taakuitoefening valt. Die hoofdfuncties kunnen opgevat worden als activiteiten naar de buitenwereld toe of activiteiten die de coöperatie onderneemt om haar doel te bereiken.

De keuze voor een functionele indeling was vrij evident. Een hoofdingeling volgens organisaties lag veel minder voor de hand omdat uit een eerste onderzoek is gebleken dat de coöperaties geen langdurige en stabiele organisatievorm kenden. Hoewel ze in diverse commerciële taken actief waren, kenden ze toch geen echt afgelijnde bedrijfsafdelingen (bvb. een afdeling administratie, een afdeling verkoop,...).

Na het eigenlijke archief volgen de stukken die met een documentair doel werden bijeengebracht. In een vierde hoofdstuk is er plaats voor archieven van organisaties die weliswaar een autonoom wettelijk statuut hadden, maar die in hun werking zo nauw bij de coöperatie betrokken waren dat ze als 'gedeponeerd bij' kunnen worden bestempeld. In de inventaris van De Plicht werd hier onder andere het archiefje van de overgenomen SM

Ons Huis Moorsele ondergebracht, maar ook dat van de vzw Kunst en Kennis Menen, een in 1956 op initiatief van de De Plicht opgerichte vzw die de socio-culturele opvoeding van de arbeidersjeugd wou organiseren.

In een laatste hoofdstuk tenslotte worden stukken ondergebracht die om praktische redenen naar een ander departement van Amsab werden overgebracht, zoals foto's, gedrukte reeksen, affiches en iconografisch materiaal.

Het archief Volksrecht Kortrijk bestrijkt de periode 1892-1966. De Plicht Menen/Coöperatief Verbond Menen-Roeselare-Ieper loopt over 1900-1991. Samen met het erg interessante materiaal dat de Algemene Coöperatieve Vennootschap en haar voorganger de Belgische Samenwerkende Dienst over deze maatschappijen bijeenbracht, bieden beide fondsen nieuwe mogelijkheden voor wie historisch, bedrijfseconomisch, socio-politiek of zelfs kunsthistorisch onderzoek wil aanvatten. In elk geval is met deze twee inventarissen een belangrijk luik afgesloten in de ontsluiting van een eeuw West-Vlaamse coöperatieve geschiedenis.

- (1) De volkshuizen, gebouwd in opdracht van de coöperatie, fungeerden overal als spil van het regionaal socialistisch leven. Treffende gelijkenissen met de casus van het Antwerpse liberale leven zijn te vinden in: G. DE COSTER, De ontsluiting van partijarchief. Ervaringen met een archiefconglomeraat van Antwerpse politieke verenigingen. In: *Bibliotheek- & Archiefgids*, 74(1998)1, pp. 6-15.
- (2) *Bijlage tot het Belgisch Staatsblad*, 15-16.03.1897, nr. 944.
- (3) De officiële oprichtingsakte dateert van 11 mei 1902 en werd gepubliceerd in de *Bijlage tot het Belgisch Staatsblad*, 30.05.1902, nr. 2885.

- (4) *Bijlage tot het Belgisch Staatsblad*, 14.08.1921, nr. 8551.
- (5) De spaarkassen functioneerden aanvankelijk in de schoot van de 'moedercoöperaties' maar werden in 1933 als afzonderlijke maatschappij opgericht: in Kortrijk de SM Spaarkas Volksrecht en in Menen de SM Spaarkas Vooruit. Het avontuur was van erg korte duur want als gevolg van de crash van de Belgische Bank van de Arbeid in maart 1934 werd het de coöperaties verder verboden om intrestopbrengende gelddeposito's te ontvangen en dienden ze zich te onderwerpen aan het financieel en boekhoudkundig toezicht van Coop-Deposito's.
- (6) Deze cijfers zijn gebaseerd op de door de Belgische Samenwerkende Dienst (Office Coopératif Belge) verrichte jaarlijkse 'coöperatieve tellingen'. Amsab, archief Febecoop, doos 55.
- (7) Amsab, archief SM Vooruit, notulen van de beheerraad, 02.09.1966.
- (8) *Bijlage tot het Belgisch Staatsblad*, 07.12.1966, nr. 35635.
- (9) *Bijlage tot het Belgisch Staatsblad*, 21.01.1967, nr. 152-3.
- (10) AMSAB, archief SM Vooruit, notulen van de beheerraad, 06.01.1967.
- (11) *Bijlage tot het Belgisch Staatsblad*, 08.06.1963, nr. 16302 en terechtwijzing van 22.06.1963, nr. 18173bis.
- (12) *Bijlage tot het Belgisch Staatsblad*, 21.05.1964, nr. 13861.
- (13) *Belgisch Staatsblad*, 20.11.1991, p. 25971.

Selectieve bibliografie

- H. DEFOORT, *"Mijnheer Slunse": August Debunne (1872-1963), socialistisch pionier, volksvertegenwoordiger, burgemeester van Menen*, RUG, licentiaatsverhandeling, 1996.
- H. DEFOORT, *Mijnheer Slunse: het socialisme van August Debunne (1872-1963)*, Antwerpen-Baarn-Gent: Houtekiet-Amsab, 1998.
- N. DERYCKERE, *Bijdrage tot de geschiedenis van de socialistische arbeidersbeweging te Kortrijk. Organisatorische ontwikkeling (1876-1921)*, VUB, licentiaatsverhandeling, 1972.
- V. SERWY, *La Coopération en Belgique, tome II: La Formation de la Coopération 1880-1914 (suite et fin)*, Bruxelles: Les Propagateurs de la Coopération, 1946, pp. 261-263 en 269-271.

STERILET

van Dr ARHENS

Nieuw

voorbehoedmiddel voor beide geslachten
Dit beschermmiddel is niet in caoutchouc

Geïllustreerde inlichtingen zijn per gesloten brief gratis
verzonden na ontvangst van 0 30 in postzegels door
SANITARIA, 70, Anspachlaan, te BRUSSEL

NIEUW !!! VOORBEHOEDMIDDELEN

"Sanitas"

Deze zijn geen gewone voorbehoedmiddelen

Geïllustreerde beschrijving dezer Nieuwe artikels met geheime raad aan beide geslachten is verzonden met

1 staal SANITAS { tegen : 1 fr. voor Mannen.
2 fr. voor Vrouwen
door **SANITARIA, 70, Anspachlaan**

BRUSSEL

**"Si je partage votre pain,
votre vin, je dois aussi
partager votre lit!"⁽¹⁾
Free Love-workshop, IISG-
Amsterdam, 6 oktober 2000**

Brigitte De Mulder, Amsab

Het project 'Begeerte heeft ons aange-
raakt' en het colloquium 'Gender en klas-
se in de 20e eeuw' waren het startschot
voor een jaarlijks internationaal semina-
rie over deelaspecten van 'Socialisme en
Seksualiteit'. In dat kader organiseerde het
IISG de workshop 'Free love and the la-
bour movement', met boeiende bijdragen
uit vijf landen.

Vrije liefde is een begrip dat moeilijk een-
zijdig in te vullen is. Naargelang de pe-
riode, de strekkingen en de betrokken
personen zal de term uiteenlopende de-
finities krijgen. De eerste tekst werd ge-
bracht door dr. Denise De Weerdt, coör-
dinatrix van het Amsab-project. Zij onder-
zocht het begrip vrije liefde bij de Bel-
gische socialistische in de periode 1880-1940.
Bij de in 1886 opgerichte Belgische Werk-
liedenpartij wordt de term 'vrije liefde'
gebruikt in de context van het neomal-
thusianisme en focust het zeer concrete
probleem van de beperking van het aantal
kinderen. Na de socialistische vrouwen
zijn het vooral de anarchisten die zich, op
het einde van de 19e eeuw, bezighielden

met de problematiek van de vrije liefde,
maar slechts in de marge opereerden.

Als casestudy brengt De Weerdt het ver-
haal van een groep jonge idealisten uit
Gent, die zich aanhangers van de vrije lief-
de noemden. Spilfiguren waren de we-
tenschapper George Sarton en zijn vrouw
Eleanor Mabel Elwes. Sarton bracht een
groep idealistische jongeren bijeen, wel-
licht naar het voorbeeld van de Neder-
landse Rein Leven-beweging. Het begrip
'rein leven' sloeg op een nieuwe seksuele
moraal en schreef een grotere openheid
ten aanzien van seksualiteit, eerbied voor
een vrije verhouding zonder huwelijk en
seksuele voorlichting in haar programma.
Seks was alleen toegelaten tussen hetero-
seksuele koppels als voortplanting mo-
gelijk was en liefde aanwezig. Het leven
van een (echt)paar mocht niet beheerst
worden door zinnelijke gevoelens. Alleen
morele onthouding werd toegelaten als
middel tot geboortebeperving. De bewe-
ging bestreed prostitutie, nieuwmalthu-
sianisme, homoseksuele 'geslachtsdaden'
en onanie. De Geneste Reiner Leven-groep
vergaderde in een geheelonthouderslo-
kaal. Met de leuze "*Pour être fort sois pur*"
wilde hij het zedelijk peil van de studen-
ten verbeteren en hen afraden prostituees
te bezoeken.

Reiner Leven verdween na enkele jaren.
De meeste leden huwden onderling en
kregen kinderen.

Als tweede spreker nam drs. Dennis Bos
van de Universiteit van Amsterdam het
woord met *The Making of a New Sexual
Morality in the Early Socialist Labour Move-
ment in Amsterdam*. De socialistische arbe-
dersbeweging verschijnt voor het eerst op

⁽¹⁾ Reclame voor voorbehoedsmiddelen in de
Almanak Vooruit van 1911

het Amsterdamse toneel rond 1870, vanuit een versmelting van een lange traditie van sociale rellen enerzijds en de strijd voor algemeen stemrecht anderzijds. Bos onderzocht de biografische gegevens van militante herrieschoppers, actief tussen 1848 en 1900. Zo groeide een betoging in maart 1848 uit tot een chaotische oproer waarbij tweëndertig mensen werden gearresteerd. Zowat alle arrestanten hadden gelijkaardige familieachtergronden: opgevoed door alleenstaande moeders, samenwonend zonder huwelijk of zelf ouder van bastaardkinderen. Ze woonden allen in 'the red light district' waar toen ook de eerste communisten woonden. Het patroon was getekend voor de volgende jaren: de kleine maar groeiende groep socialistische arbeiders had nauwe banden met de 'onfatsoenlijke' en 'immorele' subklasse in Amsterdam. De officiële historische versie over dit vroeg-socialisme heeft het dubieuze karakter van familiale en seksuele kwesties van de eerste militanten steeds genegeerd en zelfs actief verborgen. Rond 1890 komt het tot een splitsing tussen moderne sociaal-democraten en anarchisten. Dit had meer te maken met stijl, attitudes en gedrag dan met ideologische of strategische redenen. Voortaan herkennen men de reformisten aan hun stijve kragen, hun hoed, hun kortgeknipt haar en hun beschaafd taalgebruik. Anarchisten hadden langer haar, open hemden en spraken dialect. In dit proces werd seksueel gedrag een politieke kwestie. De revolutionaire socialist R.A. Oosterhout publiceerde in 1896 twee spraakmakende brochures waarin hij stelde dat ook vrouwen behoefte hadden aan seks en "*warm blood in their veins*" hadden. Daarnaast nam hij

het op voor onechte kinderen die hij beschouwde als de vruchten van echte passie en seksuele aantrekking. Omdat zij niet geboren werden uit economische overwegingen zouden zij opgroeien tot sterke, gezonde mensen. Vrije liefde was tussen 1848 en 1900 een belangrijk fenomeen bij Amsterdamse socialisten. Het was veeleer een manier van leven dan een politieke of ideologische motivatie.

Dr. Lesley Hall, Honorary Lecturer, University College London, bracht vervolgens *Arrows of Desire: British Sexual Utopians of the Late Nineteenth and Early Twentieth Century, and the Politics of Health*. Deze bijdrage behandelt het werk van de utopisten Carpenter, Ellis en Browne die beschouwd worden als seksuele hervormers en bij wie gezonde seks kaderde in een bredere visie van hoe en wat een gezonde samenleving was of zou zijn.

Edward Carpenter (1844-1929) poneerde zijn visie op een gezonde samenleving in verschillende publicaties. Hierbij pleitte hij voor een terug-naar-de-natuur, het belang van gezonde buitenlucht, rationele kledij, gezonde voeding met fruit, noten en granen. Hij accentueerde dat er een immense verscheidenheid bestaat inzake temperament en karakter ten opzichte van seks en liefde. Hij beschouwde variëteit als gezond en natuurlijk. Deze stelling werd in grote lijnen bijgetreden door Havelock Ellis (1859-1939), die vond dat een samenleving ziek is wanneer ze steunt op de uitgeputte lichamen van een overwerkte, vervuilde arbeidersklasse. Stella Browne (1880-1955) voerde hevig campagne voor geboortebeperving, voorbehoedmiddelen en abortus. Haar utopi-

sche maatschappij gaf ook ruimte aan vrouwen met minnaars zonder kinderen, vrouwen met kinderen zonder echtgenoten en zelfs lesbische moeders.

Vervolgens sprak dr. Dieter Nelles, Bergische Universität Gesamthochschule, Wuppertal. Zijn bijdrage belichtte het *Anarchosyndicalism and the Sexual Reform Movement in the Weimar Republic*.

"Honger en liefde zijn de 2 polen waarrond alle menselijk leven en alle drijfveren zich concentreren".

Deze uitspraak van Max Winkler uit 1925 werd ernstig genomen in de FAUD (Freie Arbeiter Union Deutschlands). Vele mannen en vrouwen, aangesloten bij de FAUD, waren actief in allerlei lekenorganisaties die seksuele hervormingen voorstonden. Zo werd de vakbond een belangrijke advocaat inzake geboortebeperving. In 1913 lanceerde men het idee van een geboortestaking als proletarisch wapen. Het werd enthousiast onthaald door de arbeidersvrouwen, niettegenstaande de afkeuring van prominente vrouwen zoals Clara Zetkin en Rosa Luxemburg, die vonden dat abortus en voorbehoedmiddelen alleen thuishoorden in de privésfeer. De lekenorganisaties hielpen hun leden, vaak anarchosyndicalisten, bij abortus, verstrekten informatie over voorbehoedmiddelen en verkochten ze ook, en bouwden aan de seksuele opvoeding en emancipatie van het proletariaat.

Maar zowel de FAUD als de lekenorganisaties waren overwegend mannelijk. Onder vrije liefde verstonden de meeste anarchosyndicalisten een heteroseksuele relatie met een vaste partner die weinig uitstaans had met de emancipatie van de vrouw.

De vijfde spreker was dr. Francis Ronsin, Université de Bourgogne, Dijon, met *Armand and la camaraderie amoureuse. Revolutionary Sexualism and the Struggle against Jealousy*". Armand, pseudoniem voor Ernest Lucien Juin (1872-1962) neemt een speciale plaats in in de anarchistische beweging. Hij lanceert het begrip 'camaraderie amoureuse' (1924), waarbij hij stelt dat het niet fout is de liefde te bedrijven met een partner voor wie men geen echte liefde voelt. Als 'kameraad' zou men zich steeds ter beschikking moeten stellen voor de bevrediging van seksuele behoeften van andere ideologische verwanten. Armand gaat nog verder: indien hij een vrouw zou zijn, dan zou het hem een grote eer zijn om kameraden die geen absolute weerzin opwekken, fysieke vreugde te verschaffen.

Jeanne Humbert, die Armand goed gekend heeft vertelde over hem: *"Armand, c'était un type extraordinaire, mais quel emmerdeur! Chaque fois qu'on l'invitait à manger, il répondait: "Oui, mais vous savez que je ne mange pas chez les bourgeois. Si je partage votre pain, votre vin, je dois aussi partager votre lit!"*

De 'camaraderie amoureuse' berust op een vrij verenigingscontract waarbij Armand deze verenigingen vergelijkt met coöperatieven van productie en consumptie van liefde. Vanaf 1937 neemt hij het ook op voor homo- en biseksuelen, vindt dat men van geslacht moet kunnen veranderen en verdedigt alle non-conformistische liefdesuitingen (zelf had hij een voorkeur voor het voyeurisme). Alleen fysiek geweld is taboe. Armand publiceert zijn ideeën in het blad *L'En Dehors* (1922-1939). In 1925 verschijnen de statuten van 'Les Compagnons de L'En Dehors', een

vrijdag
12 mei

janetten * bal

in zaal kinkkang
keizerstraat 38

première
voor antwerpen

een feest dus, dat begint om 20 u
en 50pk. kost!

homoseks is gezellig

derooievlinder

V. d. W.
socialistische beweging voor de bevrijding van de homoseksualiteit

verantwoordelijke uitgever: Kink de Vlinder
p.o. keizerstraat 38 Antwerpen

skiff

Vanaf 1937 nam Armand het ook op voor homo- en biseksuelen en voor
alle non-conformistische liefdesuitingen. Affiche: De Rooie Vlinder, 1978

vereniging van 'praktijkgerichte' kameraden. Deze statuten vermelden onder meer dat men zijn gastheer, -vrouw acht dagen voor een bezoek moet verwittigen. Een visite in de stad is beperkt tot maximum twaalf uren, op het platteland mag ze vierentwintig uren duren. Wie fysiek geweld pleegt of zich prostitueert kan worden uitgesloten. In 1926 telt men drieëndertig leden oplopend tot drieënvijftig in 1927. Men kampt echter met een tekort aan vrouwelijke leden. Daarom wordt voorgesteld dat leden, om de verlegenheid van de partner te overwinnen, zich slechts ten dele zullen uitkleden.

In 1926 sticht Armand 'L'Association internationale de combat contre la jalousie' en in 1927 komt daar de 'Club Atlantis' bij, exclusief bedoeld voor paren.

De laatste spreker was dr. Saskia Poldervaart, Universiteit van Amsterdam met *The Ever-Recurring Movements of Free-Love*. Ook in deze bijdrage worden de complexiteit en de veelzijdigheid van het begrip 'free-love' gesteld, variërend van heteroseksuele relaties zonder huwelijk tot alle soorten uitingen van seksuele behoeften. De eerste utopische periode waar vrije liefde te traceren is situeert Poldervaat bij Jezus en de eerste christenen. Een tweede fase situeert zich in de 12e en 13e eeuw met groepen zoals de katharen, de begijnen of de hussieten die de hypocrisie van de kerk en de bestaande familie-structuren bekritiseerden. Een derde utopische golf is er in de 16e en 17e eeuw met als voorbeelden de shakers, de quakers of de anabaptisten. Later zouden zowel socialisten, communisten en anarchistten deze eerste christengemeenschap-

pen en de groepen van ketters beschouwen als hun 'roots'. Vervolgens belicht Poldervaat de utopische socialisten (1825-1850) met Saint-Simon, Fourier en Owen. Een vijfde utopische periode situeert zich tussen 1890 en 1920, gelijktijdig met de eerste feministische golf.

De meest recente utopische periode ligt tussen 1965 en 1975, de zogenaamde sixties, met als basisidee dat de vrijheid van seksualiteit zou leiden tot individuele emancipatie en eventueel tot een totaal nieuwe maatschappij. Vandaag wordt gezegd dat jongeren apolitiek zijn. Daar is Poldervaat het niet mee eens en zij verwijst onder meer naar krakers, punkers, milieuactivisten, dierenbevrijdingsgroepen of de 'riot-grrls'. Allen staan ze voor antikapitalisme en kennen een 'do-it-yourself'-strategie. Vele mannen en vrouwen hebben geëxperimenteerd met alternatieve levensvormen en met vrije seksuele relaties. Steeds waren deze pogingen een protest tegen de samenleving. Maar aangezien de maatschappij - tot op vandaag - seksuele experimenten niet accepteert, zijn, totnogtoe alle pogingen na korte tijd verdwenen.

De - vaak pittige - discussies werden gemodereerd door dr. Bert Altena, Erasmus Universiteit, Amsterdam.

De Free Love-workshop in Amsterdam mikte niet op kwantiteit maar specialisten brachten er zeer sterke bijdragen. Ook organisatorisch verdient het IISG een pluim.

Toen het voorbij was voelden we ons dan ook bij de happy few die het seminarie hadden bijgewoond.

Oost-Duitse vluchtelingen in Berlijn, 1953

'Work, Migration and Identity'. Worklab-conferentie in Manchester. Een gekleurd verslag

Piet Creve, Amsab

Worklab is een samenwerkingsverband van musea rond werk en de geschiedenis van de arbeid. De actieradius van deze organisatie beperkt zich tot landen rond de Noordzee: Groot-Brittannië, Denemarken, Zweden, Noorwegen, Duitsland... en België, meer bepaald Amsab. Die samenwerking heeft nu een concreet resultaat opgeleverd: zes Europese musea werkten een project uit rond het thema 'Migration, Work and Identity'. De conferentie in Manchester van 9 tot en met 12 november vorig jaar paste in dit kader. Nu er Europese fondsen voor het museumproject toegezegd zijn, kan de uitwerking van start gaan.

Een meer toepasselijke locatie voor de conferentie leek moeilijk denkbaar: Manchester is de oudste industriestad op de planeet. De katoennijverheid trok duizenden migranten aan: arbeiders, ondernemers en anderen die een graantje van de economische activiteit wilden meepikken of die het spectaculaire fenomeen kwamen bestuderen of bekijken. De nieuwelingen kwamen uit de omgeving van de stad, andere delen van de Britse eilan-

den en de rest van Europa. Ook na de neergang van de katoenindustrie bleef Manchester een aantrekkingspool voor migranten, voornamelijk uit de talrijke Britse ex-kolonies. Het stadsbestuur wil van deze multiculturele geschiedenis en huidige realiteit duidelijk een troef maken in een nieuwe economische bestemming van Manchester als swingend centrum van technologie, sport, congressen en toerisme.

Wat vandaag nog overeind staat, geeft een overweldigende indruk van het voormalige rijk van 'King Cotton'. In volle stadscentrum liggen kanalen, dokken en sluisen. Spoorwegen op diverse niveaus doorkruisen de stad. De meeste arbeiderswoningen rond de fabrieken zijn verdwenen, maar de katoenfabrieken zelf en de stapelhuizen zijn gedeeltelijk bewaard en huisvesten nu musea, vrije beroepen en kapitaalkrachtige leden van de nieuwe economie. De toenmalige 'captains of industry' hebben ook hun sporen nagelaten: imposante hotels en bureaugebouwen, doorgaans in een zelfgenoegzame Victoriaanse stijl. Tussen de erfenis van het oude Manchester rijzen nieuwe hotels, winkel- en congressentra uit de grond. Maar rode baksteen domineert nog steeds de stad. De schaal van het geheel brengt de omschrijving van Gent als 'het Manchester van het continent' terug tot zijn ware, bescheiden proporties.

Terug naar de conferentie. Een aantal ontwikkelingen werden snel duidelijk. Nu het genderperspectief bij de behandeling van onderwerpen uit de sociale geschiedenis verworven lijkt, gaat het met mi-

gratie als invalshoek hard dezelfde richting uit. Dat deze evolutie niet alleen het onderzoek beïnvloedt, maar ook de invulling en vormgeving van tentoonstellingen en publicaties op dit terrein, hoeft geen betoog. De term migratie zelf krijgt een steeds bredere inhoud. Geografische of temporele kwalificaties kunnen nog wel handig zijn bij typologieën, maar bepalen niet langer wat wél en wat niet onder migratie kan worden verstaan. Of de migratiebeweging zich afspeelt binnen een land of intercontinentaal is, of ze dagelijks of permanent is; het gaat in alle gevallen om mensen die vanuit hun vertrouwd milieu naar een nieuwe omgeving trekken. Een gelijkaardige verbreding treedt ook op bij het waarom van migraties. Werk, of beter betaald werk vinden, blijft wellicht de belangrijkste drijfveer. Ook om politieke motieven blijven mensen in beweging komen. Maar de aanzwellende toeristische stromen en het groeiend aantal studenten die een tijd in het buitenland studeren, behoren evenzeer tot de migratiebewegingen.

Dit laatste doet allicht enkele wenkbrauwen fronsen. Is een drieweekse georganiseerde cruise van Belgische toeristen op de Nijl een vorm van migratie? Is een Vlaams student die een half jaar in Thessaloniki studeert, een migrant? Ik zie geen reden waarom niet. Maar deze vragen brengen een dieper liggend probleem aan de oppervlakte. De migranten zijn toch de anderen? En het zijn toch arme drommels uit min of meer exotische plaatsen? Beeldvorming, daar gaat het om. Eleonore Kofman had het daarover. Doorgaans worden de migranten gereduceerd tot

enkele groepen; bijvoorbeeld in Groot-Brittannië mensen uit het Caribische gebied of uit Zuidoost-Azië (maak voor Vlaanderen zelf de oefening). Deze groepen worden dan nog meestal als homogeen beschouwd, terwijl de achtergrond van migranten uit deze twee grote geografische gebieden in feite zeer verscheiden is. Overal in Europa neemt de verscheidenheid trouwens toe. Een andere tendens is dat migratie economisch steeds diverser wordt, deels een gevolg van de toenemende eis tot flexibiliteit die ook de kaders treft. Tenslotte is de migratie aan het vervrouwelijken.

"My identity and my history are defined only by myself - beyond politics, beyond nationality, beyond religion and beyond skin."

Nitin Sawhney

Beeldvorming dus. Bill Williams onderzocht die voor wat betreft 'migrant Manchester' in vorige eeuw. Uit zijn onderzoek blijkt hoe de eerste groepen migranten door de arbeidersklasse positief onthaald werden, ze zorgden voor een aangename verscheidenheid in de stad. Ook de liberale bovenlaag van de bevolking stond gunstig tegenover de nieuwkomers. Deze verlichte geesten zagen hun tolerantie als het bewijs van hun eigen verlichting. Hoe zwaar die positieve ingesteldheid en die tolerantie eigenlijk wel wogen, werd snel duidelijk in tijden van economische crisis. De houding tegenover migranten maakte een hele draai. Mark Mason van het ministerie van Cultuur, Media en Sport wees op het huidige regeringsbeleid dat gericht is tegen nega-

tieve beeldvorming en dat de sociale uitsluiting van migranten in het algemeen wil bestrijden. Hij bestempelde musea als *"agents of social change"*. Mason onderstreepte zijn stelling met het voorbeeld van een tentoonstelling over AIDS die achteraf leidde tot 30% meer HIV-testen in de regio. Viswani maakte hierbij een kanttekening die zorgde voor enig ongemakkelijk heen-en-weergeschuif op de stoelen van congresgangers. Hoe kan je ageren tegen sociale uitsluiting en werken aan betere beeldvorming van migranten tegen een achtergrond van een steeds strikter immigratiebeleid en een tendentieuze populaire pers? En hij had nog een opmerking in petto die bleef hangen: het discours over etnische minderheden kwam hem voor *"as if white people are not ethnic"*. Geoffrey Brown bracht de bijeenkomst terug naar een meer zakelijk niveau. Hij schetste de mogelijkheden van Europese steun voor projecten rond migratie en minderheden. In het licht van de uitbreiding van de Unie en de grotere nadruk op de regio's zag hij hier nog groeikansen.

Migratie is een heikel thema. Nagenoeg alle politieke partijen en veel verlichte burgers zitten ermee in hun maag. De slagschaduw van extreem-rechts is, zeker in Vlaanderen, nooit ver uit de buurt. De discussies over migratie en migranten hebben veel weg van die over de positie van vrouwen in vorige en deze eeuw. Zelfs na de moeizame principiële aanvaarding van de gelijkwaardigheid van vrouwen en mannen blijft er nog een lange weg te gaan. Ook in het debat over migranten en migratie worden principiële standpunten

tegen het licht gehouden van tactische politieke imperatieven en daarna afgezwakt of opgeborgen. Ook in deze materie gaat het om machtsposities die gecontesteerd worden, om ongelijke kansen en middelen. Ook hier leidt het ongemakkelijke gevoel bij de bevoorrechten tot kromme redeneringen, zoals de ethisch onhoudbare hiërarchie tussen economische en politieke motieven bij migratie.

Hoe gevoelig en hoe complex het allemaal ligt, werd duidelijk in de interventies van een aantal kunstenaars en museumwerkers van allochtone afkomst. Zo ondervond de kunstenaar Kuljit Chuhani moeilijkheden toen hij bij een van zijn projecten de term 'British racism' gebruikte. Het museum waar het werk zou vertoond worden, maakte bezwaren. Dit woordgebruik zou het publiek onnodig shockeren. Maar ook het verzamelen en eventueel tonen van objecten uit extreemrechtse of ronduit fascistische hoek rond migratie en minderheden, stelt musea voor problemen. Hutton Lo ondervond dan weer hoe moeilijk het is mensen van Chinese origine te interesseren voor wat kunstenaars met dezelfde achtergrond vandaag doen. Faredha Khan pleitte ervoor dat musea zouden blijven proberen heel diverse doelpublieken te bereiken, inclusief etnische minderheden.

"People that cannot represent themselves, should be represented."

Karl Marx.

Bij de voorstelling van enkele museuminitiatieven kwamen opnieuw enkele

trends naar voor. Musea willen zowel in hun collectievorming als in hun projecten steeds dichterbij de actualiteit aanleunen: vandaag is morgen al geschiedenis. Ze proberen de collectie ook buiten de musea voor te stellen, in buurtcentra bijvoorbeeld. Maar wat een museumwerker die het thema migratie wil voorstellen, lijden kan, maakte Mila Ernst duidelijk. Voor het Amsterdams Historisch Museum zette ze een tentoonstelling op over Atatürk, een barakkenkamp voor de eerste lichting Turkse gastarbeiders die vooral op de Amsterdamse scheepswerven tewerkgesteld werden. Ze ondervond binnen het museum nogal wat weerstand van collega's die dit geen gepast initiatief vonden. Sommigen bleken heel sterk vanuit een eigen waardensysteem te reageren. Het museum had bovendien nauwelijks geschikte objecten, een intensieve prospectie drong zich op. Over het onderwerp was er ook nauwelijks iets geschreven. Als het gaat om recente of delicate thema's, blijkt het niet zo makkelijk om wetenschappelijk onderzoek en museumprojecten met elkaar te verbinden; dat was de ervaring van meerdere aanwezigen.

In de tussenkomsten van Rita Klages en Dagmar Neuland-Kitzerow werd nog maar eens duidelijk hoe initiatieven van musea rond migratie en culturele of etnische minderheden met beide voeten in de maatschappelijke realiteit staan. Marc Mason had het al gehad over musea als 'agents of social change'; beide sprekers gingen hierin nog een stuk verder. Ze zien zichzelf als sociale werkers die werken met de grondstof cultuur. Hun

activiteiten en die van hun musea gaan uit van de premisse dat de houding ten opzichte van migratie en minderheden een thermometer is voor het democratisch gehalte van een samenleving. Dat in die visie het museum allang niet meer enkel een historische site kan zijn, vond bevestiging in reacties van collega's-museumwerkers. Musea zijn ook ontmoetingsplaatsen, waar naast het unieke en buitengewone ook plaats is voor "*celebrating the ordinary, for bringing together the personal and the official*". Centraal in deze nieuwe benadering staan de 'outreach'-activiteiten van musea, uitbreidingsactiviteiten zoals die bij ons al in vele bibliotheken bestaan.

Als musea zo dicht bij de actualiteit willen aansluiten en daarbij steun zoeken van wetenschappelijk onderzoek, dan ligt hier ook een duidelijke opdracht voor archieven. De collectievorming moet evenzeer kort op de bal spelen. Jackie Ould gaf daarvan een indringend voorbeeld. Als onderwijzeres werd ze in haar klas geconfronteerd met kinderen van migranten. Ze begon de levensverhalen van die kinderen te verzamelen. Vandaag doet ze dat parttime voor het 'Ahmed Iqbal Ullah Race Relations Archive', een instelling genoemd naar een jongen die de dood vond bij een racistisch incident. Kinderen uit Kosovo, Somalië of Koerdistan, van 6 tot 14 jaar, vertellen over hun geboortestreek, hun nieuwe school, hun dromen... Je krijgt er koud en warm van.

Wat doet een archivaris die de lacunes in de collectie ook na intensieve prospectie niet opgevuld krijgt omdat er gewoonweg geen materiaal blijkt te zijn? Simpel,

hij geeft de opdracht bronnen te produceren. Marion Hewitt legde deze enigszins schokkende werkwijze uit. Haar filmarchief stelde vast dat er geen materiaal was over de nochtans aanzienlijke inbreng van de Aziatische gemeenschap in de huidige ontwikkeling van de textielsector in Manchester en omgeving. Dus kwam er een offerte om een half uur durende videofilm te maken. Die werd samen met acht uur video-opnames afgeleverd. Het filmpje zelf was in eerste instantie ontgoochelend: heel klassiek van opbouw en selectief in wat getoond werd. Het initiatief leek niet echt geslaagd, maar het filmarchief stelde zijn mening snel bij. Wat in het filmpje getoond wordt en wat niet, zegt veel over wat de makers ervan wilden tonen, wat ze relevant vonden voor een niet-Aziatische gemeenschap, hoe ze zichzelf wilden presenteren en aan welke verwachtingen ze dachten te moeten voldoen. En er waren nog die andere uren materiaal. De evaluatie was uiteindelijk positief.

Voor uw verslaggever was de deelname aan deze bijeenkomst enigszins verwarrend, maar vooral verkwikkend en inspirerend: 'food for thought'. En wellicht geldt dat ook voor de Amsab-werking in het algemeen. De bijdragen op de conferentie, ook die van Amsab, zullen beschikbaar zijn op de website van WORKLAB (www.worklab.dk).

Geschiedenis van de Centrale der Boek- en Papiernijverheid van België (CBP)

Luc Peiren, Amsab

Reeds twee jaar werkt Amsab aan een project rond de geschiedenis van de CBP. De eerste voorlopers van deze na de Tweede Wereldoorlog opgerichte vakcentrale van het Algemeen Belgisch Vakverbond (ABVV) ontstonden in de eerste helft van de 19e eeuw.

In 1842 werd de 'Association Libre des Compositeurs et Imprimeurs Typographes' (ALCIT) als eerste grafische vakbond te Brussel opgericht. Ook in andere regio's van het land waren de typografen onder de eersten om zich in vakbonden te verenigen. Al in 1869 resulteerde dit in de oprichting van de Belgische Typografische Federatie (BTF), de eerste nationale vakbondsfederatie van het land. De typografenvakbonden ontstonden naast en niet vanuit de mutualiteiten die in de grootste Belgische steden een nog langere voorgeschiedenis kennen. In 1806 was er al een mutualiteit van boekdrukkers en -binders opgericht te Gent. Leuven volgde in 1819 en Brussel in 1820.

Deze diepe historische wortels staan helaas lang niet altijd garant voor de beschikbaarheid van evenoude bronnen. Een grondige prospectie drong zich daarom op. Vóór het project werd opgestart be-

*Titelblad van
'De Arbeider
der Grafische
Kunsten', het
tijdschrift van
de Centrale der
Steendrukarbei-
ders, mei 1920*

schikte Amsab al over het grootste deel van het nationaal CBP-archief alsook over de archieven en archiefstukken van de CBP-afdelingen Antwerpen, Hasselt, Gent en Mechelen. Een nieuwe zoektocht in de vroegere gebouwen van de centrale zorgde voor een imposante aanvulling van het nationaal CBP-archief (zeker voor de meest recente periode). Tevens werden de archieven van de Brusselse CBP-afdeling, de opvolger van de ALCIT, gelokaliseerd en bij Amsab gedeponneerd.

Contacten met zowel Vlaamse als Waalse oud-bestuursleden van de CBP leverden nog meer vondsten op. De restanten van de archieven van de CBP-afdelingen Turnhout en Oostende werden zo teruggevonden en verworven.

Ondanks al deze vondsten blijven er belangrijke lacunes. Enerzijds vonden we voornamelijk weinig Waalse archieven (vooral over de nochtans zeer belangrijke Luikse CBP-afdeling hebben we buiten enkele 'historiekjes' maar bitter weinig materiaal) terug en anderzijds hebben we, enkele uitzonderingen niet te na gesproken, nog steeds geen materiaal over

de periode vóór 1890. Gelukkig was het historisch bewustzijn van de meeste grafische vakbonden voldoende groot zodat zij hun eigen geschiedenis in artikels, brochures of boeken vastlegden. Tevens hadden zij al vanaf 1869 eigen vakbladen die in verschillende bibliotheek- en archiefinstellingen grotendeels nog terug te vinden zijn. In sommige van deze instellingen vonden we tevens oude brochures en archiefstukken van of over de centrale en haar voorlopers terug. Ook slaagden we erin het archief van de Brusselse typografenmutualiteit (een reeks verslagboeken tussen 1820 en 1940) te lokaliseren en te raadplegen.

Prospectie en onderzoek moeten eind 2002 resulteren in een boek dat de geschiedenis van de CBP en haar belangrijkste voorlopers zal omvatten. De vakbondscentrale zal in deze publicatie centraal staan, maar er zal ruim aandacht besteed worden aan de grafische nijverheid in haar geheel, aan de werkgeversorganisaties, aan de concurrerende vakbonden en aan het sociaal overleg dat in deze sector reeds zeer vroeg tot stand kwam.

Nelson Mandela en Amsab

Piet Creve, Amsab

Onder deze wervende, maar enigszins misleidende titel leest u hier een verslagje van de stage op Amsab van Herman Mkatingi, Zuid-Afrikaans archivaris. Bij een bezoek vorig najaar aan de republiek Zuid-Afrika kondigde Vlaams minister-president Patrick Dewael aan dat de samenwerking met dat land wordt opgevoerd en dat daarvoor meer middelen beschikbaar komen. Naast initiatieven op terreinen als gezondheidszorg, huisvesting en onderwijs, is er ook samenwerking op het vlak van bibliotheken en archieven. En zo kreeg Amsab de vraag om een stageprogramma van één week voor een archivaris uit te werken. Dat was trouwens niet de eerste keer. Onze instelling heeft de voorbije jaren reeds meerdere keren stagiairs opgevangen, bijvoorbeeld uit Tunesië.

De vraag van het Vlaamse ministerie kwam vrij laat en wij bleven grotendeels in het ongewisse over de achtergrond en de verwachtingen van de stagiair. Achteraf bleek dat ook Mkatingi pas laat op de hoogte was gebracht van zijn zending. In die omstandigheden een gepast programma uitwerken is geen sinecure, maar Michel Vermote slaagde erin een aanbod sa-

men te stellen dat onze stagiair kon boeien. Die indruk is niet zozeer gebaseerd op de informele evaluatie achteraf, maar vooral op het meemaken van de geanimeerde gesprekken bij de diverse bezoeken. Die gelegenheden boden Mkatingi de kans zijn eigen werkzaamheden toe te lichten.

Nu de apartheid tot de geschiedenis behoort, bereikt de wind van verandering ook het archieflandschap. Enkele jaren geleden kwam een nieuwe nationale archiefwet tot stand. Mkatingi is verbonden aan het archief van de Northern Province, een uitgestrekt gebied dat grenst aan Botswana, Zimbabwe en Mozambique. In die hoedanigheid schreef hij mee aan de provinciale archiefwet van zijn regio. Het archiefwezen daar is in volle opbouw. Vanuit zijn standplaats Pietersberg, zo'n 500 kilometer ten noorden van Pretoria, proberen Mkatingi en zijn ploeg mensen en organisaties bewust te maken van het belang van archieven en ondersteuning aan te bieden. Ze weten zich daarbij moreel en financieel gesteund door een overheid die archieven een belangrijke plaats toemeet in het nieuwe Zuid-Afrika. Het lijkt een constante in landen waar een repressief of dictatoriaal regime net de plaats heeft moeten ruimen: daar barst de strijd om het verleden pas goed los. Veel aandacht voor archieven is een logisch gevolg.

Naast een uitgebreide kennismaking met Amsab, zowel in Gent als in Antwerpen, waren er ook bezoeken aan de Gentse en Antwerpse stadsarchieven, aan het Museum voor Industriële Archeologie en

Textiel in Gent, aan het Studie- en Onderzoekscentrum voor Oorlog en Maatschappij in Brussel en aan het archief van het Vlaams Parlement. Herman Mkatingi heeft van zijn verblijf zeker heel wat opgestoken; een betere voorbereiding had de stage nog efficiënter gemaakt. Maar de stagebegeleiders hebben ook bijgeleerd. Op vlak van archiefwetgeving bijvoorbeeld staan de Zuid-Afrikanen verder. Het archiefwezen ligt de Zuid-Afrikaanse politieke overheden nauwer aan het hart dan de onze. Het is misschien een goed idee om Vlaamse archivariissen eens op stage naar Zuid-Afrika te sturen. Niet alleen omdat ze daar kunnen bijleren, maar ook om zelfs het kleinste vermoeden van paternalisme in Vlaamse samenwerkingsverbanden met landen uit het zuiden te ontcrachten.

K
R
O
N
I
E
K

Boekenbeurs

*Renilde Kerstens,
Amsab-Centrum Antwerpen*

Op 30 september en 1 oktober 2000 vond in Antwerpen voor de 24e keer het week-end van 'Het Andere Boek' plaats. Ook Amsab was op deze alternatieve boekenbeurs vertegenwoordigd met een stand met zijn verschillende publicaties. De voorgestelde boeken, affiches en kaarten kregen veel belangstelling. We zagen behalve be-

kende gezichten ook veel bezoekers die voor het eerst kennismakten met Amsab. 'Het Andere Boek' startte in 1977 in de Handelsbeurs in Antwerpen op initiatief van onder anderen André van Halewyck (van de gelijknamige uitgeverij), Flor Fischer (tevens oprichter van Elcker-Ik) en Eddy Boutmans (huidig staatssecretaris voor Ontwikkelingssamenwerking). Hun doel was de linkse, progressieve literatuur bij het grote publiek te brengen. In 1979 werd Ludo Janssens van Oxfam-Wereldwinkel-Antwerpen medeorganisator. Vanaf 1980 werd het opzet enigszins verruimd en evolueerde 'Het Andere Boek' van een voornamelijk linkse naar een bredere alternatieve kwaliteitsboekenbeurs. Oxfam-Wereldwinkel-Antwerpen nam het secretariaat op zich en de praktische organisatie zoals de hand- en spandiensten tijdens de boekenbeurs. Onlangs trouwde Oxfam-Wereldwinkel-Antwerpen overigens zijn archief toe aan Amsab. In 1990 verhuisde 'Het Andere Boek' naar de Stadsfeestzaal op de Meir. Mogelijk had vorig jaar de beurs voor het laatst plaats op die locatie. De Stadsfeestzaal werd verkocht aan een Nederlandse groep die plannen heeft voor een commercieel centrum dat de Meir zal verbinden met het daarachter gelegen Hopland. Een nieuw onderkomen voor 'Het Andere Boek' zou het voormalige Permekegebouw aan het De Coninckplein kunnen worden. Met de renovatie en herinvulling van de voormalige Ford-garage in het Permekegebouw wil het stadsbestuur onder meer ruimte scheppen voor de organisatie van sociaal-culturele en economische manifestaties in de centrale loods. De beschikbare ruimte, zo'n

4000 m², is daar veel groter dan in de Stadsfeestzaal. In het najaar zou het project voltooid moeten zijn. Waar dit jaar, op 29 en 30 september, 'Het Andere Boek' zal plaatsvinden is nog een open vraag. Eind december vorig jaar brandde de Stadsfeestzaal immers volledig uit. Van het in 1908 opgetrokken gebouw bleef, behalve de vier muren, enkel de cultuurhistorisch waardevolle gevel gespaard.

**"Stromen blijven stromen".
Tentoonstelling en fotoboek
van Karel Heirbaut**

Hendrik Ollivier, Amsab

Vorig jaar kreeg Amsab het fotoarchief van Karel Heirbaut in bewaring. Karel Heirbaut was jarenlang arbeider en vakbondsafgevaardigde op de Boel-scheepswerven in Temse. Samen met Jan Cap was hij de belangrijkste woordvoerder van de arbeiders tijdens de voor de scheepswerf bijzonder woelige jaren '70.

Woelig waren ze alleszins. Bijna dagelijks kwamen de scheepswerven in het nieuws. Niet alleen omdat het behoud van de werf voortdurend ter discussie stond, maar ook omdat conflicten tussen de patroonsfederatie en de vakbonden er op het scherp van de snede werden uitgevochten. De vakbonden waren goed georganiseerd en

de strijdbaarheid van de scheepsbouwers was bijzonder groot. De patroons van hun kant schrokken niet terug voor een staaltje pure provocatie. Het conflict rond Intergerde was in dit verband tekenend. Onder het mom in te staan voor de veiligheid op de werf deed de directie een beroep op een privébewakingsfirma om de arbeiders te controleren. Dergelijke conflicten overstegen uiteraard het niveau van directe materiële eisen. Ze speelden zich af tegen een veel ruimere principiële en ideologische achtergrond. De vakbondsafgevaardigden van de Boelwerf kwamen met hun standpunten overigens meer dan eens in aanvaring met de hogere geledingen van de vakbond. Het kostte Karel Heirbaut zijn mandaat als afgevaardigde van het ACV. Later stapte hij over naar het ABVV.

Als de Boel-arbeiders er keer op keer in slaagden de hele pers te laten focussen op Temse had dit ongetwijfeld ook te maken met de manier waarop acties werden gevoerd. Spectaculaire harde acties als het bezetten van de brug over de Schelde werden afgewisseld met ludieke happenings met Vuile Mong of toneelgroep De Barst.

Karel Heirbaut zal de eerste zijn om te ontkennen dat hij bij dit alles een toonaangevende rol heeft gespeeld. Doordacht redenaar op meetings en gedreven verteller tijdens de talloze avonden waarop hij als spreker was uitgenodigd, ontpopte hij zich ook als bewogen fotograaf en later als scherpzinnig kroniekschrijver. Het verhaal wil dat aan Humo-fotograaf Herman Selleslaghs gevraagd werd om een reportage te maken over de Boelwerf. Selleslaghs zou geantwoord hebben dat

Karel Heirbaut

hij dat best wel wilde doen maar dat de arbeiders dit ongetwijfeld zelf beter konden. Een paar jaar later publiceerde Karel Heirbaut een eerste opmerkelijk fotoboek: *Tussen kop en kont. Het onbekende peloton op een scheepswerf*, waarin hij als insider een beeld schetst van het leven op de werf. Het boek bleef ook in fotokringen niet onopgemerkt en sindsdien geniet Karel Heirbaut, terecht, het nodige aanzien als fotograaf. Nadien volgden nog verschillende andere publicaties⁽¹⁾. De fotografie geraakte daarbij meer en meer op de achtergrond.

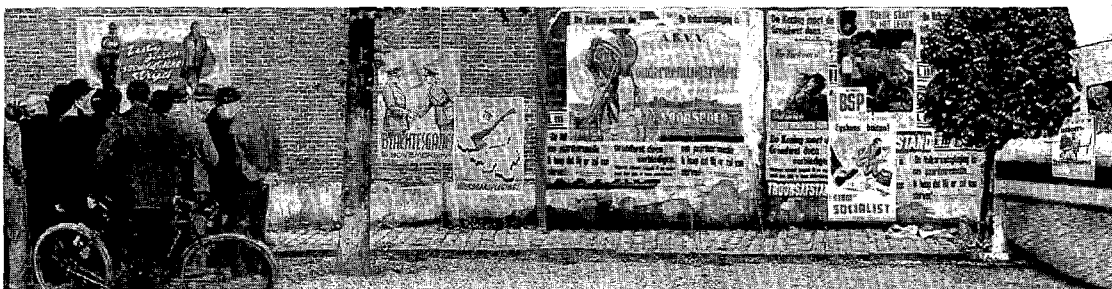
De interesse van Karel Heirbaut bleef niet beperkt tot de Boelwerf. Net zoals de acties op de Boelwerf moeten bekeken worden tegen een ruimere achtergrond, getuigt het werk van Karel Heirbaut van een brede kijk op de samenleving. Zijn Turkse en Marokkaanse werkmakkers ging hij bezoeken in hun land van herkomst. Hij trok naar Albanië en Cuba. Hij vloog naar Manilla, woonde de begrafenis bij van één van de hongerstakers in

Belfast en deelde het leed van de Palestijnen. Bij de actie "*Redt de Schelde*" liep hij mee van bron tot monding en maakte er een reportage over.

Van 11 maart tot 15 april loopt in de Vierkante zaal van de Academie voor Schone kunsten in Sint-Niklaas een overzichtstentoonstelling van het werk van Heirbaut. Alle aspecten van zijn werk komen daarbij aan bod. In zijn eigen stijl, via collages, fotoreeksen en dia's legt hij verbanden en geeft hij zijn visie op onze maatschappij. Tegelijk verschijnt onder dezelfde titel, *Stromen blijven stromen*, ook een boek.

(1) Karel Heirbaut publiceerde meer dan 50 werken en werkjes. Ze bevinden zich allemaal in de bibliotheek van Amsab.

K. HEIRBAUT, *Stromen blijven stromen*, De Barst, 224 p. Het boek is te koop in Amsab aan de prijs van 690 BEF.

Muren vertellen... Een multimedialprogramma

Hendrik Ollivier, Amsab

"... hoe de socialisten vóór den oorlog het dictatoerschap van het groot patroonschap hebben gebroken en hoe zij die machtige hiëren hebben verplicht met onze syndicaten te onderhandelen en de door ons afgedwonghen sociale wetten toe te passen. 't Kapitalissem, dat gans de weireld onder zijn voeten voelt wegzinken, verklaart met zijn fascissem opnieuw den oorlog aan de werkers en aan hunne sociale, politieke en economische inrichtinghe en aan de rechten van de mens. Hiëren

kapitalisten en reactionairen wilde 't weten: wij zullen uw fascistisch dictatoerschap breken zoals wij zijn voorganger hebben uitien geslagen en wat gij ook tegen de arbeiders doet, zij zullen zich van de loonslavernij verlossen..."

Als je je laat verleiden voor een virtuele wandeling doorheen Muren vertellen... is de kans groot dat je ergens onderweg Eedje Anseele tegenkomt. Stokoud en niet meer zo goed bij stem houdt hij in zijn eigen onnavolgbare Gents een vurig pleidooi voor de verzamelde arbeiders. Het is slechts één van de vele geluidsfragmenten in Muren vertellen..., een multimedia-programma opgebouwd rond de affichecollectie van Amsab. Je gaat op stap ergens in een denkbeeldige stad rond 1900. Slenterend langs muren en gevels merk je overal affiches. Je kan ze van dichterbij bekijken of zelfs een kijkje nemen achter de affiches. Zo kom je via foto's, schild-

rijen en geluidsfragmenten terecht in de historische context waarin de affiche werd gemaakt. De oude Anseele zal wellicht niet de enige ontmoeting zijn met een prominent figuur uit de geschiedenis van de arbeidersbeweging. Met een beetje geluk zet Hendrik De Man je de kernpunten van zijn Plan van de Arbeid uiteen of hoor je hoe Achilles Van Acker zich richt tot zijn *"vrouwen van mijn land"*, bang dat ze voor de verkeerde partij zullen kiezen als ze in 1949 voor de eerste keer mogen gaan stemmen.

Voor je het weet ben je al snel een half uurtje op stap, pulkend aan affiches en kijkend en luisterend naar wat er telkens weer achter steekt. In de virtuele tijd verstrijkt intussen een hele eeuw. Op het einde van de wandeling sta je voor de deur van Amsab. Een tekening van Frits Van den Berghe nodigt je uit de deur te ope-

nen en een bezoekje te brengen.

Het multimediaprogramma werd gemaakt naar aanleiding van de lancering van Conveyor, een softwareprogramma ontwikkeld door The Regency Town House in Brighton en bedoeld voor toepassingen in musea. In opdracht van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap en de koepel van Nederlandse erfgoedinstellingen werd een Nederlandse versie gemaakt. Die is sedert kort gratis ter beschikking van geïnteresseerde musea. Het programma dat Amsab met Conveyor uitwerkte werd als voorbeeld getoond tijdens de officiële presentaties in Nederland en België. Het werd gerealiseerd door Geert Bonne, Mario Van Driessche en Hendrik Ollivier. Voorlopig is het alleen te bekijken in Amsab. Door de zeer positieve reacties wordt overwogen het programma eventueel op cd-rom uit te brengen.

*Albert Marteaux als minister van Volksgezondheid en Gezin
bij de bedeling van kleren geschonken door de VS, 1945*

**Mémoire de la gauche:
Albert Marteaux,
1886-1949⁽¹⁾**

*Juul Verhelst, erehoofddocent VUB,
lid Raad van Bestuur DACOB*

Albert Marteaux, geboren Brusselaar, was eerst volksvertegenwoordiger en militant van de linkerkant in de BWP. Na de erkenning van het Franco-regime door de regering-Van Zeeland-Spaak in 1939 stapte hij over naar de communistische partij. Van 1945 tot '49 was hij minister van Volksgezondheid en van het Gezin. Het *Cahier* brengt een reeks artikels over zijn activiteiten, geredigeerd door verschillende auteurs. Een dergelijke verzameling heeft voor- en nadelen. Wie een synthese, een afgeronde biografie in chronologische orde zoekt, moet die constructie zelf nog maken. Hij wordt dan wel geholpen door de korte, informatieve overzichten die tussen de artikels werden ingelast, documentatiemappen als het ware met gegevens in overwegend chronologische orde. Onmiskenbare voordelen zijn, dat de verschillende velden van activiteiten ieder in een zeer uitvoerige context worden behandeld. Soms heeft de lezer de indruk dat deze sociale en historische context de overhand heeft. Het kan echter geen kwaad eraan te worden herinnerd dat een personage meer is dan zichzelf: zichzelf zijn houdt in een

exponent zijn van diverse contexten en van hetgeen vooraf is gegaan.

Na de inleiding van Michel Godard worden het familiaal en sociaal milieu in Brussel beschreven door J.-P. Mahoux en J. Puissant. Zij situeren Marteaux als herkomstig uit het gekwalificeerd, ambachtelijk en beter betaald arbeidersmidden van de bijouterie, evoluerend naar de lagere middenstand. Als mogelijke verklaring van zijn later engagement wijzen de auteurs op het feit dat de familie ingebed was in de bredere context van de ambachtelijke beroepsorganisaties, zonder daarom zelf een actieve rol te spelen. Zeker is alleen dat hij als student aan de ULB in 1906 secretaris wordt van de Socialistische Studenten. Een mogelijke hypothese is ook dat in de familie de naam en daden voortleefden van Jean Volders, die een verre verwant was. In dit betoog wordt helaas wel een flinke 'bok' geschooten waaraan we niet mogen voorbijgaan: wanneer een moeder de geboorteakte van haar kind niet mee ondertekent (blz.13), dan bewijst dit niet dat zij geen onderwijs heeft genoten!

Elsa Rayet schetst Marteaux' karakter: bruisend, soms bruusk in zijn optreden maar tot luisteren en discussie bereid, dikwijls weinig gedisciplineerd maar standvastig in zijn overtuiging. Binnenpretjes hadden we wanneer we lezen hoe Marteaux in de Kamer werd aangevallen over zijn bezoek aan de Sovjet-Unie met de vraag "Kent U wel Russisch?". Hij antwoordde dat de vraagsteller zich beter niet zou inlaten met Vlaamse aangelegenheden gezien hij wellicht het Vlaams niet machtig was.

Rosine Lewin belicht omstandig Marteaux' socialistische inzet als oudstrijder 1914-1918 en zijn anti-militaristisch engagement. Zij betreft er de amnestiekwestie voor de Vlaamse activisten bij en bedenkt dat ook Franstaligen zich positief hebben opgesteld. France Marage beschrijft zijn ommezwaaï, in de jaren '30, van radicaal antimilitarist en militant voor de vrede naar verdediger van de patriottische defensie tegen de dreiging van het fascisme. Die reoriëntatie blijkt zich niet alleen onder communisten maar ook in de linkerzijde van de BWP te hebben voorgedaan.

De wijze waarop de Communistische Internationale deze linkerzijde bekeek en de evoluties op dat punt, worden door José Gotovitch getekend in een artikel over de contacten van Marteaux met de CI. In 1934 kwamen Togliatti en Berei immers gesprekken voeren met hem en met Spaak. De auteur voegt er de eerste integrale publicatie van het rapport aan de CI aan toe in Franse vertaling. Albert Marteaux blijkt zich daar vrij standvastig maar voorzichtig op te stellen (niet helemaal naar de zin van beide communisten) en de nakende ommezwaaï van P.H. Spaak komt uit de verf. Het rapport is vooral interessant *"als getuigenis van de wijze waarop de C.I. werkte, van haar perceptie van de socialisten en van de evolutie naar de politiek van het Volksfront"*.

E. Rayet wijdt een tweede artikel aan houding en werk van Marteaux tijdens de Spaanse burgeroorlog en meer in het bijzonder aan de oprichting en de problemen van het hospitaal te Onteniente.

Madeleine Moulin en Cathérine Jacques brengen syntheses, respectievelijk van de hospitaalgeneeskunde en van de rol van de vrouw als verpleegster. Het gaat bij beide laatste auteurs echt om een zeer brede context, waarbinnen Marteaux zich trouwens heeft geprofileerd. Jacques Lemaître belicht dan zijn rol als minister en is getroffen door zijn persoonlijkheid, maar ook door zijn relatief isolement. Michel Godard en opnieuw Lemaître brengen tenslotte een interessant initiatief in herinnering: Marteaux' poging om in Brussel een intercommunale voor de hospitalen te organiseren. Wanneer de communisten uit de regering verdwijnen, betekent dit ook het einde van dit experiment.

Een opsomming van de vermelde documentatiemappen mag overbodig lijken, maar hun spreiding tussen de artikels en hun weergave in de inhoudsopgave lijken ons niet altijd evident of duidelijk. Het betreft volgende onderwerpen: zijn dienst als militair geneesheer tijdens en kort na de Eerste Wereldoorlog (blz. 45-47); zijn prestaties op het stuk van de sociale huisvesting en zijn houding tegenover de coöperatieven van huurders (blz. 62-64); zijn werk in de gemeenteraad van Brussel (blz. 89-92, met uitzondering van wat hij deed inzake de Commissie van Openbare Onderstand); zijn werk als volksvertegenwoordiger van de BWP in 1926-1929 en 1936-1939 en van de CPB in 1939-1940 (blz. 115-120); de zendingen in verband met het militaire hospitaal te Onteniente tijdens de Spaanse burgeroorlog (blz. 141-144); zijn inzet voor de oprichting van het Onafhankelijkheidsfront

deerd werd vooral het vermeende statische karakter ervan beklemtoond. In de recente literatuur wordt juist veel aandacht geschonken aan de dynamiek en flexibiliteit die ambachten op sociaal, economisch, cultureel en politiek vlak ontwikkelden. Norm en praktijk lagen immers vaak ver uiteen.

Vanaf de tweede helft van de 19e eeuw keerde de aandacht voor de corporaties terug. Allerlei verenigingen (mutualiteiten, coöperatieven, vakverenigingen, arbeiderspartijen) eisten hun plaats op in het toenmalige maatschappelijk bestel. Vooral vanuit katholieke hoek werden ambachten beschouwd als een alternatief voor het liberalisme en het opkomend socialisme. Een voorbeeld hiervan is de door Joris Helleputte opgerichte Leuvense Gilde van Ambachten en Neringen (1885). Hier werd getracht arbeid en kapitaal te verzoenen binnen één vereniging en werd vooral naar (middeleeuwse) ambachten verwezen. De reactie hierop in liberaal geïnspireerde studies en de ideologische debatten van het einde van de 19e eeuw hadden hun weerslag op de historiografie van de ambachten die tot diep in de 20e eeuw doorwerkte. Vooral de anticorporatieve studies van G. Crutzen dienen in dit verband vermeld te worden (G. Crutzen, 1887, 1888, p. 210).

Dat het historisch onderzoek naar ambachten pas op het einde van de 20e eeuw een heropbloei kende heeft vooral te maken met het feit dat in de jaren '30 en '40 corporatisme en fascisme met elkaar werden geassocieerd. De naoorlogse historici waren dan ook in beperkte mate in ambachten geïnteresseerd⁽³⁾.

De bibliografie tracht in eerste instantie

een hulpmiddel te zijn om het onderzoek naar ambachten te stimuleren. Daarbij richt zij zich tot mediëvisten en modernisten, historici die zich van oudsher met de studie van ambachten hebben beziggehouden. Maar pas wanneer ook contemporainisten de wereld van de ambachten en de kleinnijverheid ontdekken en het 'industriële paradigma' terzijde schuiven kunnen er zinvolle(re) uitspraken gedaan worden omtrent de (dis)continuïteit tussen de 18e en 19e eeuw op sociaal-economisch vlak.

Via een alfabetisch register kan de geïnteresseerde een bibliografische lijst opmaken voor een honderd negenentwintigtal beroepen (van apotheker tot zilversmid). Ook wie een lokale (sociaal-economische) studie wil maken kan terecht in dit instrument. In totaal worden er tweeëntachtig plaatsen (steden) weerhouden, alle gelegen op het huidige grondgebied van het koninkrijk België. Een groot aantal werken handelen over grote steden: Antwerpen, Brugge, Gent, Leuven, Luik, Mechelen, Namen en Oudenaarde. Maar ook kleinere steden komen ruimschoots aan bod. De nadruk ligt evenwel op het hertogdom Brabant en het graafschap Vlaanderen.

Wie onderzoek wil doen naar ambachten kan aldus een beroep doen op dit waardevolle instrument. Maar uiteraard hoeft de geïnteresseerde zich niet te beperken tot de lezing van de voorhanden zijnde literatuur. De ambachten hebben, zeker voor wat het ancien régime betreft, een rijk arsenaal aan bronnen nagelaten. In de meeste stadsarchieven⁽⁴⁾ worden ambachtsarchieven bewaard waarvan soms de integrale inventaris op het internet

werd gezet⁽⁵⁾ evenals lijsten van ambachten. In het Algemeen Rijksarchief werden ambachten uit het hertogdom Brabant door E. Cardoen geïnventariseerd⁽⁶⁾. De meeste ambachten bewaarden hun privileges, ordonnanties en rekestes in een zogenaamde Privilegeboek of Ordonnantieboek. Hierin werden de door de (lokale) overheid toegestane monopolies samengebundeld. In de talrijke conflicten die de ambachten uitvochten werd in eerste instantie naar deze stukken verwezen. In vele gevallen zijn ook de processen bewaard (al dan niet met vonnis). Eén van de voorwaarden om als geprivilegieerd ambacht door de overheid erkend te worden was het toelaten van controle op de financiën. De weerslag hiervan vinden we terug in de rekenboeken waarin de inkomsten en uitgaven van het ambacht werden genoteerd. In vele gevallen werden hier ook de lidgelden van nieuwe leerjongens of meesters in opgenomen zodat deze bron zich uitstekend leent tot onderzoek naar sociale mobiliteit binnen een ambacht (H. Dambruyne, 1994, 1996, p. 211-212; B. Willems, 1999, p. 295). Sommige ambachten hielden echter ook aparte ledenlijsten bij. De interne verhoudingen tussen de verschillende leden van het ambacht komen het best naar voren in de resolutieboeken waarin de besluiten van de kamervergaderingen werden genoteerd. Conflicten tussen knechten en meesters voor het ambachtsbestuur werden immers in eerste instantie binnenskamers beslecht. Pas in laatste instantie werden conflicten voor de rechter uitgevochten; niet alleen deze tussen leden onderling maar ook met andere ambachten, 'onvrije' arbeiders of overheden. In

deze gerechtelijke archieven (H. Deceulaer, 1994, 1996, p. 213) zijn tal van verwijzingen te vinden omtrent economische en sociaal-culturele aspecten van de pre-industriële samenleving⁽⁷⁾.

Om de financiële nood van hun leden enigszins te verzachten richtten vele ambachten armenbussen op. Deze beroepsgebonden onderlinge hulp kan bestudeerd worden aan de hand van rekeningen van deze bussen. E. Huys heeft voor verscheidene steden de statuten of reglementen van deze bussen samengebracht (E. Huys, 1926, p. 234; C. Willem 1995, p. 295).

De representatie van de ambachten naar de (stedelijke) samenleving toe verliep via verschillende kanalen. Processies, ommezingen en vooral de ambachtshuizen dienden in eerste instantie om de luister van de ambachten in de verf te zetten. Het was niet toevallig dat de meeste ambachten een huis hadden op of rond de Grote Markt. Heel wat archieven hebben dan ook betrekking op het roerend en onroerend bezit van de ambachten (H. Baeck, 1998, p. 195; J. Dambruyne, 1997, 1998, p. 211).

Voor al in de 18e eeuw heeft de centrale overheid getracht meer greep te krijgen op de ambachten. Zo werden er in 1738⁽⁸⁾, 1764 en 1784 tellingen gehouden waarin aantallen leerjongens, gezellen, en meesters vermeld staan (P. Moureaux, 1973, 1975, p. 250; H. Coppejans-Desmedt, 1971, p. 208; F. Smekens, 1950, p. 272).

Uit de talrijke titels die in de bibliografie vermeld staan blijkt overduidelijk dat de studie van ambachten nog steeds een belangrijke rol speelt in het historisch onderzoek. Desalniettemin blijven nog vele

aspecten van deze stedelijke instellingen onderbelicht. Het publiceren van een dergelijk werkinstrument kan alleen maar tot verder en diepgaand onderzoek aanzetten.

- (1) PIPA-VUB, directeur prof. dr. Hugo Soly.
- (2) Zie onder andere de studies van Gail Bossenga, Simona Cerutti, Robert DuPlessis, James Farr, Steve Kaplan, Catharina Lis en Hugo Soly. Jean-Pierre Sosson, Michael Sonescher.
- (3) H. DECEULAER, Waarom ambachten bestuderen op de drempel van de 21e eeuw? In: H. DECEULAER, M. JACOBS en K. VANHONACKER, *De ambachten in de pre-industriële samenleving*, Brussel: Interfacultair Departement voor Lerarenopleiding, 1996, pp. 1-8. (Bijscholingscahier geschiedenis, 9).
- (4) Antwerpen: FL. PRIMIS, *Inventaris op het archief van gilden en ambachten*, Antwerpen, 1925. Brugge: A. VANDEWALLE, *Beknopte inventaris van het stadsarchief van Brugge. Deel I: oud archief*, Brugge, 1979, p. 266. Brussel: C. PERGAMENI, *Les archives historiques de la ville de Bruxelles: notices et inventaires*, Brussel, 1943, p. 535. Gent: J. DECAVELE en J. VAN NIEUWENHUYSE, *Archiefgids. Deel I: Oud archief*, Gent, 1983, p. 271. Mechelen: <http://www.mechelen.be/archief/oud-arch.htm>.
- (5) Brugge: <http://www.brugge.be/archief/beknovr.htm>; Gent: <http://www.gent.be/gent/historis/archief/archamb.htm>; Mechelen: zie (4).
- (6) E. CARDOEN *Inventaire sommaire des archives des Corps de métiers et serments de Brabant*, Brussel: ARA, 1991. (Toegangen in beperkte oplage, 82). Ambachten, schuttersgilden en naties uit de volgende steden en dorpen werden opgenomen: Antwerpen, Brussel, Diest, Halle, Langdorp, Leuven, Marbais, Meldert, Nijvel, Sint-Jans-Molenbeek, Tienen, Tollembeek en Zoutleeuw.
- (7) In het Rijksarchief van Gent: J. BUNTINCK, *Inventaris van het archief van de Raad van Vlaanderen*, Brussel, 9 delen, 1964-1979. In het Algemeen Rijksarchief van Brussel: A. GAILLARD, *Procesdossiers in het archief van de Raad van Brabant. Processen van Ambachten en Naties. Werkbeschrijvingen door A. Gaillard (Inventaris 3e afdeling)*, Brussel, 1993. (Toegangen in beperkte oplage, 157). Daarnaast zijn er ongetwijfeld tal van procesdossiers in lokale archieven. De toegankelijkheid ervan vormt echter vaak een groot probleem.

- (8) Voor Antwerpen, Stadsarchief Antwerpen, Gilden en Ambachten, 4006 en 4007.

M. JACOBS en M. VANBELLINGHEN,
Ambachten in de Zuidelijke Nederlanden
 (voor 1795). Een bijdrage tot de
 samenstelling van een bibliografische lijst
 van studies verschenen in de 19e en 20e
 eeuw, *Oost-Vlaamse Zanten*, LXXIV(1999) 3,
 pp. 187-320.

MARCO DAANE en DIRK LEYMAN
 (red.), *Gent, de*
dubbelzinnige

Paule Verbruggen, Amsab

Het idee kwam van Dirk Leyman, freelancer voor *De Morgen* en *De Poëziekrant*. Via internet kwam hij in contact met Marco Daane, dé Richard Minne-specialist (zie bijdrage in dit nummer). Beiden bleken eenzelfde passie te delen voor 'topo-literaire' zaken of voor literatuur die een specifieke band heeft met een bepaalde topografie. Bij Marco Daane ging de liefde vooral uit naar rivieren en eilanden, bij Leyman naar steden. Het klikte blijkbaar zo goed tussen beiden dat ze binnen de kortste keren met een concreet voorstel naar uitgeverij Lubberhuizen togen. Bas Lubberhuizen startte destijds met een Stedenreeks onder de naam *Een oog in 't*

Zeil, met tot dan toe delen over Triëst, Lissabon, Odessa, Wenen, Sint-Petersburg, en Oxford/Cambridge. Elk deel focust specifiek op de schrijvers en de literatuur van de desbetreffende stad, in zoveel mogelijk facetten. Het duo Leyman-Daane kreeg het licht op groen om een volgend deel samen te stellen over Gent.

Het resultaat is een meeslepend boek met talloze interessante uitstapjes. Wellicht ben ik als geboren Gentse niet helemaal objectief, maar naar mijn aanvoelen zal iedereen die ooit een tijd in Gent heeft vertoefd gecharmeerd zijn door dit werkje. De titel *Gent, de dubbelzinnige*, verwijst naar de dualiteit, het contrastrijke van de stad, contrasten die op velerlei manieren tot uiting komen.

De verschillende fricties en invloeden die de stad in zijn meer dan duizendjarig bestaan heeft ondergaan uiten zich voor eerst in het stedelijk landschap met zijn zeer uiteenlopende architectuur: abdijen, begijnhoven, kerken, maar evenzeer patriciërswohnungen, fabriekstorens en beuiken, en interbellumarchitectuur zoals de fameuze Boekentoren van Henry Van de Velde. "*Gent is een archipel van zeer verschillende, stuk voor stuk relatief homogene plekken en men stapt zo van het ene eiland op het andere*", aldus cultuurfilosoof Bart Verschaffel. Volgens de auteurs weerspiegelt die verscheidenheid zich ook in de aard van de Gentenaars: "*Een uitgesproken volksheld, niet verwonderlijk in een aanzienlijke industriestad, staat er schouder aan schouder met de bourgeoisie. De bourgeois-mentaliteit, voortvloeiend van de Franstalige invloed, was tot ver in de twintigste eeuw werkzaam. In deze zeer lang meest*

verfranse stad van Vlaanderen klonk ook de stem van de Vlaamse Beweging steeds luider, met de lang Franstalig gebleven universiteit als terugkerend strijdpunt."

Begin 20e eeuw kwam daar een ander contrast bij: de antithese stad-platteland met als populaire bestemming de Leiestreek waar rond de eeuwwisseling kunstenaars inspiratie zochten. Een Leiestreek die na de Eerste Wereldoorlog steeds meer verburgerlijkte. Auteurs zoals Richard Minne konden daar behoorlijk sarcastisch over doen. En ook dit zou een oer-Gentse karaktertrek zijn: spozucht. Spôt die zich dan weer uitte in volkse revuestukken zoals ze in de Minard werden gespeeld, in schimpgedichten, in figuren als Pierke Pierlala of in een gezelschap als Vuile Mong en zijn Vieze Gasten.

Om het tweeslachtige karakter van Gent te illustreren brachten Marco Daane en Dirk Leyman een bonte verzameling van auteurs samen. Een aantal onder hen belichten de ambivalente relatie van schrijvers met de stad. Zo is er de bijdrage van Pierre Schoentjes over Gentse Franstalige schrijvers en hoe zij bepaalde plaatsen in Gent, zoals het Sint-Barbaracollege, het Begijnhof en het Belfort in hun literaire verbeelding zagen. Bij vele Gentse schrijvers was er een relatie van aantrekking en afstoting met de stad, zoals blijkt uit de bijdrage van Jacqueline Caenberghs over Nobelprijswinnaar Maurice Maeterlinck en van Anne-Marie Musschoot over Karel Van De Woestijne, beiden literaire monumenten die zo goed als niet meer gelezen worden. Hetzelfde geldt eigenlijk ook voor Johan Daisne, ooit de

*Gent is een archipel van zeer verschillende, stuk voor stuk relatief
homogene plekken en men stapt zo van het ene eiland naar het andere*

'Vlaamse Dostojevski' genoemd. Johan Vandenbroucke schetst een ontroerend portret van deze overgevoelige telg uit het Thierry-geslacht. Pjeroo Robjee heeft het in zijn onnavolgbare stijl over een andere literaire reus, Hugo Claus. Dat diens gevoelens voor Gent niet onverdeeld positief waren mag blijken uit de volgende verzen: *"Te Gent zijn de huizen grauw gekarteld./ Hun huid is als die van een vrouw met pokken./ De bewoners, halfzoolgangers, hokken er welgezind. / Mijn straat is voortdurend aangestast door het onbeweeglijke water der rivier./ Mijn huis is als alle huizen hier, / de bezoeker wordt er door de stank verrast..."*

Dirk Leyman is dan weer op zoek gegaan naar indrukken van toevallige passanten door Gent, zoals Victor Hugo, Alexandre Dumas, François-René De Chateaubriand, Lord Byron, William Makepeace Thackeray en Rainer Maria Rilke. Wie-neke 't Hoen vertelt over een andere passant, Willem Elsschot, wiens voornaamste link met Gent zijn werk voor de daar gevestigde uitgeverij Snoeck-Ducàju & Zoon was. Ook Multatuli deed af en toe Gent aan, op zoek naar een bron van inkomsten op een moment dat hij aan de grond zat, zo blijkt uit het artikel van Philip Vermoortel.

En dan zijn er de zeer boeiende stukjes van Marco Daane over Richard Minne (hoe kan het ook anders?) en zijn werk voor de Vooruit, van Geert Vandamme over de fantast Jean Ray en diens oom Edward Anseele, van Raymond Vervliet over Adolf Herckenrath, stichter van de gelijknamige boekhandel op de hoek van de Veldstraat die onlangs verdwenen is, en van Paul Depondt over het enfant terrible Jan Hoet.

De andere bijdragen belichten meer bepaalde memorabele plekken in Gent, zoals de Minardschouwburg (Jaak Van Schoor) en de Boekentoren van Henry Van de Velde (Pascal Verbeken). Mark Gielen voert ons mee in een boottocht langs de Leie, bij Dirk Leyman vind je een minigids voor een literaire wandeling in Gent. Eriek Verpale schreef een brokje melancholie over zijn vervlogen studentenjaren.

Wie in Gent woont of er af en toe passeert moet dit boekje zeker lezen.

M. DAANE en D. LEYMAN,
Gent, de dubbelzinnige, Uitgeverij Bas
Lubberhuizen, 2000, 285 p., ill.

UITGELEZEN

Cherchez la femme. Een wandeling door de geschiedenis van de vrouw in Brussel

Brigitte De Mulder, Amsab

Vrouwenwandelingen, als toeristische variant van vrouwengeschiedenis, zijn in. Het documentatiecentrum RoSa dat deze gids samenstelde heeft hiermee een recreatieve leegte ingevuld voor Brussel. Met de wandeling beoogde RoSa een dubbel doel: bijdragen aan meer gelijke kansen door aan de hand van een toeris-

Z
 Y
 X
 W
 V
 U
 T
 S
 R

MARCEL KERFF, "Kom, we zijn tebie". Bezembinders en scharenslieps. Voyageurs in Vlaanderen

Toen ik een kleine jongen was, ging ik vaak logeren bij een kinderloze oom en tante in Sint-Amandsberg. Af en toe nam die tante mij mee naar de 'winkels' in het centrum van Gent.

Aan het gemeentehuis van Sint-Amandsberg stapten we op de tram. De wandeling door de winkelstraten begon aan het Belfort. Tussen dit monument en de Sint-Niklaaskerk stond bij de rand van het trottoir een merkwaardig vehikel: het zag eruit als een kruising tussen een fiets, een kruiwagen en een marktkraam. *“Da’s een scharensleep.”*, zei tante. *“Die maakt messen en scharen weer scherp.”* Ik was uitermate geboeid door wat de man aan het doen was, maar toen ik dichter wou gaan, hield tante me tegen. *“Niet zo dicht, ‘t is een bohemer.”* Op mijn vraag wat dat was, wou of kon tante geen antwoord geven.

Permanent rondtrekkende mensen hebben in de meeste maatschappijen een kwalijke naam. Het lijkt ook zo absurd, vasthouden aan een nomadische levenswijze als het sedentaire bestaan zoveel meer comfort biedt. En is een vaste stek geen bewijs van een hogere evolutie? Het misprijzen, of in elk geval het wantrou-

wen tegenover zwervers uit zich ook in de vele namen die ze kregen: bohemers, voyageurs, zigeuners, forains... Marcel Kerff geeft de verschillen kort, maar duidelijk aan en concentreert zich dan op zijn eigenlijke onderwerp, de voyageurs. Dat zijn mensen van bij ons die in de eerste helft van de 19e eeuw overgingen op een nomadische levenswijze als reactie op hongersnoden en epidemieën. Ze trokken in familieverband rond van dorp tot dorp en probeerden tijdelijk werk te vinden op boerderijen en andere plaatsen waar extra mankracht nodig was. Eerst zwierven ze te voet rond, dan kwamen er karren die ze zelf trokken, nog later paarden en woonwagens. Voyageur worden was dus aanvankelijk een overlevingsstrategie in bijzonder barre tijden, net als migreren naar de nieuwe industriële centra van de 19e eeuw. Maar al snel werd het een aparte levensstijl, een subcultuur die meer en meer aansloot bij die van andere zwervers, zoals de zigeuners.

Het is niet verwonderlijk dat van die kleine groep mensen weinig geschreven bronnen bestaan. Marcel Kerff moest zich hoofdzakelijk behelpen met mondelinge getuigenissen en in mindere mate met foto's. Maar hij haalt uit dit materiaal een schat aan elementen om de diverse aspecten van het leven van de voyageurs weer te geven. De uiteenlopende manieren waarop ze geld verdienen, hun manier van wonen, de problematische scholing van de kinderen, hun beleving van religie en de vaak moeilijke verhouding met de sedentaire maatschappij krijgen vorm in de vele verhalen. Dit boek heeft de verdienste dat het een onbekende en vaak

misbegrepen groep voor het voetlicht haalt; niet als een rariteitenkabinet, maar als mensen met herkenbare verwachtingen en teleurstellingen. Terecht merkt de auteur op dat de tijd drong: zoveel getuigen zijn er niet meer, veel voyageurs hebben willens nillens dan toch maar een vaste stek gezocht. Bovendien is hun eigenheid aan het vervagen: het Vlaams Centrum Woonwagenwerk dat in 1997 het Vlaams Overleg Woonwagenwerk opvolgde, richt zich naar alle bewoners van woonwagens. Marcel Kerff brengt zijn boeiend relaas in een publicatie met een aantrekkelijke lay-out. Alleen jammer dat de eindredactie enkele storende foutjes niet opmerkte, zoals de verkeerde schrijfwijze van de Dossin-kazerne in Mechelen van waaruit vele woonwagenbewoners tijdens de Tweede Wereldoorlog op transport werden gezet naar de concentratiekampen. Maar deze gruwelijke ervaring verhinderde niet dat er tot 1975 een officiële zigeunerkaart bleef bestaan.

M. KERFF, "Kom, we zijn tebie".

Bezembinders en schorenslieps. Voyageurs in Vlaanderen, Leuven: Van Halewyck, 2000

Moeders!
denkt aan onze toekomst!

stemt
rood!!

STONE

**HELMUT GRUBER & PAMELA GRAVES (ed.), Women and Socialism.
Socialism and Women. Europe between the Two World Wars**

Gita Deneckere, docente RUG

In de autobiografische roman *Lise du plat pays* geschreven in de eerste jaren van de 20e eeuw (opnieuw uitgegeven te Rijsel in 1983), hekelt Lise Vanderwielen haar echtgenoot, een communistisch militant, omwille van het niet toepassen van coïtus interruptus. Uiteindelijk verlaat ze hem voor een man die voorzichtiger is. Een voorbeeld van gender in het klein, of de geschiedenis van de verhouding tussen een vrouw en een man die bij wijze van hoge uitzondering niet aan de vergetelheid is prijsgegeven.

Women and Socialism. Socialism and Women gaat veeleer om gender in het groot. Er hebben zestien historici vijf jaar aan gewerkt, met de bedoeling een stap verder te gaan dan de pioniers in vrouwengeschiedenis die noodgedwongen de geschiedenis van mannen aanvulden met de geschiedenis van vrouwen ('herstory' in plaats van 'history'). Het vijfdelige werk *Histoire des femmes en Occident* (1991) onder redactie van Georges Duby en Michelle Perrot is hier een mijlpaal. Het gevaar van die benadering is echter dat vrouwengeschiedenis uit de 'gewone' geschiedenis wordt gelicht en tot een aparte discipline uitgroeit die vooral feministische historicae aanbelangt, zonder veel invloed op, bijvoorbeeld, de klassieke politieke geschiedenis. Dit is overigens precies wat Joan Wallach Scott met haar grondleggende genderconcept beoogd heeft, het herschrijven van de geschiedenis met een nieuwe bril.

De historici die onder leiding van Helmut Gruber en Pamela Graves aan het werk zijn getogen, wagen zich niet al te ver in theoretisch vaarwater en hebben geprobeerd vrouwen op een concrete manier opnieuw in de geschiedenis te plaatsen. 'Socialism' wordt in dit boek in een erg brede betekenis gebruikt, de arbeidersbeweging in haar geheel (sociaal-democraten, communisten en anarchisten, partijen, vakbonden, coöperatieven, jeugdbewegingen, ...). 'Women' is dan weer verengd tot de min of meer gestructureerde bewegingen van en voor vrouwen binnen en buiten de arbeidersbeweging(en).

☞ In het publieke discours werden vrouwen vooral als moeders aangesproken. Affiche van de BWP voor de verkiezingen van 1932

De medewerkers bogen zich over twee grote vragen, namelijk hoe verhielden de arbeidersorganisaties, die traditioneel en progressief gedachtengoed claimden zich tot gender en de rol van vrouwen in hun beweging en in de maatschappij in het algemeen en hoe kunnen we die problematiek vergelijken in verschillende landen van Europa? Oostenrijk, België (een mooi stuk van Denise De Weerd), Engeland, Denemarken, Frankrijk, Duitsland, Italië, Nederland, Noorwegen, Spanje en Zweden komen hierbij aan bod. De geschiedenis van Europa tussen de twee wereldoorlogen wordt herschreven vanuit de vraag naar de machtsverdeling tussen de seksen. Hoe functioneerden definities van mannelijkheid en vrouwelijkheid bij de inclusie en exclusie van vrouwen op de werkvloer, thuis en in de politiek? Hoe werden vrouwen gerepresenteerd in het socialistisch discours?

In vrijwel elk bestudeerd land was er tijdens het interbellum sprake van een gespannen verhouding tussen de ideologie van de arbeidersbeweging en de traditionele sociale waarden, met name wanneer het om vrouwenzaken ging. Socialistische mannen en vrouwen waren zich zelden bewust van de contradictie tussen hun ideaal van gelijkheid tussen de seksen en de diepgewortelde opvattingen over verschil en hiërarchie in de praktijk.

Hoewel de focus sterk gericht is op de georganiseerde arbeiders- en vrouwenbewegingen, zijn de bijdragen in dit boek beslist geen steriele organisatiegeschiedenissen. Het verlangen van vrouwen naar autonomie en bewegingsvrijheid licht op in vrolijke paragrafen over het belang van goed gekleed zijn, educatie, vrijetijdsbesteding, 'the new woman'. Minder leuk zijn de harde feiten: in geen enkel Europees land stonden de belangen en behoeften van vrouwen hoog op de socialistische agenda tussen 1920 en 1939. Nergens waren er voldoende vrouwen verkozen om blok te vormen en op nationaal vlak een 'vrouwelijk' programma te promoten. Het ritme waaraan de juridische infrastructuur voor politieke actie door vrouwen gedemocratiseerd werd, is dan ook een cruciale variabele om de verschillen tussen de bestudeerde landen te onderzoeken. Burgerschap voor vrouwen (wat niet hetzelfde is als politieke gelijkheid!) was hét vertrekpunt van de complexe wisselwerking tussen 'vrouwen' en 'socialisme'. De deelname van socialisten of communisten aan de regering garandeerde lang niet dat vrouwen vooruitgang boekten op het gebied van het kiesrecht (getuige niet alleen België in 1918, maar ook het Front Populaire in Frankrijk of Labour in Groot-Brittannië na 1945), maar wanneer de linkerszijde in het defensief was (tijdens de Depressie, onder fascisme en nazisme) konden vrouwen het helemaal vergeten. Democratische politieke rechten waren ook maar één aspect van het verhaal: vrouwen mochten dan als 'burgeressen' verwelkomd worden in de politieke arena, in het publieke discours werden ze met name als moeders aangesproken. Ofschoon de socialistische traditie een ideaal van vrouwenemancipatie hooghield, werden de belangen van vrouwen gekoppeld aan de hegemonische ideologie van de mannelijke kostwinner, het gezinsinkomen en de respectabele arbeidersfamilie met een geschoolde en gesyndiceerde man met vast werk aan het hoofd. Het beeld van de familie in het socialistisch discours hield - vanuit een 21e-eeuws feministisch (anachronis-

tisch?) perspectief - weinig emancipatorische beloften in voor vrouwen. Of het nu ging om de welvaartspolitiek van een SPD-stadsbestuur of de campagnes voor de rationalisatie van huisarbeid in 'Rood Wenen' of in het Britse municipale socialisme, de plaats van vrouwen was sterk aan het huis gebonden, afhankelijk en ondergeschikt. Kritiek zoals die van een vrouwelijke afgevaardigde op het SPD-congres van 1925, dat SPD-mannen er niet in slaagden het socialisme in hun eigen familie te introduceren, was erg zeldzaam. Labour-feministes als Eleanor Rathbone (1872-1946) kwamen op voor een sociale politiek gebaseerd op 'maternalism' en dus voor het verschil in plaats van voor gelijkheid, zij het een verschil denken met een emancipatorische finaliteit. Maar hoe dan ook plaatsten ze daarmee de discussie over vrouwenemancipatie precies op het terrein dat de voorkeur van conservatieven had, omdat het bijdroeg tot de naoorlogse hernormalisering en vrouwen opnieuw stevig in het huishouden pootte. Ook socialisten dachten in termen van een onderscheid tussen huisvrouwen/moeders (een status die voor minder goed betaalde arbeidervrouwen het meest nastrevenswaardig was, vrouwenarbeid zou immers niet door de socialisten bevorderd worden) en beter betaalde, beter opgeleide vrouwen die buitenshuis werkten (jonge vrouwen, kinderloze vrouwen, vrouwen die kinderopvang konden betalen). De welvaartsstaat waarvoor de sociaal-democratie de fundamenteen heeft gelegd, kan niet los gezien worden van de conformistische visie van de meest verlichte mannen van Europa, de socialisten, op de plaats van vrouwen in huis en wereld. Maar als dit een krachtlijn vormt van gender en socialisme in het groot, zijn er ook de kleine verhalen van *Lise du plat pays* die haar communistische man de deur wees omdat hij niet oppaste bij het vrijen. De nieuwe vormen van vrouwelijke subjectiviteit die meer ruimte kregen in de moderne cultuur van het interbellum, kunnen niet genoeg aandacht krijgen in de sociale historiografie.

In tegenstelling tot vele andere bundels waar verschillende auteurs aan meewerkten, vertoont dit boek merkwaardig veel cohesie, ook in de zeer genuanceerde benadering van de problematiek. Het opzet om de vrouwenproblematiek terug stevig in de historische context te plaatsen wordt in praktijk gebracht door een stevige dosis arbeidsstatistiek, cijfers over stemgedrag, partijlidmaatschap, behuizing, hygiëne en gezondheidszorg en meer belangrijke sociale parameters. De 'evenementiële' geschiedenis van oorlog, revolutie, enzovoort speelt hierbij een minder belangrijke rol. De in- en uitleidende stukken van Michelle Perrot (over de verwachtingen van vrouwen aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog), van Louise Tilly (over de relatie tussen vrouwen, burgerschap en macht) en van Geoff Eley (over de connecties tussen de initiatieven van socialistische vrouwen op het gebied van welvaart tijdens het interbellum en de naoorlogse welvaartsstaten) zijn bijzonder lezenswaardig. *Women and Socialism/Socialism and Women* is een erg interessant boek voor al wie in de geschiedenis van het interbellum geïnteresseerd is, met andere woorden: niet alleen voor genderhistorici.

H. GRUBER & P. GRAVES (ed.), *Women and Socialism. Socialism and Women. Europe between the Two World Wars*, New York-Oxford: Berghahn Books, 1998

BELGIE-BELGIQUE

P.B.

GENT X

3/5327